

ЕКОНОМІКА

2(47) - 2017 ТА ПРАВО

СЕРІЯ «ЕКОНОМІКА», СЕРІЯ «ПРАВО» ECONOMICS AND LAW

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ ■ ЗАСНОВАНИЙ У СЕРПНІ 2001 р. ■ ВИХОДИТЬ 3 РАЗИ НА РІК ■ КИЇВ

*Економіці — правове забезпечення,
законам — економічне обґрунтування*

ЗМІСТ

- ЛІБАНОВА Е.М. До ювілею Інституту економіко-правових досліджень НАН України 3
- УСТИМЕНКО В.А., ДЖАБРАІЛОВ Р.А. Господарський кодекс України як здобуток вітчизняної наукової думки (до 25-ої річниці Інституту економіко-правових досліджень НАН України 4
- ЗАБЛОДСЬКА І.В., РОГОЗЯН Ю.С., ГРЕЧАНА С.І. Луганська філія Інституту економіко-правових досліджень НАН України: до 50-річчя 11

Серія «Право»

Проблеми модернізації господарського законодавства

- ЗЕЛЬДІНА О.Р. Інвестиційна привабливість України: проблеми та напрями модернізації законодавства 14
- НІКОЛЕНКО Л.М. Захист прав та інтересів суб'єктів господарювання в умовах реформування законодавства 19
- ЯСИНОВСЬКА О.С. Особливості правового режиму майна державного господарського об'єднання 25

CONTENTS

- LIBANOVA E.M. To the anniversary of the Institute of Economic and Legal Researches of the NAS of Ukraine 3
- USTIMENKO V.A., DZHABRAILOV R.A. The Economic Code of Ukraine as achievement of national scientific thought (Until the 25th anniversary of the Institute of Economic and Legal Researches of NAS the of Ukraine) 4
- ZABLODSKA I.V., ROHOZIAN Yu.S., HRECHANA S.I. To the anniversary of the Lugansk branch of Institute of Economic and Legal Researches of the NAS of Ukraine 11

Series Law

Problems of modernization of economic legislation

- ZELDINA O.R. Investment attractiveness of Ukraine: problems and directions of modernization of legislation 14
- NIKOLENKO L.N. The protection of the rights and interests of the economic subjects under the conditions of reforming legislation 19
- YASINOVSKAYA O.S. Special aspects of legal regime of the property of state economic associations 25

ЯЦЕНКО С.С. Господарсько-правова категорія «націоналізація»	32
Господарсько-правові порівняльні дослідження	
ДУТОВ М.М., СИДОРЕНКО В.В. Аналіз останніх законодавчих ініціатив Європейського Союзу у сфері енергетичної політики: енергозбереження у «Зимовому пакеті»	37
ЄРИГІНА Г.П. Реформування господарсько-правового статусу академій наук у пострадянський період	51
Правове регулювання господарських відносин в окремих сферах і галузях економіки	
ВАЛИТОВ С.С. Конкурентна модель правового енергетического пространства	71
ГЕРАСИМЕНКО Н.О. Деякі аспекти правового регулювання здійснення енергосервісу в Україні	77
<i>Серія «Економіка»</i>	
Економіко-правові проблеми регіонального розвитку	
КОЛОМИЦЕВА О.В., ПЕПЧУК С.М. Використання технології активного позиціонування для підвищення інвестиційної привабливості регіону	85
НОСКОВА С.А., КУЗЬМЕНКО О.М., ЗАБЛОДСЬКА Д.В. Бізнес-план як інструмент інноваційного підприємництва в умовах міжрегіонального співробітництва	93
СОЗАНСЬКИЙ Л.Й. Виробничо-господарська ефективність промисловості регіонів України: проблеми та способи їх вирішення.	101
Економіко-правові проблеми сталого розвитку	
ГУДІМА Т.С. Правове забезпечення здійснення грошово-кредитної політики держави: особливості впровадження принципу справедливості	109
ОВЧАРЕНКО Є.І., БОГДАНОВ Р.І. Еклектика змін у сучасних структурах управління підприємством: стаціонарність <i>versus</i> адаптивність.	117
ПАСІЧНИК Ю.В. Концептуальні основи соціальної політики в Україні	125
TARASEVICH E.V. International experience in housing and community amenities in large cities and agglomerations: economic, legal and labor aspects	132
Запрошуємо до дискусії	
ПЕРЕПЕЛЮКОВА О.В., БУЛКІН С.М. Ідентифікація періодів перебігу фінансової кризи	139

JATSENKO S.S. Economic and legal category of nationalization	32
Economic and legal comparative researches	
DUTOV M.M., SIDORENKO V.V. Analysis of the latest legislative initiatives of the European Union in the field of energy policy: energy saving in the Winter package	37
YERYGINA G.P. Reformation of the economic and legal status of academies of sciences in the post-Soviet period	51
Legal regulation of economic relations in specific areas and sectors of the economy	
VALITOV S.S. Competitive model of legal energy space	71
HERASYMENKO N.O. Some aspects of legal regulation energy service implementation in Ukraine	77
<i>Series Economy</i>	
Economic and legal problems of regional development	
KOLOMYTSEVA O.V., PEPCHUK S.M. The use of technology of active positioning for increase of investment attractiveness of region.	85
NOSKOVA S.A., KUZMENKO O.M., ZABLODSKA D.V. Business plan as the tool of innovative entrepreneurship in the context of interregional cooperation	93
SOZANSKY L.I. Industrial and economic efficiency of the industry of Ukrainian regions: problems and methods for their decision	101
Economic and legal issues of sustainable development	
HUDIMA T.S. Legal support of implementation of the monetary policy of the state: peculiarities of implementation of the principle of equity	109
OVCHARENKO Ye.I., BOGDANOV R.I. Eclecticism of changes in modern structures of business management: stationary <i>versus</i> adaptability	117
PASICHNYK Yu.V. Conceptual basis of social policy in Ukraine.	125
TARASEVICH E.V. International experience in housing and community amenities in large cities and agglomerations: economic, legal and labor aspects	132
Welcome to the discussion	
PEREPELIUKOVA O.V., BULKIN S.M. Identification of periods of financial crisis.	139

ДО ЮВІЛЕЮ ІНСТИТУТУ ЕКОНОМІКО-ПРАВОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ НАН УКРАЇНИ

25 років. Здається, що можна зробити за такий доволі короткий проміжок часу порівняно, наприклад, із сотнею років з дати створення Національної академії наук України, яку ми будемо відзначати наступного року?

Створення Інституту економіко-правових досліджень (ІЕПД) НАН України у 1992 році було логічним кроком остаточного оформлення академічної школи господарського права. На сьогодні вона є взірцевою для великої кількості кафедр господарського права, що функціонують у більшості вищих навчальних закладів, де виховують юристів. Науковий доробок співробітників Інституту важко переоцінити: підготовлено десятки монографій та збірок наукових праць, сотні аналітичних матеріалів та експертних висновків. Таких результатів неможливо було б досягти без організаторської ролі академіка НАН України В.К. Мамутова та його послідовників.

ІЕПД НАН України плідно співпрацював і надалі співпрацює із комітетами Верховної Ради України з питань модернізації законодавства, реалізації стратегічного напрямку вітчизняної правової та економічної наук — забезпечення сталого розвитку нашої держави. Насиченою також є співпраця з центральними та місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, з об'єднаними територіальними громадами, суб'єктами господарювання усіх форм власності щодо практичного упровадження наукових розробок Інституту.

Унаслідок збройного конфлікту на території Донецької області більшість колективу змушена була залишити домівки та переїхати до Києва. Завдяки цьому було збережено унікальний творчий колектив Інституту, не зважаючи на всі негаразди і тяготи облаштування на новому місці, втрати майже всієї матеріально-технічної бази. Колектив ІЕПД із честю пройшов цей складний шлях, про що свідчить успішне завершення ряду тем науково-дослідницьких робіт і фактичне відновлення обсягів виконання наукових робіт за сукупністю публікацій, наукових аналітичних напрацювань, участі у різних конкурсах тощо.

Від імені Відділення економіки хочу привітати академіка НАН України В.К. Мамутова, директора Інституту В.А. Устименка та весь колектив ІЕПД НАН України з 25-річчям від дня створення Інституту, побажати нових наукових звершень у цей непростий час, сповнений зовнішніх і внутрішніх викликів, трансформації наукової сфери, економічної системи України та її правового забезпечення.

Е.М. ЛІБАНОВА,

*Академік-секретар Відділення економіки НАН України,
академік НАН України, професор, д-р екон. наук*

УДК 346.11

В.А. УСТИМЕНКО, член-кореспондент НАПрН України,
д-р юрид. наук, професор, директор

Інститут економіко-правових досліджень НАН України, м. Київ

Р.А. ДЖАБРАІЛОВ, д-р юрид. наук, доцент, заступник

завідувача відділу проблем модернізації господарського права та законодавства

Інститут економіко-правових досліджень НАН України, м. Київ

ГОСПОДАРСЬКИЙ КОДЕКС УКРАЇНИ ЯК ЗДОБУТОК ВІТЧИЗНЯНОЇ НАУКОВОЇ ДУМКИ (до 25-ої річниці Інституту економіко-правових досліджень НАН України)

Ключові слова: Господарський кодекс України, Інститут економіко-правових досліджень НАН України, господарське законодавство, кодифікація, економічні відносини.

Розглянуто основні етапи кодифікації господарського законодавства України. Висвітлено роль Інституту економіко-правових досліджень НАН України у роботі над розробкою моделі правового забезпечення економіки на засадах кодифікації господарського законодавства. Наведено приклади із зарубіжного досвіду побудови системи правового регулювання економічних відносин. Наведено аргументи щодо безпідставності ідеї про скасування Господарського кодексу України.

Постановка проблеми. Цього року виповнилося 25 років від дня створення Інституту економіко-правових досліджень НАН України (далі — ІЕПД НАН України). З перших днів існування ІЕПД НАН України здійснював активну роботу над розробкою теоретико-прикладної моделі правового забезпечення економіки з урахуванням позитивного досвіду розвитку зарубіжних правових систем. Результатом плідної роботи ІЕПД НАН України став проект Господарського (Комерційного) кодексу України, який було видано у 1994 р. [1]. Вказаний документ було підготовлено на виконання Концепції судово-правової реформи в Україні, схваленої Постановою Верховної Ради України від 28.04.1992 р.

Попри опір та неконструктивну критику противників існування Господарського кодексу України, його було ухвалено 16.01.2003 р. і з 01.01.2004 р. Господарський кодекс України (далі — ГК України) набрав чинності. Відтоді минуло 13 років, і за цей час ефективність системи господарського законодавства значно зросла, що зумовлено постійною роботою з удосконалення якості господарсько-правових норм. В основу такої роботи покладено принцип поглиблення кодифікації, нарощування змісту Кодексу за рахунок доповнення новими положеннями, що враховують мінливі потреби економіки держави і результати правозастосовної практики.

Ухвалення ГК України потрібно визнати усвідомленим кроком з боку держави, адекватною реакцією на складні економічні процеси, упорядкування яких виключно цивільно-правовими або адміністра-

тивно-правовими методами не є можливим. Не випадково сама ідея розробки і кодифікованого акта у сфері господарського законодавства виникла на етапі становлення Української держави, коли закони вільного ринку, не передбачаючи будь-яких обмежень, створювали передумови для виникнення структурних диспропорцій в економіці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Варто відзначити, що на нагальній потребі модернізації господарського законодавства як актуальному завданні сьогодення наголошували у наукових працях провідні вчені, зокрема В.К. Мамутов, А.Г. Бобкова, О.П. Подцерковний, В.С. Щербина та ін. І в цій статті, розвиваючи наукові положення названих учених, ми зробили спробу додатково аргументувати потребу у здійсненні подальшої рекодифікації господарського законодавства на основі чинного ГК України.

Мета статті — обґрунтування важливості заходів, спрямованих на удосконалення господарського законодавства на основі ГК України з урахуванням позитивних прикладів зарубіжних правових систем.

Виклад основного матеріалу. Важливо зазначити, що одночасно з ГК України (16.01.2003) було ухвалено нову редакцію Цивільного кодексу України. Однак увагу зарубіжних учених привернув ГК України, текст якого того ж року було перекладено англійською мовою. Цю роботу виконав професор порівняльного права Лондонського університету У. Батлер, який так висловив своє ставлення до цього документа у вступі до перекладу: «З усіх кодексів, ухвалених у країнах СНД з початку переходу до ринкової економіки, Господарський кодекс України є найбільш незвичайною, інноваційною частиною законодавства» [2]. Додатково, як зазначає академік НАН України В.К. Мамутов, ГК України став доступним у перекладі польською та білоруською мовами [3].

До речі, досвід кодифікації господарського законодавства України досі залишається затребуваним. Прикладом тому є інтерес, який виявляють до ГК України наукові кола та органи державної влади Республіки Казахстан. Зокрема, з метою вивчення досвіду розробки ГК України в 2011 р. до Інституту законодавства Верховної Ради України (м. Київ) та Інституту економіко-правових досліджень НАН України (м. Донецьк) з офіційним візитом приїздила

делегатія Республіки Казахстан, представлена вченими із провідних наукових організацій і працівниками Міністерства юстиції цієї Республіки.

Для розвитку цього співробітництва у вересні 2012 р. в м. Астана було організовано міжнародну науково-практичну конференцію «Систематизація законодавства в сфері підприємництва: стан і перспективи», за підсумками якої видано збірник наукових праць українських і казахських дослідників, присвячених визначенню напрямів кодифікації норм підприємницького права Республіки Казахстан. Примітно і те, що аналіз проекту Підприємницького кодексу Республіки Казахстан з відповідною оцінкою його положень було виконано українськими вченими-господарниками. Результатом цієї плідної спільної роботи стало ухвалення 29.10.2015 р. Парламентом Республіки Казахстан Підприємницького кодексу як основоположного акта, який визначає правові, економічні та соціальні умови і гарантії здійснення підприємництва, взаємодії суб'єктів підприємництва та держави. Підприємницький кодекс Республіки Казахстан складається з 324 статей і набув чинності з 01.01.2016 р., за винятком деяких положень, для яких визначено пізніший термін [4].

Сама ідея кодифікації норм господарського (підприємницького) права активно підтримана у багатьох країнах світу. Зокрема, західноєвропейська правова традиція містить приклади існування комерційних (торгових) та цивільних кодексів. Юридична громадськість чудово обізнана про практику правозастосування цих кодексів у ФРН, Франції, Італії, Австрії та інших країнах. Додатково треба підкреслити, що комерційне законодавство різних країн поступово оновлюють шляхом рекодифікації. Варто згадати Комерційний кодекс Франції від 2000 р. з подальшими змінами та доповненнями (найістотніші відбулися у 2007 р.), яким було скасовано Комерційний кодекс Франції 1807 р. Наразі Комерційний кодекс Франції складається з понад 2000 статей, об'єднаних у дев'ятьох книгах. При цьому кодифікація комерційного законодавства у Франції дала змогу систематизувати більш ніж 90 різних нормативно-правових актів з питань комерції та господарської діяльності, ухвалених за останні 200 років. Серед них понад 50 нормативно-правових актів було частково чи повністю ска-

совано у зв'язку із набуттям чинності Комерційного кодексу Франції [5, с. 6—7].

Крім того, правотворча практика деяких країн — учасниць Європейського Союзу свідчить про підвищений інтерес до здійснення кодифікації господарського (економічного) законодавства. Зокрема, наочним є приклад законотворчої роботи парламенту Королівства Бельгії, який 21.02.2013 р. ухвалив Господарський (Економічний) кодекс (*Code de droit économique*), що набув чинності 21.05.2014 р. [6].

Досвід кодифікації комерційного законодавства був сприйнятий і країнами, що входять в сім'ю загального права. Звичайно, в даному випадку мова йде про Уніфікований комерційний кодекс США (*The Uniform Commercial Code*). З підвищеною увагою до кодифікації господарського законодавства здійснено правові реформи в деяких країнах східної Азії. Наприклад, в Японії гармонійно співіснують Цивільний, Торговий і Господарський кодекси [7, с. 43].

Проте навіть в умовах поінформованості про стан правового регулювання господарських відносин в інших країнах, противники кодифікації господарського законодавства України неодноразово вживали заходів, спрямованих на скасування ГК України. Так, у 2008 р., маніпулюючи Кабінетом Міністрів України як суб'єктом законодавчої ініціативи, у супереччя положенням Закону України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності» від 11.09.2003 р. на розгляд Верховної Ради України було внесено законопроект «Про основні засади господарської діяльності» (реєстр. № 3060). Намаганням замінити ГК України неповноцінним Законом, що налічував 23 статті, було поставлено під загрозу існування самої системи господарського законодавства України, яка забезпечує налагоджену діяльність сотень тисяч суб'єктів господарювання. Економічні збитки у разі ухвалення цього законопроекту могли б у своїй сукупності паралізувати господарський механізм держави. Однак своєчасна реакція вчених-господарників, а також юристів-практиків дала змогу запобігти негативним наслідкам.

У 2014 р. з метою ліквідації системи господарських судів здійснено спробу скасування ГК України. Про цей факт свідчить законопроект «Про внесення змін до Закону України «Про судову систему і статус суддів» та інших

законодавчих актів щодо удосконалення засад організації та функціонування судової влади відповідно до європейських стандартів», який був поширений Державною судовою адміністрацією і побічно набув розголосу в ході брифінгу Міністра юстиції України [8]. До того ж цей законопроект передбачав скасування Господарського процесуального кодексу України.

Спроби дезорганізувати систему господарського законодавства України були також здійснені і в листопаді 2015 р., коли Міністерство юстиції України несподівано анонсувало пресконференцію, присвячену ініціюванню питання щодо скасування ГК України. Як завжди, вагомим аргументів висловлено не було, утім журналістам було надано великий обсяг неправдивої інформації, яка, на думку ініціаторів, слугує основою для рішучих заходів зі скасування ГК України. Після незначної перерви 21.01.2016 р. було проведено ще одну пресконференцію під головуванням Міністра юстиції України, спрямовану на штучне приниження ролі і значення ГК України в регулюванні економічних відносин. Знову ініціатори заходу масивними словесними атаками намагались публічно девальвувати цінність ГК України.

При цьому положення Закону України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності» від 11.09.2003 р. було повністю проігноровано, оскільки відстеження результативності регуляторного акта, яким є ГК України, не виконували. Вказане знайшло підтвердження у листі Міністерства юстиції України від 16.12.2015 № 3464/Х-25554/8.

Попри всі ці заходи спільними зусиллями прогресивно налаштованої частини юридичної громадськості та представників бізнес-асоціацій вдалося запобігти вчиненню необдуманих кроків, що могли завдати значної шкоди правовій та економічній системам України. Тим більше, враховуючи євроінтеграційні прагнення України та підписання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, навряд чи скасування ГК України могло б свідчити про зближення з європейськими правовими принципами.

Як підкреслює академік НАН України В.К. Мамутов, постійно проводиться робота з метою зближення вітчизняного господарського законодавства з нормами господарського права ЄС. Він наводить приклад із вне-

сенням змін у назву ст. 15 ГК України «Стандартизація і сертифікація у сфері господарювання», яка у редакції від 01.12.2005 р., стала звучати як «Технічне регулювання у сфері господарювання». Технічне регулювання розглядається як частина правового регулювання, як одна з форм участі держави у сфері господарювання [3].

Скасування ГК України узгоджується не з європейськими правовими стандартами, а з уявленнями викладачів цивільного права. Адже завжди простіше зректися того, що насилу розумієш. У такому випадку немає підстав для перегляду усталених поглядів на природу правовідносин у сфері економіки. Як правило, на перший план виноситься аргумент, згідно з яким, на думку деяких дослідників, Цивільний кодекс України (далі — ЦК України) регулює сферу відносин, що утворюють предмет ГК України.

Потрібно зазначити, що такого роду судження — результат незнання цивільного законодавства. Як впливає зі ст. 1 ЦК України, цивільне законодавство регулює особисті немайнові та майнові відносини. Якщо згадати формулювання норми ст. 1 на етапі розгляду ЦК України як законопроекту, можна виявити, що з чинної редакції зникло застереження про підприємницькі відносини. Відповідно, сфера підприємництва як така, що не відповідає суті «особистих» відносин, була віднесена до предмету правового регулювання ГК України. І вже навряд чи можна послатися на те, що розробники ЦК України не могли не звернути увагу на це важливе уточнення. Це свідчить про їхню згоду з таким результатом узгодження ЦК та ГК України ще на етапі законопроектної роботи.

Важливо враховувати, що предмет ГК України значно ширший і не обмежується відносинами винятково підприємницького характеру. У цьому полягає одна з особливостей документа, оскільки важлива роль відводиться некомерційній господарській діяльності, досягненню соціально значущих результатів, у тому числі під час здійснення підприємницької діяльності.

У господарсько-правовій науці «господарювання», «господарська діяльність» розглядають як поняття ширші за підприємництво. Практичне значення такого підходу виявилось, зокрема, в тому, що ще в 2001 р. було змінено

назву розділу VII Особливої частини Кримінального кодексу України. Назву «Злочини у сфері підприємництва» було замінено назвою «Злочини у сфері господарської діяльності», оскільки перша назва необґрунтовано звукувала сферу застосування норм кримінального права.

Усталеними варто вважати погляди на широкую предметну сферу регулювання господарського законодавства, яка не зводиться лише до підприємницьких відносин із метою отримання прибутку. Сферу господарсько-правових відносин складають і ті, підставою виникнення яких є не стільки отримання комерційної вигоди, скільки досягнення соціального добробуту, забезпечення і захист публічного інтересу. Такого роду відносини виникають у процесі здійснення некомерційної господарської діяльності. Господарювати означає ефективно здійснювати повноваження власника щодо належного йому майна, раціонально управляти ним з метою задоволення власного інтересу (а щодо держави і муніципальних утворень — публічного інтересу). Раціональність може полягати і в задоволенні інтересу, який не може за своїми властивостями принести прибуток або дохід від якого незначний.

Обґрунтованою є позиція академіка НАН України В.К. Мамутова і д-ра юрид. наук І.В. Дойнікова, які стверджують, що останнім часом спостерігається свого роду соціалізація господарської діяльності з переважанням соціальних інтересів і їхнім задоволенням та забезпеченням. У світлі зазначеного показовим можна визнати досвід країн із західноєвропейською правовою традицією, які вже визнали важливість соціальної відповідальності бізнесу та необхідність урахування суб'єктами господарювання у власній діяльності суспільних інтересів. Зокрема, у законодавстві Данії чітко визначені умови, за дотримання яких суб'єкти підприємництва можуть претендувати на отримання певних фінансових та інвестиційних пільг. Ці умови перебувають у тісному взаємозв'язку із принципами корпоративної соціальної відповідальності, покликаними стимулювати комерційні організації в питаннях соціального забезпечення [9, с. 37]. Аналогічного характеру норма закріплена і в ч. 5 ст. 11 ГК України.

Не в останню чергу саме присутністю в господарських відносинах, окрім суб'єктів гос-

подарювання, ще й органів державної влади та місцевого самоврядування, а також суспільства (населення), на задоволення потреб якого спрямовані результати діяльності зазначених суб'єктів, зумовлюється специфіка методу господарсько-правового регулювання. Особливість останнього, як правильно зауважив д-р юрид. наук Н.М. Коршунов, полягає в забезпеченні балансу засобів публічно-правового і приватноправового регулювання економічних відносин. За справедливим зауваженням Н.М. Коршунова, домогтися такого поєднання можна в межах Господарського кодексу як документа, покликаного оптимально поєднати засоби вертикального і горизонтального регулювання економічних відносин [10, с. 2].

Звісно, є й противники такого підходу до визначення сутності методу господарського права, які намагаються розколоти його на дві складові з віднесенням їх до двох традиційних правових галузей — цивільного та адміністративного права. Тим самим переслідують кінцева мета: усунення самої можливості стверджувати про об'єктивно зумовлені закономірності у правовому регулюванні суспільних відносин, що вимагають застосування комплексних правових інструментів. У зв'язку з цим слушним є твердження д-ра юрид. наук В.К. Андреева про те, що той або інший метод правового регулювання не є неодмінним елементом, властивим лише певним галузям права, межі між якими встановлені досить умовно [11, с. 8]. Такої ж точки зору дотримується і академік НАН України В.К. Мамутов, відзначаючи відсутність між галузями права «китайської стіни».

До того ж не виглядають серйозними аргументи, якими намагаються переконати спільноту у можливості застосування цивільно-правових норм до господарських, торгових відносин. Прихильники такого підходу недостатньо повно враховують історію розвитку права і новітню історію кодифікації.

На недоліки, спричинені гіперболізацією значущості цивільного права у всіх сферах життєдіяльності, неодноразово вказували в українській і російській юридичній літературі. Мабуть, цими факторами можна пояснити критику російськими вченими Концепції розвитку цивільного законодавства Російської Федерації, опубліковану наприкінці 2009 р. Зокрема, вони звертають увагу на неприйнятність

розмежування публічно-правових і приватноправових норм, які ефективно взаємодіють у рамках одного нормативно-правового акта. Як зазначає академік РАН Ю.К. Толстой, «у розділі про речові права передбачається «перетягнути» у ЦК РФ (зрозуміло, з необхідною переробкою) чи не всі норми відповідних кодексів і законів, які мають приватноправову природу, залишивши в них лише норми публічного права. Ця операція видається мені вкрай небезпечною» [12] (переклад наш. — Авт.).

Вищенаведене дає можливість упевнено стверджувати, що в поєднанні переваг публічно-правових і приватноправових методів правового регулювання суспільних відносин і нівелюванні супутніх до такого поєднання недоліків полягає **інтегративна сутність і особливість науки господарського права**. Відзначаючи особливість господарсько-правового методу, член-кор. НАПрН України Г.Л. Знаменський звернув увагу на усе більшу роль так званої кентавристики в науці у цілому і правовій зокрема. Адже саме у поєднанні несумісних, на перший погляд, субстанцій у науці вдавалося відкрити нові, раніше недосліджені горизонти для наукових пошуків. У даному випадку вдалося досягти саме такого результату, який до того ж отримав нормативне закріплення. Зокрема, поєднання засобів ринкової саморегуляції економічних відносин суб'єктів господарювання та державного регулювання макроекономічних процесів визнано в Україні ключовим базисом для реалізації регулятивного потенціалу ГК та основи формування правового господарського порядку.

Важливо відзначити, що з ухваленням ГК України вдалося досягти уніфікації безлічі нормативних актів, що регламентують тією чи іншою мірою господарську діяльність, організувавши їх у певну чітко злагоджену систему господарського законодавства. Переважно завдяки саме ГК України вдалося уникнути неоправданих наслідків в економіці країни. Зокрема, були попереджені спроби реорганізації закритих акціонерних товариств, приватних і дочірніх підприємств, концернів, консорціумів, асоціацій, корпорацій та інших невідомих для ГК України організаційно-правових форм господарювання у відкриті акціонерні товариства. Необхідно згадати і те, що норми ГК України дали змогу зберегти значну частину майнових активів у державній та комунальній

власності, закріпивши положення про можливість володіння, користування та розпорядження ними на праві господарського відання або оперативного управління. Як відомо, подібні інститути не передбачені у нормах ЦК України, які до того ж передбачали визнання за юридичними особами статусу суб'єктів права приватної власності без будь-яких застережень і винятків. Додатково потрібно вказати, що необмеженій можливості сторін у договорі врегулювати свої відносини на власний розсуд, іноді на нерівноправних засадах, ГК України протиставив збалансовану систему правових заходів щодо захисту економічно «слабких» суб'єктів господарювання.

Крім того, у ЦК України закладено основи для розвитку вільних економічних зон (ВЕЗ), ефективність діяльності яких доведена в різних країнах. Лише у 2003 р., за два роки до скасування пільгового та митних режимів у межах ВЕЗ, було затверджено 630 інвестиційних проєктів, вартість яких склала 2,7 млрд дол. США, і було залучено в економіку України понад 1 млрд дол. США у вигляді інвестицій [13, с. 27]. Звісно, цей напрям господарсько-правового регулювання на теперішній час потребує відповідного удосконалення.

Навряд чи цим може вичерпуватися позитивний ефект впливу ГК України на систему економічних відносин, і охочі почерпнути детальнішу інформацію про практику правозастосування норм господарського законодавства можуть звернутися до інтернет-ресурсу Інституту економіко-правових досліджень НАН України (<http://www.iepd.kiev.ua>).

У цілому про ефективність господарсько-правового регулювання економіки України може свідчити не тільки особиста оцінка авторів, але і отримані за час дії ГК України позитивні відгуки від зарубіжних юристів-практиків і вчених. Не дивно, що і наші російські колеги — представники школи господарського права — активно виступають з ідеєю розробки законопроекту «Про засади державного регулювання підприємницької діяльності в Російській Федерації» (д-р юрид. наук В.К. Андреев), або Господарського (Підприємницького) кодексу (д-р юрид. наук Н.М. Коршунов), Концепції господарського (підприємницького) законодавства (д-р юрид. наук І.В. Дойніков). Безсумнівно, кумулятивний ефект цих пропозицій у найближчому

майбутньому отримає певну формальну об'єктивізацію.

Підсумовуючи вищевикладене, хочемо підкреслити інтегративність господарсько-правової доктрини не тільки в межах однієї держави, але й її важливість у контексті посилення міжнародних правових досліджень. Розвиток господарсько-правової думки та втілення результатів прогресивних наукових досліджень у концептуальні засади модернізації господарського законодавства стануть пріоритетом у роботі ІЕПД НАН України на найближчу перспективу. До речі, науковими співробітниками ІЕПД НАН України протягом 2017—2019 рр. виконуватиметься науково-дослідна робота на тему «Модернізація господарського законодавства як передумова сталого розвитку України» (державний реєстраційний номер 0117U002308). За результатами її виконання заплановано розробити принципи модернізації господарського законодавства України та його адаптації до економічного законодавства ЄС у контексті виконання вимог сталого розвитку.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Хозяйственный (Коммерческий) кодекс Украины: Аванпроект. Донецк, 1994. 335 с.
2. Butler W.E. Economic Code of Ukraine. London, 2004. P. IX.
3. Мамутов В.К. Хозяйственному кодексу Украины — десять лет. Экономико-правовые исследования в XXI веке: Хозяйственный кодекс Украины в системе правового обеспечения экономики (к 10-летию принятия): Материалы Одиннадцатой международ. науч.-практ. интернет-конф. (г. Донецк, 4—12 февр. 2013). Донецк, 2013. 236 с.
4. Предпринимательский кодекс Республики Казахстан от 29.10.2015 № 375-V. *Казахстанская правда*. 03.11.2015. № 210 (28086).
5. Коммерческий кодекс Франции. Предисловие, пер. с франц., доп., словарь-справ. и коммент. В.Н. Захватаева. Москва: Wolters Kluwer, 2008. 1272 с.
6. Code de droit économique. 29.03.2013. MONITEUR BELGE. 29.03.2013. P. 19975. URL: <http://www.droit-belge.be/codes.asp#econ> (дата звернення 19.05.2017).
7. Хозяйственное право / Под ред. акад. В.К. Мамутова. Киев, 2002. 912 с.
8. Грядут масштабные реформы судебной системы — глава Минюста. *Комментарии.ua*. 03.09.2014. URL: <http://comments.ua/politics/485351-gryadut-mashtabnie-reformi-sudebnoy.html> (дата звернення 21.05.2017).
9. Ручкина Г.Ф., Купызин В.В. Социальная ответственность субъектов предпринимательской деятельности и правовое регулирование отношений по распре-

- делению прибыли. *Предпринимательское право*. 2010. № 1. С. 35—40.
10. Коршунов Н.М. Противостояние «хозяйственников» и «цивилистов» в контексте конвергенции частного и публичного права. *Предпринимательское право*. 2011. № 1. С. 2—4.
11. Андреев В.К. Сущность и структура предпринимательского права. *Бизнес и право в России и за рубежом*. 2010. № 3. С. 8—14.
12. Толстой Ю.К. О концепции развития гражданского законодательства. URL: <http://www.justicemaker.ru/view-article.php?id=4&art=233> (дата звернення 21.05.2017).
13. Зельдіна О.Р. Спеціальний режим господарювання: навч. посіб. Київ, 2005. 112 с.
12. Tolstoj Ju.K. O koncepcii razvitija grazhdanskogo zakonodatel'stva. URL: <http://www.justicemaker.ru/view-article.php?id=4&art=233> [in Russian].
13. Zel'dina O.R. Special'nij rezhim gospodarjuvannja: navch. posib. Kiev, 2005 [in Russian].

Надійшла 26.05.2017

В.А. Устименко, Р.А. Джабраилов
Институт экономико-правовых исследований
НАН Украины, г. Киев

ХОЗЯЙСТВЕННЫЙ КОДЕКС УКРАИНЫ КАК ДОСТИЖЕНИЕ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ПРАВОВОЙ МЫСЛИ

(к 25-й годовщине Института экономико-правовых исследований НАН Украины)

Рассмотрены основные этапы кодификации хозяйственного законодательства Украины. Освещена роль Института экономико-правовых исследований НАН Украины в работе над разработкой модели правового обеспечения экономики на основе кодификации хозяйственного законодательства. Приведены примеры из зарубежного опыта построения системы правового регулирования экономических отношений. Изложены аргументы о безосновательности идеи об отмене Хозяйственного кодекса Украины.

Ключевые слова: Хозяйственный кодекс Украины, Институт экономико-правовых исследований НАН Украины, хозяйственное законодательство, кодификация, экономические отношения.

V.A. Ustimenko, R.A. Dzhabrailov
Institute of Economic and Legal Researches
of the NAS of Ukraine, Kyiv

THE ECONOMIC CODE OF UKRAINE AS ACHIEVEMENT OF NATIONAL SCIENTIFIC THOUGHT (Until the 25th anniversary of the Institute of Economic and Legal Researches of the NAS of Ukraine)

The article highlights the main stages of the codification of economic legislation of Ukraine. The role of the Institute of Economic and Legal Researches of the NAS of Ukraine in the work on developing a model of legal support for the economy based on the codification of economic legislation is highlighted. Examples of foreign experience of construction of system of legal regulation of economic relations. The arguments about insolvency of the idea to abolish the Economic code of Ukraine.

Keywords: Economic code of Ukraine, Institute of Economic and Legal Researches of the NAS of Ukraine, economic legislation, codification, economic relations.

REFERENCES

1. Hozhajstvennyj (Kommercheskij) kodeks Ukrainy: Avanproekt. Donetsk. 1994 [in Russian].
2. Butler W.E. Economic Code of Ukraine. London. 2004. P. IX.
3. Mamutov V.K. Hozhajstvennomu kodeksu Ukrainy — desjat' let. Jekonomiko-pravovye issledovanija v XXI veke: Hozhajstvennyj kodeks Ukrainy v sisteme pravovogo obespečenija jekonomiki (k 10-tiletiju prinjatija): Materialy Odinnadcatoj mezhdunarodnoj nauchno-praktičeskoj internet-konferencii (Donetsk, Feb. 4—12, 2013). Donetsk, 2013 [in Russian].
4. Predprinimatel'skij kodeks Respubliki Kazahstan. Oct. 29, 2015. No. 375-V. *Kazahstanskaja pravda*. Nov. 3, 2015. No. 210 (28086) [in Russian].
5. Zahvataeva V.N. (ed.). Kommercheskij kodeks Francii. Moscow: Wolters Kluwer, 2008 [in Russian].
6. Code de droit économique. 29.03.2013. MONITEUR BELGE. 29.03.2013. P. 19975. URL: <http://www.droit-belge.be/codes.asp#econ>
7. Mamutov V.K. (ed.). Hozhajstvennoe pravo. Kiev, 2002 [in Russian].
8. Grjadut masshtabnye reformy sudebnoj sistemy — glava Minjusta. Kommentarii.ua. 03.09.2014. URL: <http://comments.ua/politics/485351-gryadut-masshtabnye-reformi-sudebnoj.html> [in Russian].
9. Ruchkina G.F., Kupyzin V.V. Social'naja otvetstvennost' sub'ektov predprinimatel'skoj dejatel'nosti i pravovoe regulirovanie otnoshenij po raspredeleniju prybyli. *Predprinimatel'skoe pravo*. 2010. No. 1: 35—40 [in Russian].
10. Korshunov N.M. Protivostojanie «hozhajstvennikov» i «civilistov» v kontekste konvergencii chastnogo i publicnogo prava. *Predprinimatel'skoe pravo*. 2011. № 1: 2—4 [in Russian].
11. Andreev V.K. Sushhnost' i struktura predprinimatel'skogo prava. *Biznes i pravo v Rossii i za rubezhom*. 2010. № 3: P. 8—14 [in Russian].

УДК 332.1; 340

І.В. ЗАБЛОДСЬКА, д-р екон. наук, професор, директор

Ю.С. РОГОЗЯН, канд. екон. наук, учений секретар

С.І. ГРЕЧАНА, канд. екон. наук, доцент, старш. наук. співроб.

Луганська філія Інституту економіко-правових досліджень НАН України, м. Северодонецьк

ЛУГАНСЬКА ФІЛІЯ ІНСТИТУТУ ЕКОНОМІКО-ПРАВОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ НАН УКРАЇНИ: ДО 50-РІЧЧЯ

Ключові слова: Луганська філія, економіка та право, інститут, дослідження.

Стаття присвячена ювілею Луганської філії Інституту економіко-правових досліджень Національної академії наук України. Особливу увагу приділено історії становлення філії, науковому портрету її багаторічного директора – Бориса Терентійовича Кліяненко. Висвітлено основні положення сучасної діяльності філії.

1 липня 2017 р. — видатний день для співробітників Луганської філії Інституту економіко-правових досліджень НАН України (далі — Філія) — день 50-річчя створення Філії.

У роки повоєнного становлення економіки особливо важливо було створити та зберегти наукову економічну думку. Тому 1967 року створено Ворошиловградське відділення Української філії Науково-дослідного інституту планування і нормативів при Держплані СРСР. Згодом у 1970 р. її було передано до відомої Академії наук Української РСР (Наказ Державного планового комітету Ради Міністрів СРСР від 12.08.1970 № 69 на виконання розпорядження Ради Міністрів СРСР від 04.08.1970 № 1591 «Про передачу Ворошиловградської філії НДПіН при Держплані СРСР до відання Академії наук Української РСР»).

Президія Академії наук Української РСР розпорядженням від 07.08.1970 № 8 підпорядкувала Ворошиловградську філію Інституту економіки промисловості АН УРСР.

Сучасна історія Луганської філії розпочалась із Указу Президії Верховної Ради Української РСР від 09.05.1990 № 9169-ХІ, яким місто Ворошиловград і Ворошиловградська область перейменовано на місто Луганськ і Луганську область. Деяко пізніше у зв'язку з реорганізацією Інституту економіки промисловості НАН України (розпорядження Президії НАН України від 02.12.1996 № 1789) Луганську філію підпорядковано Інституту економіко-правових досліджень НАН України. Від 1 вересня 1997 р. її офіційна назва — Луганська філія Інституту економіко-правових досліджень НАН України, основна мета її діяльності — виконання комплексних економіко-правових досліджень на стику двох суспільних наук: економіки та права.

У 1972—2009 рр. з діяльністю Філії було тісно пов'язано життя і наукові напрацювання видатного вченого-економіста, д-ра екон.

© І.В. ЗАБЛОДСЬКА,
Ю.С. РОГОЗЯН,
С.І. ГРЕЧАНА, 2017

наук, професора Бориса Терентійовича Кліяненка, який багато років присвятив становленню та розвитку регіональної економіки в Україні. З 1982 до 1996 р. він працював заступником відділу регіональних проблем підвищення продуктивності праці, у 1993—1995 рр. — заступником директора з наукової роботи, 1997—2009 рр. — директором Філії.

Борис Терентійович понад 40 років досліджував економічні й організаційні проблеми інноваційної діяльності у промислових регіонах, а також економіко-правові умови розвитку зовнішньоекономічної діяльності регіонів. Під його керівництвом організовано більше 30 науково-практичних конференцій обласного, загальнонаціонального та міжнародного рівнів, в яких брали участь провідні вчені СНД і країн Європи.

Науково-дослідну роботу Борис Терентійович поєднував з науково-організаційною — із роботою у вчених радах, експертизою дисертаційних робіт. Маючи великий досвід з підготовки аспірантів протягом своєї наукової та педагогічної діяльності, Борис Терентійович понад п'ятдесят разів виступав як опонент на захистах кандидатських і докторських дисертацій у наукових центрах України та зарубіжжя.

Завдяки безкорисливому служінню науці та повній віддачі вирішенню проблем наукового становлення талановитої молоді, Борис Терентійович зміг створити серйозну наукову школу, яка напрацювала наукові підходи до вирішення проблем на перетині двох наук: економіки та права. Представники школи — послідовники Б.Т. Кліяненка — нині гідно представляють свої здобутки, а також Інститут економіко-правових досліджень НАН України.

Продовжуючи фахові традиції та підтримуючи честь наукової установи, співробітники Філії, якою з 2009 р. керує д-р екон. наук, професор, Заслужений економіст України Інна Володимирівна Заблодська, наполегливо досліджують економіко-правові проблеми регіонів, міжрегіонального співробітництва, розвитку об'єднаних територіальних громад тощо.

Воєнні дії на сході країни змусили по-іншому організувати роботу, адже Луганську філію було евакуйовано на підконтрольну українській владі територію (м. Северодонецьк, Луганська область). Не зважаючи на істотні зміни, які торкнулися матеріальної бази і складу наукового колективу Філії, установа збе-

регла науковий і творчий потенціал, та продовжує активно виконувати завдання науково-дослідної діяльності, спрямовані, у тому числі, й на економічне відновлення постраждалих регіонів.

Із січня 2017 р. співробітники Луганської філії розвивають теоретико-прикладні положення в рамках відомчої тематики «Економіко-правове забезпечення розвитку новоутворених територіальних громад», актуальність якої обумовлена тим, що в результаті процесу децентралізації на етапі об'єднання територіальних громад постають численні проблеми, а саме: відсутність загально визначених пріоритетів стосовно надання базових послуг жителям громад, відсутність чітких уявлень щодо управління об'єднаними ресурсами, невідпрацьованість механізму узгодження інтересів усіх учасників об'єднання.

Філія тісно співпрацює з представниками законодавчої та виконавчої влади, а саме з Комітетами Верховної Ради України, Міністерствами і відомствами України, Торгово-промисловою палатою України, Луганською і Донецькою обласними державними адміністраціями, вищими навчальними закладами, Донецьким регіональним науковим центром НАН України та МОН України, Луганською обласною науково-координаційною радою, громадськими спілками та підприємствами різних форм власності тощо. Також активно є співпраця з провідними міжнародними організаціями — ПРООН, МОМ, Фонд Фрідріха Еберта та ін.

Співробітники Філії постійно беруть участь у науково-аналітичних розробках установ НАН України, державних та місцевих органів влади, міжнародних інституцій. Наприклад, в укладанні Національної доповіді НАН України «Політика інтеграції українського суспільства в контексті викликів та загроз подій на Донбасі» (2015); у підготовці аналітичних матеріалів до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2016 р.».

Здобуваючи міжнародне визнання, співробітники Філії беруть активну участь у закордонних науково-практичних конференціях в Об'єднаних Арабських Еміратах, Греції, Болгарії, Румунії та ін., а також отримують міжнародні сертифікати за програмою стажування

з регіональної економіки в Центрі вивчення Європейських реформ (Велике Герцогство Люксембург).

За 50 років діяльності Філією підготовлено велику кількість висококваліфікованих наукових кадрів, зокрема 16 докторів та приблизно 30 кандидатів наук.

Луганська Філія гідно зустрічає свій 50-річний ювілей із гордістю за причетність до виконання багатьох відповідальних завдань, демонструє високий фаховий рівень фундаментальних і прикладних досліджень, а тому буде продовжувати свій шлях, зберігаючи та примножуючи добрі традиції й зміцнюючи авторитет Національної академії наук України.

Надійшла 01.06.2017

И.В. Заблодская, Ю.С. Рогозян, С.И. Гречаная

Луганский филиал Института экономико-правовых исследований НАН Украины, г. Северодонецк

ЛУГАНСКИЙ ФИЛИАЛ ИНСТИТУТА
ЭКОНОМИКО-ПРАВОВЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ
НАН УКРАИНЫ: К 50-летию

Статья посвящена юбилею Луганского филиала Института экономико-правовых исследований Национальной

академии наук Украины. Особенное внимание уделено истории становления филиала, научному портрету ее многолетнего директора — Бориса Терентьевича Клианенко. Отражены основные положения современной деятельности филиала.

Ключевые слова: Луганский филиал, экономика и право, институт, исследования.

I.V. Zabłodska, Yu.S. Rohozian, S.I. Hrechana

Luhansk branch of the Institute of Economic and Legal Researches of the NAS of Ukraine, Severodonetsk

TO THE ANNIVERSARY OF THE LUHANSK
BRANCH OF INSTITUTE OF ECONOMIC
AND LEGAL RESEARCH OF THE NAS OF UKRAINE

The article is devoted to the anniversary of the Luhansk branch of Institute of Economic and Legal Researches of the NAS of Ukraine. Particular attention is paid to the history of the branch attitude and the scientific portrait of its director Boris Kliyanenko. The basic modern position of the branch staff is revealed.

Keywords: Luhansk branch, Economics and Law, Institute, research.

УДК 346.1+346.5

О.Р. ЗЕЛЬДІНА, д-р юрид. наук, професор,
завідуюча сектором проблем реалізації господарського законодавства
Інститут економіко-правових досліджень НАН України, м. Київ

ІНВЕСТИЦІЙНА ПРИВАБЛИВІСТЬ УКРАЇНИ: ПРОБЛЕМИ ТА НАПРЯМИ МОДЕРНІЗАЦІЇ ЗАКОНОДАВСТВА

Ключові слова: інвестиційна привабливість, інвестиції, модернізація, законодавство, економіка, системний характер.

Проаналізовано проблеми, які негативно впливають на рівень інвестиційної привабливості країни. Запропоновано напрями модернізації законодавства України, які будуть сприяти підвищенню інвестиційної привабливості держави. Зазначено, що модернізація законодавства повинна мати системний, реформаторський характер, у такому випадку є всі шанси на значне підвищення рівня надходження інвестицій в економіку України.

Вступ. Рівень інвестиційної привабливості країни прямо залежить від процесів, що відбуваються в економіці держави. Це взаємопов'язані категорії. З одного боку, позитивна динаміка розвитку економіки сприяє збільшенню інвестиційної привабливості держави. З іншого, — чим більше проблем в економіці, тим нижчий рівень інвестиційної привабливості країни, проте тим більше інвестицій потребує держава для вирішення наявних проблем. На сьогодні Україна повинна вирішити дуже складне завдання, а саме збільшити обсяги інвестиційних надходжень в умовах економічної нестабільності. Лише інвестиційні надходження спроможні забезпечити сталий розвиток України. Проте статистика демонструє несприятливі тенденції в сфері залучення інвестицій, зниження інвестиційної активності інвесторів в Україні. Якщо в першому кварталі 2016 р. прямі іноземні інвестиції склали 1370 млн дол. США, то у четвертому кварталі 2016 р. — 46 млн дол. США [1]. Крім незадовільного стану економіки, зменшення інвестиційного потоку обумовлено низкою причин, які значно знижують рівень інвестиційної привабливості країни й тому потребують негайного вирішення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Багато авторів присвячують свої роботи аналізу проблем, які перешкоджають підвищенню інвестиційної привабливості України, а саме: І.І. Павленко, К.О. Удовича, В.В. Попадинець, А.О. Гура, М.Ю. Трохименко, А.В. Гречко та ін. Проте питання, пов'язані з пошуком шляхів підвищення інвестиційної привабливості України, не знайшли належного відображення в науковій літературі.

Мета статті — окреслити коло проблем, які негативно впливають на рівень інвестиційної привабливості країни, та запропонувати на-

прями модернізації законодавства України, які сприятимуть підвищенню інвестиційної привабливості держави.

Результати дослідження. Науковці розглядають різні проблеми, які тим чи іншим чином негативно позначаються на інвестиційній привабливості України. У першу чергу, негативним фактором для інвесторів є бойові дії у східних регіонах України. «Нові прямі іноземні інвестиції в країну різко скоротились після початку війни» [2]. Це підтверджують і статистичні дані. Так, у 2013 р. прямі іноземні інвестиції склали 4499 млн дол. США, а в 2014 р. — 410 млн дол. США, тобто зменшились у десять разів [1]. Проте сьогодні цей фактор не є визначальним, адже підприємці адаптувалися до цієї ситуації, що вже відобразилося на інвестиційному потоці, й у 2016 р. рівень прямих іноземних інвестицій склав 3176 млн дол. США [1]. Водночас необхідно враховувати, що такий рівень інвестиційних надходжень не може вирішити наявні проблеми в економіці України та більш ніж удвічі нижчий за рівень інвестиційних надходжень у 2012 р. (8401 млн дол. США [1]), тобто до початку воєнних дій.

Наступною, не менш значущою, проблемою є нестабільність законодавства України, яка сприяє відтоку потенційних інвесторів [3, с. 94]. Про нестабільність українського законодавства як перешкоду для залучення інвестицій говорили неодноразово науковці та державні посадовці, однак у цій сфері немає позитивних змін. Особливо негативно на інвестиційному іміджі України позначаються постійні зміни податкового законодавства. Для вирішення цього питання необхідні норми права, які гарантують стабільність податкового законодавства, проте на практиці ці норми постійно порушує парламент. Тож передовсім високопосадовці повинні навчитися виконувати чинні законодавчі акти, тоді й проблем буде значно менше.

Корупція стала невід'ємною характеристикою української дійсності: «Корупція є однією з найбільш істотних причин слабкого інвестиційного клімату в Україні» [4, с. 42]. І чим більше у державі ухвалюють законів, спрямованих на боротьбу з корупцією, тим витонченішими стають методи корупціонерів. Проблема у тому, що законодавець вирішує питання фрагментарно й із запізненням. Водночас уже

на стадії ухвалення законів можна побачити норми, які уможливають створення корупційних схем. Проте ці норми права законодавець змінює тільки після того, як стають відомими зловживання на сотні мільйонів доларів США. Тому основним завданням для законодавця є не допускати ухвалення законів, які містять норми права, що можуть бути використані у корупційних цілях. Нині всі законодавчі акти повинні бути ретельно перевірені на наявність корупційної складової, але практика демонструє, що ця процедура є формальністю, яка не дає змоги виявити проблемні моменти. Зазначене свідчить, що назріла необхідність розробки спеціального механізму виявлення норм права, які можна використовувати в корупційних цілях, й не допускати їхнього упровадження. Законодавець повинен забезпечити ухвалення законів, які чітко визначають ті чи інші процедури й не дають змоги чиновникам самотійно ухвалювати рішення, на свій розсуд.

Ще однією проблемою для інвесторів є зарегульованість процедур у сфері підприємницької діяльності. На це вказують науковці та практики, наприклад А.О. Гура [5, с. 192], М.Ю. Трохименко, А.В. Гречко [6, с. 129]. Для вирішення цієї проблеми законодавець постійно ухвалює нормативно-правові акти, спрямовані на спрощення різних процедур у сфері підприємництва. Серед таких нормативно-правових актів доцільно виділити Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення порядку відкриття бізнесу» від 15.04.2014 р. [7]. Цей Закон передбачає перехід від обов'язкового до добровільного використання печаток юридичними особами. Проте прагнучи вирішити проблему зарегульованості у сфері підприємницької діяльності, законодавець не врахував моменти, що матимуть негативні наслідки для інвесторів, а також для інвестиційного іміджу України. Насамперед, законодавець не запропонував дієвих механізмів захисту інвесторів від «недобросовісних» підприємців. У законодавстві не встановлено, яким чином суб'єкт підприємництва зобов'язаний підтверджувати справжність підпису на документі. Отже, намагаючись спростити процедуру ведення підприємницької діяльності, законодавець ускладнив для інвестора, особливо іноземного, процедуру підтвердження автентичності до-

говору та інших документів. Так, названим вище Законом України доповнено Господарський кодекс України ст. 58¹, де передбачено, що суб'єкт господарювання *може* мати печатки, для виготовлення яких одержання будь-яких документів дозвільного характеру *не передбачається*. Також ч. 1 ст. 181 Господарського кодексу України зазнала змін та передбачає, що господарський договір за загальним правилом викладається у формі єдиного документа, підписаного сторонами. Таким чином, господарський договір буде дійсним за наявності тільки підписів сторін. І навіть печатка не свідчить про справжність підписів і законність повноважень осіб, які підписали договір, оскільки для виготовлення печаток отримання будь-яких документів дозвільного характеру не потрібно. Тому вимога наявності відбитку печатки на документі стала звичайною бюрократичною перепоною, а не підтвердженням достовірності документа чи повноважень особи, яка підписала такий документ. Для запобігання негативним наслідкам відміни обов'язковості печаток законодавець повинен був значно посилити відповідальність за виготовлення печаток особами, які не мають на це законних підстав, а також за підписання господарських договорів особами, які не мають на це законних повноважень. Також невід'ємною частиною господарського договору повинен стати документ, який підтверджує повноваження підписантів господарського договору. В іншому випадку запропоноване законодавцем спрощення ведення підприємницької діяльності неминуче призведе до збільшення кількості шахрайських дій. І це аж ніяк не сприятиме поліпшенню інвестиційного іміджу України, а матиме зворотний ефект. По-друге, законодавець не усунув суперечливість норм права. Так, Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення порядку відкриття бізнесу» від 15.04.2014 р. закріплює зміни і доповнення до Господарського кодексу України, Цивільного кодексу України та інших законодавчих актів, проте не передбачає змін до ст. 44, 85 Податкового кодексу України, що нівелює правило про добровільність використання печаток. Тобто відсутній системний підхід законодавця до зміни норм права. Для усунення цієї прогалини на розгляд Верховної Ради України внесено проект Закону України «Про

внесення змін до Податкового кодексу України щодо поліпшення інвестиційного клімату в Україні» [8]. Однак ці нюанси не вирішують проблему в цілому.

Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення порядку відкриття бізнесу» ухвалено понад три роки тому, проте значних змін у сфері покращення інвестиційної привабливості України не відбулося. Це демонструє, що скасуванням обов'язковості печаток або іншими фрагментарними змінами законодавства вирішити глибокі проблеми, що негативно впливають на рівень інвестиційної привабливості України, неможливо. Аналіз свідчить, що побіжний, не змістовний характер змін та доповнень до законодавства України не в змозі вирішити наявні проблеми та покращити інвестиційний імідж держави.

Таким чином, для реального, а не декларативного підвищення інвестиційного іміджу України доцільно забезпечити не фрагментарні зміни та доповнення норм права, а системну модернізацію законодавства України.

Пріоритетними напрямками модернізації законодавства України з метою покращення її інвестиційного іміджу, є:

1. Забезпечення системного й уніфікованого регулювання інвестиційних відносин. На цей час багато норм права, що регулюють інвестиційні відносини, відрізняються заплутаністю та розпорошеністю по різних нормативно-правових актах. Як наслідок, інвестору дуже складно орієнтуватись у численних нормах українського законодавства. Тому законодавець повинен забезпечити чіткість і системність норм права у сфері інвестиційної діяльності.

2. Створення діючих, а не декларативних гарантій захисту прав інвесторів. На сьогодні гарантії захисту прав інвесторів, передбачені законодавством України, мають декларативний характер і не забезпечують інвестору можливість захисту від незаконних дій органів державної влади, посадових осіб та недобросовісних партнерів. Держава повинна запропонувати інвестору гарантії, здатні вирішити його проблеми, і такі, якими інвестор зможе скористатися на практиці. Утім найчастіше закон передбачає, наприклад, гарантію незмінності законодавства, а органи державної влади відмовляються виконувати норми права, при цьому відсутній дієвий механізм їхнього спону-

кання до дотримання гарантій, які пропонує держава.

3. Забезпечення стабільності податкового законодавства. Непередбачуваність податкового законодавства не дає інвесторам змоги спланувати свою підприємницьку діяльність. Тому назріла необхідність не тільки законодавчо встановити принцип стабільності податкового законодавства, а й забезпечити його практичне виконання.

4. Забезпечення доступності й чіткості процедур у сфері підприємництва. Норми права, які встановлюють порядок здійснення підприємницької діяльності, повинні передбачати доступні процедури, чітко визначені законодавцем, щоб не допускати зловживань недобросовісних підприємців і корупціонерів.

5. Створення прозорої судової системи, а також забезпечення своєчасного виконання рішень судових органів. Питання створення незалежної прозорої судової системи законодавець намагається вирішити десятиріччями. За цей період було неодноразово змінено судову систему України. Останні зміни в цій сфері відбулись у 2016 році, а саме змін зазнала Конституція України [9] у частині регулювання питань здійснення правосуддя, а також Закон України «Про судоустрій і статус суддів» [10], який змінює порядок судоустрою в Україні. Доцільно відмітити, що аналіз новітніх норм права в сфері судоустрою демонструє, що відбулися косметичні зміни, які не забезпечують судовий захист європейського рівня.

Висновки. Доцільно зазначити, що на сьогодні Україна проголосила курс на зближення національного законодавства та законодавства ЄС. Тому модернізація законодавства, спрямована на забезпечення підвищення інвестиційного іміджу України, повинна мати системний, реформаторський характер, а не орієнтуватись на фрагментарне вирішення поодиноких проблем. Якщо ж зазначені напрями модернізації законодавства України буде дотримано, то є всі шанси на значне підвищення рівня надходження інвестицій в економіку України, як іноземних, так і національних.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Прямые иностранные инвестиции (Украина). URL: <http://index.minfin.com.ua/index/fdi/> (дата звернення 05.06.2017).

2. Прямі іноземні інвестиції в Україні: війна і мир. URL: <https://voxukraine.org/2017/01/12/investments-in-ukraine-ua/> (дата звернення 03.06.2017).
3. Павленко І.І., Удовиця К.О. Застосування іноземного досвіду у вдосконаленні інвестиційного законодавства України. *Проблеми і перспективи розвитку підприємництва*. 2015. № 3 (1). С 93–97.
4. Попадинець В.В. Інвестиційний клімат України у глобальній економічній системі. *Науковий вісник Мукачівського державного університету*. 2015. № 7. С. 40–44.
5. Гура А.О. Інвестиційний клімат в Україні: сучасний стан та напрями покращення. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди. Серія «Економіка»*. 2015. № 15. С. 188–196.
6. Трохименко М.Ю., Гречко А.В. Інвестиційний клімат в Україні: проблеми формування та заходи поліпшення. *Актуальні проблеми економіки та управління*. 2013. № 34. С. 123–130.
7. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення порядку відкриття бізнесу: Закон України від 15.04.2014 № 1206-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 24. Ст. 885.
8. Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо поліпшення інвестиційного клімату в Україні: Проект Закону України від 06.06.2017 № 6543. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61953 (дата звернення 05.06.2017).
9. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
10. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 31. Ст. 545.

REFERENCES

1. Prjamyje inostrannye investicii (Ukraina). URL: <http://index.minfin.com.ua/index/fdi/> [in Russian].
2. Pryamy inozemni investyciyi v Ukrayini: vijnia i mir. URL: <https://voxukraine.org/2017/01/12/investments-in-ukraine-ua/> [in Ukrainian].
3. Pavlenko I.I., Udovycya K.O. Zastosuvannya inozemnogo dosvidu u vdoskonaleni investycijnogo zakonodavstva Ukrayiny. *Problemy i perspektivy rozvytku pidpryyemnyctva*. 2015. No. 3(1): 93–97 [in Ukrainian].
4. Popadynecz' V.V. Investycijnyj klimat Ukrayiny u global'nij ekonomichnij systemi. *Naukovyj visnyk Mukachivs'kogo derzhavnogo universytetu*. 2015. No. 7: 40–44 [in Ukrainian].
5. Gura A.O. Investycijnyj klimat v Ukrayini: suchasnyj stan ta napryamky pokrashhennya. *Zbirnyk naukovyh pracz' Kharkivs'kogo nacional'nogo pedagogichnogo universytetu imeni G.S. Skovorody. Seriya «Ekononika»*. 2015. No. 15: 188–196 [in Ukrainian].
6. Trohymenko M.Yu., Grechko A.V. Investycijnyj klimat v Ukrayini: problemy formuvannya ta zahody polipshennya. *Aktual'ni problemy ekonomiky ta upravlinnya*. 2013. No. 34: 123–130 [in Ukrainian].
7. Pro vnesennya zmin do deyakyh zakonodavchyh aktiv Ukrayiny shhodo sproshhennya porjadku vidkryttya

- biznesu: Zakon Ukrainy vid 15.04.2014 No. 1206-VII. *Vidomosti Verhovnoyi Rady Ukrainy*. 2014. No. 24. St. 885 [in Ukrainian].
8. Pro vnesennya zmin do Podatkovogo kodeksu Ukrainy shhodo polipshennya investycijnogo klimatu v Ukraini: Proekt Zakonu Ukrainy vid 06.06.2017 No. 6543. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61953 [in Ukrainian].
 9. Konstytuciya Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 28.06.1996 No. 254k/96-VR. *Vidomosti Verhovnoyi Rady Ukrainy*. 1996. No. 30. St. 141 [in Ukrainian].
 10. Pro sudoustrij i status suddiv: Zakon Ukrainy vid 02.06.2016 No. 1402-VIII. *Vidomosti Verhovnoyi Rady Ukrainy*. 2016. No. 31. St. 545 [in Ukrainian].

Надійшла 07.06.2017

Е.Р. Зельдина

Институт экономико-правовых исследований
НАН Украины, г. Киев

ИНВЕСТИЦИОННАЯ ПРИВЛЕКАТЕЛЬНОСТЬ УКРАИНЫ: ПРОБЛЕМЫ И НАПРАВЛЕНИЯ МОДЕРНИЗАЦИИ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА

Проанализированы проблемы, негативно влияющие на уровень инвестиционной привлекательности страны. Предложены направления модернизации законодательства Украины, которые будут способствовать повышению

инвестиционной привлекательности государства. Отмечено, что модернизация законодательства должна иметь системный, реформаторский характер, в этом случае есть все шансы на значительное повышение уровня поступления инвестиций в экономику Украины.

Ключевые слова: инвестиционная привлекательность, инвестиции, модернизация, законодательство, экономика, системный характер.

O.R. Zeldina

Institute of Economic and Legal Researches
of the NAS of Ukraine, Kyiv

INVESTMENT ATTRACTIVENESS OF UKRAINE: PROBLEMS AND DIRECTIONS OF MODERNIZATION OF LEGISLATION

The article analyzes the problems that negatively affect the level of investment attractiveness of the country and suggests directions of modernization of the legislation of Ukraine, which will enhance the investment attractiveness of the state. It is noted that the modernization of legislation should have a systemic, reformatory nature, in this case, there is every chance for a significant increase in the level of investment in the economy of Ukraine.

Keywords: investment attractiveness, investments, modernization, legislation, economy, system character.

УДК 346.2

Л.М. НІКОЛЕНКО, д-р. юрид. наук, професор, професор кафедри права та публічного адміністрування
Маріупольський державний університет, м. Маріуполь

ЗАХИСТ ПРАВ ТА ІНТЕРЕСІВ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ В УМОВАХ РЕФОРМУВАННЯ ЗАКОНОДАВСТВА

Ключові слова: захист, суб'єкти господарювання, захист прав та охоронюваних законом інтересів, господарське судочинство, форми захисту, нотаріальний захист, судовий захист, медіація, модернізація господарського законодавства.

Розглянуто захист прав та інтересів суб'єктів господарювання в сучасних умовах реформування законодавства. Виділено та проаналізовано форми захисту. Доведено необхідність удосконалення нотаріального захисту шляхом розробки нових нормативних актів, узгодження нормативних актів щодо адміністративного захисту, запропоновані зміни щодо проекту Господарського процесуального кодексу України.

Вступ. Сучасний період характеризується активними діями України, спрямованими на інтеграцію держави до Європейського Союзу. В Україні здійснюються реформи практично в усіх сферах: в економіці, законодавстві, а також у соціальній, культурній, освітній, правоохоронній та судовій. Метою проведення реформ є наближення української правової системи до європейських і світових стандартів й уведення до законодавства України положень, які існують у міжнародному законодавстві та застосовуються у міжнародній практиці. Приєднання України до міжнародних конвенцій, урахування міжнародної судової практики є умовами переходу України до повноцінних ринкових відносин, сталого розвитку економіки, а також забезпечення стабільності у господарській діяльності, що є найактуальнішою сучасною проблемою.

Складність господарських відносин та їхня динамічність у зв'язку з удосконаленням законодавства спричинили значне збільшення спорів суб'єктів господарювання, звернень до суду за захистом порушених прав та охоронюваних законом інтересів. Така ситуація обумовила погіршення показників оперативності та ефективності розгляду справ судами. Відповідні фактори негативно впливають на дотримання конституційного права на судовий захист у зв'язку з порушенням принципу доступності правосуддя. Відповідно до цього з'являється нагальна необхідність вирішення питань, пов'язаних із захистом прав та охоронюваних законом інтересів, а також пошуком нових форм захисту прав та охоронюваних законом інтересів суб'єктів господарювання. На підставі цього наочно проявилась необхідність дослідження питань модернізації механізмів захисту прав та інтересів суб'єктів господарювання в умовах реформування законодавства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню захисту прав та інтересів суб'єктів господарювання у доктрині господарського та господарського процесуального права традиційно приділяється

значна увага. Цьому питанню присвячені праці вчених В. Мамутова [1], О. Беяневич [2], О. Подцерковного [3], Д. Задохайла [4], О. Лавріна [5], В. Щербини [6] та ін. Але в умовах модернізації господарського матеріального та процесуального законодавства, а також з урахуванням євроінтеграційних процесів питання захисту прав та інтересів суб'єктів господарювання потребують додаткового дослідження.

Метою даної статті є дослідження питань захисту саме з урахуванням змін, що здійснюються в нашому суспільстві та законодавстві, а також на підставі аналізу основних форм захисту суб'єктів господарювання, формування пропозицій щодо їхнього удосконалення.

Результати дослідження. Здійснення реформ в Україні спрямоване на модернізацію економіки та законодавства, упровадження новітніх технологій, залучення іноземних інвестицій, підвищення конкурентоспроможності вітчизняного товаровиробника з метою виходу на світові та європейські ринки. Тобто Україна орієнтується на чинну у провідних європейських країнах модель економіко-правового розвитку. Реформування економіки і розвиток різноманітних правовідносин повинні передбачати гарантію розгляду та вирішення спорів за критеріями ефективності, справедливості та оперативності.

Захист прав та охоронюваних законом інтересів суб'єктів господарювання повинен здійснюватися за допомогою форм та засобів, визначених у законодавстві. Особливо це стосується сфери вирішення господарських спорів, що може і повинно бути використано не лише як фактор захисту зазначених осіб, але й як стимул для справедливого та ефективного розгляду спорів. Заважають цьому розвитку дезорганізація законодавчих актів, неповнота і застарілість норм, а також невідповідність окремих складових таким сучасним європейським якостям: доступність правосуддя, інституціональна незалежність, безпристрасність у матеріальному та процесуальному аспектах, розумність строків, справедливість та ефективність, розширення диспозитивних і змагальних засад, активізація суб'єктів та зниження активності судів.

Згідно з ч. 5 ст. 55 Конституції України у кожного є право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права та сво-

боди від порушень та протиправних посягань. Тобто кожна особа має право вільно обирати незаборонений законом засіб захисту прав і свобод.

Ст. 20 Господарського кодексу України зазначає, що кожний суб'єкт господарювання та споживач має право на захист своїх прав і законних інтересів. При цьому у законодавстві підкреслено, що суб'єкт господарювання може використовувати різні форми та засоби захисту своїх прав та законних інтересів.

У теорії права відсутня однозначність думок щодо видів форм захисту. Так, наприклад, А.В. Кучеренко виділяє досудову, позасудову, судову [7, с. 42]; Г.П. Тимченко називає судову, альтернативну, нотаріальну [8, с. 211—214]; О.П. Загнітко визначає досудову, позасудову, судову [9, с. 165]. Проаналізуємо форми захисту, які використовують суб'єкти господарювання для захисту своїх прав та охоронюваних законом інтересів.

Нотаріальний захист суб'єктів господарювання полягає у тому, що окремі угоди потребують додаткових гарантій щодо захисту прав. Таких гарантій досягають шляхом нотаріального посвідчення набуття або передачі прав власності. Вчинення нотаріальних дій покладається на нотаріусів. Треба визнати, що застосування нотаріальної форми захисту має обмежений характер, тому що повноваження нотаріуса поширюються винятково на встановлення безспірних фактів, у наявності яких можна переконатися безпосередньо, на підставі відповідних закону документів. Тобто нотаріат лише встановлює юридичні факти на основі наданих письмових документів. Основним засобом захисту прав нотаріальним органом є вчинення виконавчого напису на борговому документі. Крім того, захист прав нотаріатом не має остаточного характеру, дії та акти нотаріусів можуть бути оскаржені у суді. Суб'єкти господарювання рідко застосовують нотаріальну форму як захист своїх прав та охоронюваних законом інтересів. Це пов'язано з тим, що в Україні відсутній нормативний документ, який би детально регламентував механізм та процесуальну процедуру здійснення нотаріальних дій щодо захисту суб'єктів господарювання. Обговорюється ухвалення Нотаріального процесуального кодексу або доповнення Закону України «Про нотаріат» відповідними статтями.

Адміністративний захист суб'єктів господарювання полягає у тому, що він застосовується як за наявності, так і за відсутності правопорушення, а також спрямований на запобігання правопорушенням та усунення їхніх шкідливих наслідків [10, с. 142]. Адміністративний захист здійснюється засобами державно-правового впливу із залученням спеціально уповноважених державних органів або вищих органів виконавчої влади. Господарський кодекс України містить ст.ст. 240—247, які визначають адміністративно-правові засоби захисту суб'єктів господарювання. Варто вказати, що у практиці часто трапляються випадки, коли майнові відносини між суб'єктами господарювання виникають безпосередньо з актів державного управління, тобто без укладання договорів (стягнення штрафів, конфіскація майна). Питання адміністративного захисту суб'єктів господарювання регулюються великою кількістю нормативних актів, система яких, на жаль, має неузгоджений характер.

Досудовий захист суб'єктів господарювання полягає у тому, що у зв'язку з порушенням прав та законних інтересів суб'єктів господарювання, останні мають право здійснити заходи щодо їхнього поновлення до звернення з позовом до господарського суду. Тобто досудовий захист спрямований на скоріше відновлення порушених прав суб'єктів господарювання та сприяє виявленню або усуненню причин виникнення правопорушень у сфері господарських відносин. За законодавством, можливо виділити загальний досудовий захист прав суб'єктів господарювання, визначений ст. 5—11 Господарського процесуального кодексу України, та спеціальний досудовий захист прав суб'єктів господарювання, визначений нормами інших нормативних актів, наприклад порядок пред'явлення і розгляду претензій до органів транспорту.

В умовах реформування господарського матеріального та процесуального законодавства питання захисту прав та інтересів суб'єктів господарювання є особливо актуальними та практично значимими. Передовсім через те, що у більшості угод, які укладають підприємства України з підприємствами інших країн, передбачається арбітражний порядок вирішення спору. Якщо проаналізувати досвід захисту прав та охоронюваних законом інтересів суб'єктів господарювання в інших країнах, то

можна зробити висновок, що крім загальних судів захист здійснюють також спеціалізовані судові або інші органи, які для розгляду справ залучають не тільки юристів, а й професіоналів певного виду діяльності. У період судової реформи в Україні цей досвід необхідно вивчати для того, щоб мати певні уявлення щодо законодавства інших країн, на основі якого можуть, в окремих випадках, вирішуватися спори між українськими й іноземними суб'єктами. У зв'язку з поширенням застосування міжнародних актів для здійснення захисту прав суб'єктів господарювання необхідно, з метою посилення та підвищення його ефективності, вивчати досвід інших країн, але не тільки судовий, а й позасудовий. Так, особливою формою захисту є медіація, яка лише починає з'являтися у господарських відносинах.

Медіація — альтернативна форма захисту, тобто форма вирішення конфлікту за участю третьої нейтральної, неупередженої сторони (медіатора). Особливістю її є те, що сторони контролюють процес ухвалення рішення щодо врегулювання спору і захисту своїх прав та охоронюваних законом інтересів. Медіацію визначають як добровільний і конфіденційний процес, в якому нейтральна третя сторона (медіатор) допомагає сторонам, які конфліктують, досягти взаємоприйнятої угоди, як метод, за яким сторони управляють і володіють як самим процесом, так і його результатом — угодою, тобто нічого не вирішується без згоди сторін [11].

03.11.2016 р. Верховна Рада прийняла за основу проект Закону України «Про медіацію» (№ 3665), де запропоновано визначити правові засади упровадження та проведення позасудової процедури врегулювання конфліктів за взаємною згодою сторін конфлікту (медіації) та за участю посередника (медіатора), принципи та порядок проведення медіації, а також статус медіатора.

На теперішній час на обговоренні у фахівців знаходиться проект № 6232 Господарського процесуального кодексу України (далі — проект ГПК). Взагалі проект можна охарактеризувати як певний крок до удосконалення господарського процесу, але результати ретельного аналізу свідчать, що деякі положення викликають заперечення.

Наприклад, Глава 4 проекту ГПК «Врегулювання спору за участі судді» містить нор-

ми, які передбачають можливість урегулювання спору за участі судді за згодою сторін до початку розгляду справи по суті (ст. 187). Аналізуючи вказану статтю, можна зробити висновок, що норми спрямовані на вирішення спору до розгляду у суді, тобто метою є розвантаження суддів, але справа вже знаходиться у суді. Тому про розвантаження суддів можна говорити перед тим, як справа потрапила до суду. Про проведення процедури врегулювання спору за участі судді суд постановляє ухвалу, якою одночасно зупиняє провадження у справі (ст. 188). Під час проведення спільних нарад суддя з'ясовує підстави та предмет позову, підстави заперечень, роз'яснює сторонам предмет доказування по категорії спору, який розглядається, пропонує сторонам надати пропозиції щодо шляхів мирного врегулювання спору та здійснює інші дії, спрямовані на мирне врегулювання сторонами спору (ст. 189). Отже, якщо проаналізувати всі статті Гл. 4 проекту ГПК, то можна зробити висновок, що це, начебто, медіація, але за установленню міжнародною практикою цей процес не можна віднести до медіації.

У зв'язку з існуванням проекту Закону України «Про медіацію», який тривалий час був на обговоренні та практично всі суперечливі положення якого було усунуто, виникає питання стосовно необхідності впровадження інституту медіації у господарському процесі за відсутності загального законодавчого акта щодо її забезпечення. Згідно з проектом Закону України «Про медіацію», медіація — це альтернативний (позасудовий) метод вирішення спорів, за допомогою якого дві або більше сторони спору намагаються в рамках структурованого процесу за участі медіатора досягти згоди для вирішення їхнього спору. Тобто врегулювання спору за допомогою медіації є можливим за межами суду, суддя не може бути медіатором. Медіатор — це незалежний посередник, який допомагає сторонам спору у його вирішенні шляхом медіації. Медіатор не може бути представником державних органів, тим більш він не може бути суддею. Медіатор не вирішує конфлікт між сторонами, не постановляє обов'язкове для них рішення і не пропонує якихось варіантів вирішення спору. Сторони розробляють варіанти врегулювання спору на підставі власних інтересів та потреб. У проекті ГПК у ст. 189 зазначено, що суддя

може запропонувати сторонам можливий шлях мирного врегулювання спору, що суперечить сутності медіації.

На підставі вищезазначеного можна зробити висновок, що запропоновані нові інститути для застосування у господарському процесі повинні бути аргументованими, їхньою метою має бути спрямованість на ефективне вирішення господарського спору, захист прав та охоронюваних законом інтересів визначених осіб. Сутність інституту, запропонованого у Гл. 4 проекту ГПК, не зрозуміла, а норми не відповідають сутності поняття медіації. Але потрібно підкреслити, що вони не належать і до інституту досудового розгляду. Це взагалі новий інститут, який суперечить ухваленим нормам та принципам господарського процесу, тому Гл. 4 необхідно виключити з проекту ГПК.

Треба визнати, що запровадження альтернативних способів вирішення господарських спорів вплине на зменшення навантаження на суди, також це сприятиме розвитку правової культури, прискорить ухвалення рішень і сприятиме ефективному розгляду спорів. В умовах здійснення реформування законодавства треба прискорити ухвалення Закону України «Про медіацію», який забезпечить належне регулювання, визначить права, обов'язки та відповідальність учасників тощо.

Судовий захист суб'єктів господарювання є найефективнішою формою поновлення порушених прав, тому що суд є незалежним органом, який підпорядковується тільки Закону. Ст. 1 ГПК передбачає право звернення до господарського суду юридичних осіб, а також громадян-підприємців.

Право на судовий захист передбачено Конституцією України. Ст. 8 зазначає, що звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України гарантується. Ст. 13 Конституції України встановлює обов'язок держави забезпечити захист прав усіх суб'єктів права власності і господарювання, у тому числі й у судовому порядку. До таких суб'єктів належать, зокрема, суб'єкти та учасники господарських відносин. Тому можливість судового захисту не може бути поставлена Законом, іншими нормативно-правовими актами у залежність від використання суб'єктом правовідносин інших засобів правового захисту, у тому числі досудового врегулювання спору.

Основне місце в забезпеченні ефективності захисту прав та інтересів суб'єктів господарювання належить нормам ГПК як основного нормативного акта, на підставі якого господарський суд вирішує господарські спори. Тобто дотримання принципів, на яких наголошує міжнародне та європейське законодавства, а саме справедливість, оперативність і доступність правосуддя, безумовно, залежить від ефективності правового забезпечення господарського судочинства. На обговоренні теоретиків та практиків нині перебуває проект ГПК № 6232. Загалом позитивно оцінюючи даний проект ГПК, можна зробити висновок, що він спрямований на забезпечення ефективного правосуддя, удосконалення господарського процесу з урахуванням європейських стандартів щодо поліпшення захисту суб'єктів господарювання. Але деякі положення спровокували жваве їхнє обговорення, тому що взагалі не властиві господарському процесу (інститут свідків, інститут урегулювання спору суддею, запровадження експерта з питань права, збільшення загального строку розгляду справи і так далі). Від того, наскільки будуть враховані зауваження науковці та практиків до проекту ГПК, залежить не тільки захист суб'єктів господарювання, а також стабільність усієї судової системи.

Право суб'єкта господарювання на звернення до суду не обмежується національною судовою системою. На підставі законодавства суб'єкт господарювання має право звертатися до міжнародних судових інстанцій або до відповідних органів міжнародних організацій. В Україні з 1997 р. набула чинності Конвенція про захист прав і основних свобод людини. На підставі Конвенції кожен, хто перебуває під юрисдикцією України, після вичерпання всіх національних засобів правового захисту має не лише право, а й реальну можливість звернутися за захистом своїх прав до Європейського суду з прав людини. В умовах прагнення України стати повноправним членом Європейського Союзу застосування та виконання українськими судовими та державними органами рішень Європейського суду є необхідною умовою. Як показує судова практика, українські суди у своїх рішеннях посилаються на відповідний доробок цього Суду.

Висновки. На підставі вищевикладеного можна зробити висновок, що захист прав та

інтересів суб'єктів господарювання регламентується великою кількістю нормативних актів як матеріального, так і процесуального характеру. Але сучасне чинне законодавство є неузгодженим та має істотні прогалини, практично будь-яка сфера господарської діяльності немає логічного, завершеного законодавчого забезпечення. Тому належне законодавче забезпечення захисту прав та інтересів суб'єктів господарювання можливе з урахуванням комплексного підходу. Реформи, які здійснюються у законодавстві, повинні позитивно вплинути на модернізацію захисту прав та інтересів суб'єктів господарювання.

Трансформаційні процеси в суспільстві, реформування економіки, гармонізація національного законодавства відповідно до міжнародних стандартів щодо регулювання та здійснення виробництва, реалізації та споживання товарів і послуг, реалізації корпоративних прав та інших сфер діяльності об'єктивно обумовлюють появу нових форм захисту. Здійснення реформування процесуального законодавства повинно забезпечуватись на державному рівні, тому що стосується без винятку інтересів кожного та в цілому усього суспільства. Воно повинно базуватися не тільки на загальновизнаних міжнародних стандартах правосуддя, а також враховувати кращий національний досвід і традиції.

Стрімкий розвиток альтернативних форм захисту (медіація, арбітраж, третейський суд та ін.) у багатьох країнах, попри відмінності правових систем, мають багато спільного, тому необхідно вивчати накопичений досвід інших країн. Однак, враховуючи досвід інших країн, не варто забувати свій власний, який має багатовікову історію.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Хозяйственное право / Под ред. акад. В.К. Мамутова. Киев, 2002. 912 с.
2. Беляневич О. Про форми захисту прав суб'єктів господарювання. *Українське комерційне право*. 2007. № 8. С. 62—70.
3. Господарське право: підручник / За ред. О.П. Подцерковного. Харків: Одиссей, 2010. 640 с.
4. Задахайло Д.В., Пашков В.М., Бойчук Р.П. та ін. Господарське право: підручник / За заг. ред. Д.В. Задахайла, В.М. Пашкова. Харків: Право, 2012. 696 с.
5. Лаврін О. Захист прав суб'єктів господарювання, його форми та способи. *Підприємництво, господарство та право*. 2002. № 11. С. 56—59.

6. Щербина В. Проблема захисту прав та інтересів суб'єктів господарювання (матеріально-правовий та процесуальний аспекти). *Українське комерційне право*. 2007. № 8. С. 12—20.
7. Кучеренко А.В. Конституційне право людини та підприємництва. *Вісник Дніпропетровського університету ім. Альфреда Нобеля. Серія Юридичні науки*. 2013. № 2 (5). С. 38—44.
8. Тимченко Г.П. Проблеми форм захисту цивільних прав та охоронюваних законом інтересів. *Вісник господарського суду України*. 2002. № 1. С. 211—214.
9. Загнітко О.П. Захист прав та інтересів господарюючих суб'єктів у системі права України. *Вісник господарського судочинства*. 2001. № 4. С. 159—166.
10. Кравчук С.Й. Господарське право України: навчальний посібник. Київ: Кондор, 2007. 264 с.
11. Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: Закон України від 18.03.2004. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 29. Ст. 367.

REFERENCES

1. Mamutov V.K. (ed.). *Hozhajstvennoe pravo*. Kiev, 2002 [in Russian].
2. Belyanevych O. Pro formy zahystu prav sub'yektiv gospodaruvannya. *Ukrayins'ke komercijne pravo*. 2007. No. 8: 62—70 [in Ukrainian].
3. *Gospodars'ke pravo: pidruchnyk*. Za red. O.P. Podcerkovnogo. Harkiv: Odissej, 2010 [in Ukrainian].
4. Zadyhajlo D.V. (ed.), Pashkov V.M. (ed.), Wojchuk R.P. ta in. *Gospodars'ke pravo: pidruchnyk*. Harkiv: Pravo, 2012 [in Ukrainian].
5. Lavrin O. Zahyst prav sub'yektiv gospodaruvannya, jogo formy ta sposoby. *Pidpryyemnyctvo, gospodarstvo ta pravo*. 2002. No. 11: 56—59 [in Ukrainian].
6. Shherbyna V. Problema zahystu prav ta interesiv sub'yektiv gospodaruvannya (material'no-pravovyj ta procesual'nyj aspekty). *Ukrayins'ke komercijne pravo*. 2007. No. 8: 12—20 [in Ukrainian].
7. Kucherenko A.V. Konstytucijne pravo lyudyny na pidpryyemnyctvo. *Visnyk Dnipropetrovs'kogo universytetu im. Alfreda Nobelya. Seriya «Yurydychni nauky»*. 2013. No. 2(5): 38—44 [in Ukrainian].
8. Tymchenko G.P. Problemy form zahystu cyvil'nyh prav ta ohoronyvanyh zakonom interesiv. *Visnyk gospodar's'kogo sudu Ukrayiny*. 2002. No. 1: 211—214 [in Ukrainian].
9. Zagnitko O.P. Zahyst prav ta interesiv gospodaruyuchyh sub'yektiv u systemi prava Ukrayiny. *Visnyk gospodar's'kogo sudochynstva*. 2001. No. 4: 159—166 [in Ukrainian].

10. Kravchuk S.J. *Gospodars'ke pravo Ukrayiny: navchal'nyj posibnyk*. Kyiv: Kondor, 2007 [in Ukrainian].
11. Pro Zagal'noderzhavnu programu adaptaciyi zakonodavstva Ukrayiny do zakonodavstva Yevropejs'kogo Soyuзу: *Zakon Ukrayiny vid 18.03.2004. Vidomosti Verhovnoyi Rady Ukrayiny*. 2004. No. 29. St. 367 [in Ukrainian].

Надійшла 26.05.2017

Л.Н. Николенко

Мариупольский государственный университет,
г. Мариуполь

ЗАЩИТА ПРАВ И ИНТЕРЕСОВ СУБЪЕКТОВ ХОЗЯЙСТВОВАНИЯ В УСЛОВИЯХ РЕФОРМИРОВАНИЯ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА

Рассмотрена защита прав и интересов субъектов хозяйствования в современных условиях реформирования законодательства. Выделены и проанализированы формы защиты. Доказана необходимость усовершенствования нотариальной защиты путем разработки новых нормативных актов, согласования нормативных актов относительно административной защиты, предложены изменения к проекту Хозяйственного процессуального кодекса Украины.

Ключевые слова: защита, субъекты хозяйствования, защита прав и охраняемых законом интересов, хозяйственное судопроизводство, формы защиты, нотариальная защита, судебная защита, медиация, модернизация законодательства.

L.N. Nikolenko

Mariupol State University, Mariupol

THE PROTECTION OF THE RIGHTS AND INTERESTS OF THE ECONOMIC SUBJECTS UNDER THE CONDITIONS OF REFORMING LEGISLATION

The article deals with the protection of rights and interests of economic entities in the current conditions of legislative reform. Isolated and analyzed forms of protection. The need to improve notarial protection by developing new regulatory acts is proved; harmonization of normative acts with respect to administrative protection; proposed changes to the draft Economic Code of Ukraine.

Keywords: protection, business entities, protection of rights and interests protected by law, economic legal proceedings, forms of protection, notarial protection, judicial protection, mediation, modernization of legislation.

УДК 346.56

О.С. ЯСИНОВСЬКА, здобувач

Інститут економіко-правових досліджень НАН України, м. Київ

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ МАЙНА ДЕРЖАВНОГО ГОСПОДАРСЬКОГО ОБ'ЄДНАННЯ

Ключові слова: правовий режим майна державного господарського об'єднання, підприємство-учасник, майно, майновий внесок, чистий прибуток, дивіденди.

Досліджено особливості правового режиму майна державного господарського об'єднання. Вказано, що деякі правомочності підприємства-учасника з приводу володіння, користування і розпорядження власним майном можуть здійснюватись лише за згодою об'єднання. Доведено, що майно, яке залишилось після ліквідації об'єднання або в результаті виходу учасника, має використовуватись за вказівкою уповноваженого органу управління. Пропонується внесення змін та доповнень до законодавства з метою подальшого розвитку правового регулювання майнових відносин.

Вступ. Основні відмінності державних господарських об'єднань від інших суб'єктів господарювання проявляються, зокрема, у правовому режимі їхнього майна. Це обумовлено тим, що майно об'єднання складається з майнових внесків підприємств, отже, має складну структуру. Господарський кодекс України недостатньо повно врегулював такі питання правового режиму майна державних господарських об'єднань, як порядок його формування й порядок розподілу майна об'єднання у разі його ліквідації та повернення майнового внеску підприємству-учаснику, що вибув зі складу об'єднання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різним аспектам правового режиму майна господарських об'єднань приділили значну увагу Л.М. Рутман, В.В. Лаптев, М.І. Коняєв, В.А. Рахмілович, А.Я. Пилипенко, С.М. Грудницька, В.О. Джуринський. Безпосередньо тема правового режиму майна промислових об'єднань була розглянута в 1974 р. у дисертаційному дослідженні Н.І. Косякової. Однак більшість із цих робіт ґрунтується на законодавстві радянського періоду, відповідно, не враховує особливості сучасного законодавства. Окрім того, залишається багато питань, що потребують подальшого доопрацювання.

Метою статті є дослідження правового режиму майна державних господарських об'єднань та формулювання пропозицій щодо удосконалення його регулювання.

Результати дослідження. Перш ніж приступити до розкриття особливостей правового режиму майна державних господарських об'єднань, потрібно визначити його основні елементи. Доцільно для дослідження взяти за основу ті складові, які зазначив В.О. Джуринський: порядок формування майнової бази; структура майна; правовий титул, на якому майно належить об'єднанню; майновий стан та облік

майна; порядок використання майна в процесі господарської діяльності; порядок вибуття з майнової сфери об'єднання [1, с. 137].

Формування майнової бази об'єднання здійснюється за рахунок внесків підприємств-учасників: вступних, членських, цільових тощо [2, ч. 1 ст. 123]. Таким чином, об'єднання має власне майно, що відокремлене від майна підприємств-учасників. Воно належить йому на праві господарського відання або оперативного управління [2, ч. 2 ст. 123].

Майновою основою господарської діяльності об'єднання є майно, передане підприємствами-учасниками, а також те, яке придбано у процесі господарської діяльності (доходи від цінних паперів, капітальних вкладень, кредити банків та інших фінансових установ, інші доходи, набуті відповідно до законодавства). Майно підприємств-учасників не входить до майнової бази об'єднання. Цей висновок підтверджується тим, що об'єднання має самостійний баланс, у якому відображена вартість його майна [2, ч. 2 ст. 123]. Цей самостійний баланс, як вказує В.В. Лаптев, має важливе значення, оскільки виражає найвищий ступінь майнової відокремленості державних або кооперативних господарських органів, за якими майно закріплено не на праві власності [3, с. 98]. Також об'єднання самостійно несе відповідальність за своїми зобов'язаннями [2, ч. 4 ст. 123]. Такий підхід відповідає усталеним в юридичній науці уявленням, адже ще радянські дослідники В.А. Рахмілович та В.В. Лаптев окремо виділяли правосуб'єктність «центру» об'єднання, тобто його управління, та підприємств. Так, В.А. Рахмілович вказує, що все майно, зосереджене в об'єднанні, належить управлінню (центру) або підприємствам, і коли йде мова про господарську діяльність безпосередньо об'єднання, то така діяльність здійснюється за рахунок майна об'єднання (а не підприємств), що закріплене за його центром (органом управління) [4, с. 23]. Подібної точки зору дотримується також В.В. Лаптев, зазначаючи, що договори укладає управління промислового об'єднання від власного імені, а не від імені підприємств [5, с. 21].

Майно підприємств-учасників також відокремлене від майна об'єднання. Вони володіють, користуються та розпоряджаються ним самостійно, хоча деякі правомочності пов'язані з необхідністю отримання згоди об'єднан-

ня. Розглянемо це на прикладі господарської справи № 4/196 Львівського апеляційного господарського суду за апеляційною скаргою державного концерну «Укроборонпром» на ухвалу господарського суду Львівської області за позовом заступника прокурора м. Київ в інтересах держави в особі Міністерства праці і соціальної політики України до державного підприємства «Львівський науково-дослідний радіотехнічний інститут» про стягнення 3 000 000 грн заборгованості та 30 500 грн пені. Зі змісту ухвали очевидно, що відчуження нерухомого майна підприємства-учасника державного концерну «Укроборонпром» було здійснено без згоди концерну, оскільки, на думку суду, таке відчуження жодним чином не впливає на його права та обов'язки [6]. Підприємство-учасник, як впливає з ухвали суду, є окремою юридичною особою, а спірне майно хоч і є державною власністю, проте не перебуває на балансі концерну та не зареєстроване за ним у встановленому законом порядку [6].

Чи відповідає таке рішення суду чинному законодавству? Видається, що ні, оскільки Закон України «Про особливості управління об'єктами державної власності в оборонно-промисловому комплексі» передбачає, що державний концерн «Укроборонпром» є уповноваженим суб'єктом господарювання з управління об'єктами державної власності в оборонно-промисловому комплексі та має широкі повноваження: 1) надає згоду на відчуження та списання об'єктів управління державної власності в оборонно-промисловому комплексі учасників концерну [7, п. 8 ч. 1 ст. 7]; 2) погоджує укладення учасниками концерну договорів про спільну діяльність, згідно з якими використовується нерухоме майно, що перебуває в їхньому господарському віданні чи оперативному управлінні [7, п. 12 ч. 1 ст. 7]; 3) виявляє державне майно, яке тимчасово не використовується учасниками, та вносить пропозиції щодо його подальшого використання [7, п. 18 ч. 1 ст. 7]; 4) надає учасникам концерну згоду на оренду державного майна і пропозиції щодо умов договору оренди, які повинні забезпечувати ефективне використання орендованого майна [7, п. 24 ч. 1 ст. 7]; 5) організовує контроль за використанням орендованого державного майна, що перебуває в управлінні учасників концерну [7, п. 26

ч. 1 ст. 7]; 6) погоджує з Фондом державного майна України плани реструктуризації та санації учасників концерну в разі утворення за їхньої участі нових суб'єктів господарювання [7, п. 28 ч. 1 ст. 7].

Інші державні господарські об'єднання також мають повноваження щодо управління державними об'єктами: 1) ведуть облік об'єктів державної власності, здійснюють контроль за їхнім ефективним використанням та збереженням підприємствами-учасниками [8, п. 11 ч. 1 ст. 6]; 2) розробляють річні фінансові та інвестиційні плани, інвестиційні плани на середньострокову перспективу державних підприємств [8, п. 2 ч. 1 ст. 9], а також інші повноваження, передані уповноваженими органами управління.

Отже, правомочності щодо володіння, користування і розпорядження майном підприємств-учасників здійснюється ними самостійно, проте деякі з них лише за згодою об'єднання. Вважаємо, такі права об'єднання з урахуванням ч. 1 ст. 118 ГК України, та ст. 9 Закону України «Про управління об'єктами державної власності» треба розглядати як здійснення повноважень щодо реалізації прав держави як власника об'єктів державної власності.

У зв'язку з цим об'єднання може брати участь у судових справах разом із підприємством-учасником. Наприклад, їхня співучасть як позивачів або відповідачів може мати місце в тому випадку, коли прокурор захищає інтереси держави в особі об'єднання та підприємства-учасника. Вступ у справу об'єднання як третьої особи на стороні підприємства-учасника, що не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору, можливий тоді, коли рішення може вплинути на його права або обов'язки. Судова практика свідчить, що найчастіше підставою для такої участі є заподіяння шкоди майновим правам об'єднання, оскільки розмір внесків, які повинно буде сплатити підприємство-учасник, зменшиться. Вступ у справу об'єднання як третьої особи із самостійними вимогами на стороні підприємства-учасника може мати місце, коли об'єднання вважає, що саме йому належить право, яке є предметом спору.

Відокремленість майна об'єднання ставить питання серед науковців: чи не протиставлені інтереси органів управління та об'єднання в цілому? Так, наприклад, М.І. Коняєв зазначає, що «... керівний орган промислового

об'єднання... не в праві використовувати централізовані кошти на свої потреби» [9, с. 82]. Разом з тим, потрібно підкреслити, що їхні інтереси не можна протиставляти, оскільки метою об'єднання, як свідчить ч. 1 ст. 118 Господарського кодексу України, є координація діяльності підприємств [2, ч. 1 ст. 118]. Тим більше, що конкретна мета об'єднання чітко визначена у його установчих документах. У зв'язку із цим вельми показовим є вислів В.В. Лаптева: «Діяльність управління ведеться не для себе, а для забезпечення успішної роботи всього об'єднання» [5, с. 101]. Відповідь на те, яким чином забезпечується така робота, потрібно шукати в нормативно-правових актах та установчих документах. Це може бути забезпечення науково-технічного і виробничого розвитку учасників, залучення інвесторів [7, ч. 2 ст. 4], налагодження зв'язків між учасниками шляхом концентрації фінансових ресурсів [10, пп. 1 п. 21], удосконалення кооперації учасників під час розроблення нової продукції [10, пп. 8 п. 21]; надання фінансової допомоги [10, пп. 2 п. 16].

Необхідно також враховувати, що діяльність об'єднання потребує певних витрат: утримання апарату управління, сплати за послуги зв'язку, оренди приміщення, комунальних та інших послуг. Досліджуючи це питання, Л.М. Рутман вказує, що діяльність промислового об'єднання може здійснюватися як для задоволення потреб об'єднання в цілому, так і для власних потреб (закупівля техніки, меблів, ремонт будівлі та ін.) [11, с. 44]. Існування останнього виду витрат пояснюється необхідністю управління господарською діяльністю об'єднання, що не пов'язано безпосередньо з виробничим процесом. Разом із тим усі витрати, необхідні для здійснення конкретних господарських операцій, а також ті, завдяки яким створюються умови діяльності, спрямовані на досягнення мети, зазначеної в статуті.

Особливий інтерес викликає розподіл прибутку. В об'єднаннях, заснованих на приватній формі власності, підприємства-учасники мають право отримувати частину прибутку [2, абз. 5 ч. 2 ст. 121], яка згідно з Податковим кодексом України називається дивідендами [12, пп. 14.1.49 п. 14.1 ст. 14], і з них сплачується авансовий внесок з податку на прибуток до бюджету [12, пп. 57.1-1.2, п. 57.1-1 ст. 57]. Державні господарські об'єднання також зобов'я-

зані відраховувати частину прибутку (доходу), але оскільки власником є держава, то перерахування здійснюється саме до Державного бюджету України, а не на користь підприємств-учасників. До 01.01.2017 на практиці виникали спори між Державною фіскальною службою України та об'єднаннями з приводу того, як визначати таке відрахування — частиною чистого прибутку (доходу) державного підприємства або дивідендами від господарських організацій, у статутному капіталі яких є корпоративні права держави [13]. Вирішення цього питання мало велике значення, оскільки у разі визнання такого перерахування коштів дивідендами об'єднання мали б сплачувати авансовий внесок з податку на прибуток.

Законом України «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо покращення інвестиційного клімату в Україні» від 21.12.2016 (набрав чинності 01.01.2017) були внесені зміни до Податкового кодексу України, якими до дивідендів був прирівняний також платіж у грошовій формі, що здійснюється юридичною особою на користь її засновника та / або учасника (учасників) у зв'язку з розподілом чистого прибутку (його частини) [14, пп. 8 п. 4]. З цього часу спрямування частини чистого прибутку (доходу) до Державного бюджету України стало відповідати поняттю дивідендів. Отже, державні господарські об'єднання зобов'язані сплачувати до бюджету авансовий внесок із податку на таку частину прибутку.

Аналіз статутів державних господарських об'єднань свідчить, що в деяких із них створюються статутні капітали [10, 15]. Господарський кодекс України не містить положень щодо обов'язку його створення чи відповідної заборони: чинне законодавство не перешкоджає створенню об'єднанням статутного капіталу для своїх цілей.

Останнім із елементів правового режиму майна державних господарських об'єднань є порядок його вибуття. Аналіз законодавства свідчить, що прийнятний порядок розподілу майна внаслідок ліквідації об'єднання уперше знайшов своє відображення в Законі України «Про підприємства в Україні», відповідно до якого майно, що залишилося після задоволення претензій кредиторів і членів трудового колективу, використовується за вказівкою власника [16, ч. 7 ст. 36]. Господарський кодекс

України практично без змін відтворив це положення в ч. 4 ст. 61, але передбачив спеціальну норму щодо розподілу майна у разі ліквідації господарського об'єднання (ч. 5 ст. 124 ГК України), відповідно до якої майно розподіляється між учасниками згідно зі статутом об'єднання підприємств [2, ч. 5 ст. 124]. Не зважаючи на наявність такої норми, у статутах державних господарських об'єднань використовувалось положення ч. 4 ст. 61 Господарського кодексу України. Ситуація погіршилась після скасування в липні 2014 р. ст. 61 Господарського кодексу України. Тож зараз існує парадоксальна ситуація: у статутах об'єднань вказується порядок розподілу, відмінний від ч. 5 ст. 124 Господарського кодексу України, що є спеціальною нормою.

Вирішуючи це питання, треба зазначити, що держава є власником державного майна, отже має право ним володіти, користуватися та розпоряджатися. Як вказує П.О. Повар, «використання майна державного підприємства, що залишилося при його ліквідації, слід розглядати, як реалізацію функцій з управління державним майном з боку органу управління, у сфері якого перебуває державне підприємство» [17, с. 115]. Таке використання має здійснюватись із максимальною продуктивністю. Поділяємо позицію, сформульовану в монографії за загальною редакцією В.А. Устименка, згідно з якою використання державного майна має бути ефективним, що полягає у «...свідомому виборі публічним власником таких методів і засобів, вплив яких забезпечує максимальний економічний ефект» [18, с. 50].

Як конкретну форму використання державного майна П.О. Повар вказує передачу його «... на баланс органу управління або іншої державної організації відповідно до рішення (вказівки) згаданого органу управління» [17, с. 115]. Стосовно державного господарського об'єднання уповноважений орган управління може ухвалити такі рішення у разі його ліквідації: 1) поділити майно між підприємствами-учасниками; 2) передати майно одному або декільком підприємствам-учасникам; 3) передати майно іншому суб'єкту господарювання (не учаснику об'єднання).

Викладене підводить до висновку, що положення ч. 5 ст. 124 Господарського кодексу надмірно обмежує повноваження держави. Тому традиційна для вітчизняного законодавства

норма щодо використання майна власником, яке залишилось після ліквідації державного господарського об'єднання, видається вдалішою за її теперішній аналог. Вважаємо, що запропоновану норму доцільно внести до Господарського кодексу України.

Відсутність майна після розрахунків із кредитором або його недостатність має наслідком втрату учасником права на одержання частки майна після ліквідації об'єднання. Також треба зауважити: у даному випадку справа про банкрутство не порушується.

Аналогічна ситуація спостерігається в разі виходу підприємства-учасника зі складу об'єднання: уповноважений орган управління має вирішити, як використати його майновий внесок. На рівні закону це питання залишається неврегульованим. Розподіл майна, як виходить із норм Господарського кодексу України, можливий лише у разі ліквідації об'єднання [2, ч. 5 ст. 124]. За таких обставин можна зробити висновок, що в разі виходу підприємства його майновий внесок не повертається, а розподіляється між іншими учасниками внаслідок ліквідації об'єднання. Законопроект «Про господарські об'єднання» (від 27.08.2010 № 7057) пропонує інший варіант — у разі виходу учасника йому повертається його внесок [19, ч. 2 ст. 26]. Як підказує логіка, варто знову звернутися до питання ефективного використання державного майна. Саме уповноважений орган управління має вирішити, де продуктивність майнового внеску буде найоптимальнішою: у складі об'єднання чи колишнього учасника. У зв'язку з цим вважаємо, що запропоноване вище правоповноваженому органу управління використовувати майно ліквідованого об'єднання потрібно також поширити на випадок виходу підприємства-учасника зі складу об'єднання.

Висновки. У результаті проведеного дослідження встановлено, що майно державного господарського об'єднання є відокремленим від майна підприємств-учасників і закріплене за ним на праві господарського відання або праві оперативного управління, що є його майновою основою діяльності. Об'єднання може створювати статутний капітал для своїх цілей.

Правомочності підприємства-учасника щодо володіння, користування та розпорядження власним майном здійснюється ним самостійно, однак деякі з них можуть реалізо-

уватися лише за згодою об'єднання. Такі правомочності є здійсненням повноважень щодо реалізації прав держави як власника об'єктів державної власності.

Підприємство-учасник державного господарського об'єднання обмежено у розпорядчих повноваженнях щодо належного йому майна, найбільше ці обмеження проявлені в державному концерні «Укроборонпром»: надає згоду на відчуження, списання, передання в оренду майна підприємств-учасників; організовує контроль за використанням орендованого майна, що перебуває в управлінні державних підприємств-учасників; погоджує укладення договорів про спільну діяльність.

Частина чистого прибутку, що сплачується державним господарським об'єднанням на користь засновника, для цілей оподаткування прирівнюється до дивідендів. При цьому прибуток, на відміну від господарських об'єднань, заснованих на приватній формі власності, між підприємствами-учасниками не розподіляється.

З метою удосконалення законодавства необхідно:

1) закріпити порядок використання майна підприємства-учасника в разі його виходу зі складу об'єднання шляхом доповнення ч. 2 ст. 124 Господарського кодексу України другим реченням такого змісту: «Майно, що залишилося після виходу підприємства-учасника зі складу державного господарського об'єднання, використовується за вказівкою уповноваженого органу управління»;

2) закріпити порядок розподілу майна державного господарського об'єднання в разі його ліквідації шляхом доповнення ч. 5 ст. 124 Господарського кодексу України четвертим реченням такого змісту: «Майно, що залишилося після ліквідації державного господарського об'єднання, використовується за вказівкою уповноваженого органу управління».

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Джуринський В.О. Правове становище господарських об'єднань в Україні: монографія. Київ: Юрінком Інтер, 2010. 224 с.
2. Господарський кодекс України: Закон України від 16.01.2003. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 18. Ст. 144.
3. Лаптев В.В. Правовое положение промышленных и производственных объединений. Москва: Наука, 1978. 248 с.

4. Рахмилович В.А. Хозрасчет в промышленных объединениях. *Советское государство и право*. 1973. № 8. С. 19—25.
5. Лаптев В.В. Правовое положение промышленных объединений. Москва: Экономика, 1975. 63 с.
6. Ухвала Львівського апеляційного господарського суду від 19.09.2013 № 4/196 за апеляційною скаргою державного концерну «Укроборонпром» на ухвалу господарського суду Львівської області за позовом заступника прокурора м. Києва в інтересах держави в особі Міністерства праці і соціальної політики України до державного підприємства «Львівський науково-дослідний радіотехнічний інститут» про стягнення 3 000 000 грн заборгованості та 30 500 грн пені. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/33694287> (дата звернення 12.05.2017).
7. Про особливості управління об'єктами державної власності в оборонно-промисловому комплексі: Закон України від 16.06.2011. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. № 4. Ст. 23.
8. Про управління об'єктами державної власності: Закон України від 21.09.2006. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 46. Ст. 456.
9. Коняев Н.И. Правовые формы хозрасчета: учебное пособие. Науч. ред. Е.А. Мельников. Министерство высшего и среднего специального образования РСФСР. Куйбышевский государственный университет. Куйбышев, 1975. 112 с.
10. Деякі питання Державного концерну «Ядерне паливо»: постанова Кабінету Міністрів України від 10.09.2008. *Офіційний вісник України*. 2008. № 72. Ст. 2425.
11. Рутман Л.М. Правосуб'єктність государственного промышленного объединения. *Правоведение*. 1974. № 6. С. 37—45.
12. Податковий кодекс України: Закон України від 02.12.2010. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 13—14, № 15—16, № 17. Ст. 112.
13. Постанова Харківського окружного адміністративного суду від 31.03.2017 № 820/296/17 за позовом Державного підприємства «Харківський машинобудівний завод «ФЕД» до Спеціалізованої державної податкової інспекції з обслуговування великих платників у м. Харкові Міжрегіонального головного управління ДФС про скасування податкового повідомлення-рішення. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/65769250> (дата звернення 12.05.2017).
14. Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо покращення інвестиційного клімату в Україні: Закон України від 21.12.2016. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 5—6. Ст. 48.
15. Деякі питання Державного концерну «Укроборонпром»: постанова Кабінету Міністрів України від 31.08.2011. *Офіційний вісник України*. 2011. № 74. Ст. 2767.
16. Про підприємства в Україні: Закон УРСР від 27.03.1991. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1991. № 24. Ст. 272.
17. Повар П.О. Розподіл майна між учасниками при ліквідації підприємства. *Вісник господарського судочинства*. 2009. № 1. С. 115—123.
18. Публічна власність : проблеми теорії і практики: монографія. Під заг. ред. В.А. Устименка. НАН України, Ін-т економіко-правових досліджень. Чернігів: Десна Поліграф, 2014. 308 с.
19. Проект Закону про господарські об'єднання № 7057 від 27.08.2010. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=7057&skl=7 (дата звернення 12.05.2017).

REFERENCES

1. Dzhuryns'kyj V.O. Pravove stanovyshe gospodars'kyh ob'yednan' v Ukraini: monografiya. Kyiv: Yurinkom Inter, 2010 [in Ukrainian].
2. Gospodars'kyj kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 16.01.2003. *Vidomosti Verhovnoyi Rady Ukrainy*. 2003. No. 18. St. 144 [in Ukrainian].
3. Laptev V.V. Pravovoe polozhenie promyshlennyh i proizvodstvennyh objedinenij. Moskva: Nauka, 1978 [in Russian].
4. Rahmilovich V.A. Hozraschet v promyshlennyh objedinenijah. *Sovetskoe gosudarstvo i pravo*. 1973. No. 8: 19—25 [in Russian].
5. Laptev V.V. Pravovoe polozhenie promyshlennyh objedinenij. Moskva: Jekonomika, 1975 [in Russian].
6. Uhvala L'vivs'kogo apelyacijnogo gospodars'kogo sudu vid 19.09.2013 # 4/196 za apelyacijnoyu skargoyu derzhavnogo koncernu «Ukroboronprom» na uhvalu gospodars'kogo sudu L'vivs'koyi oblasti za pozovom zastupnyka prokurora m. Kyjeva v interesah derzhavy v osobi Ministerstva praci i social'noyi polityky Ukrainy do derzhavnogo pidpryyemstva «L'vivs'kyj naukovo-doslidnyj radiotekhnichnyj instytut» pro styagnennya 3 000 000 grn zaborgovanosti ta 30 500 grn peni. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/65769250> [in Ukrainian].
7. Pro osoblyvosti upravlinnya ob'yektamy derzhavnoyi vlasnosti v oboronno-promyslovomu kompleksi: Zakon Ukrainy vid 16.06.2011. *Vidomosti Verhovnoyi Rady Ukrainy*. 2012. No. 4. St. 23 [in Ukrainian].
8. Pro upravlinnya ob'yektamy derzhavnoyi vlasnosti: Zakon Ukrainy vid 21.09.2006. *Vidomosti Verhovnoyi Rady Ukrainy*. 2006. No. 46. St. 456 [in Ukrainian].
9. Konjaev N.I. Pravovye formy hozrascheta: uchebnoe posobie. Nauch. red. E.A. Mel'nikov. Ministerstvo vysshego i srednego special'nogo obrazovaniya RSFSR. Kujbyshevskij gosudarstvennyj universitet. Kujbyshev, 1975 [in Russian].
10. Deyaki pytannya Derzhavnogo koncernu «Yaderne palyvo»: postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 10.09.2008. *Oficijnyj visnyk Ukrainy*. 2008. No. 72. St. 2425 [in Ukrainian].
11. Rutman L.M. Pravosub'ektnost' gosudarstvennogo promyshlennogo objedinenija. *Pravovedenie*. 1974. No. 6: 37—45 [in Russian].
12. Podatkovyj kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 02.12.2010. *Vidomosti Verhovnoyi Rady Ukrainy*. 2011. No. 13—14, No. 15—16, No. 17: 112 [in Ukrainian].
13. Postanova Harkivs'kogo okruzhnogo administratyvnogo sudu vid 31.03.2017 No. 820/296/17 za pozovom Derzhavnogo pidpryyemstva «Harkivs'kyj mashynobudivnyj zavod «FED» do Specializovanoi derzhavnoyi podatkovoyi inspekciyi z obslugovuvannya velykyh platnykiv u m. Harkovi Mizhregional'nogo golovnogo upravlinnya DFS pro skasuvannya podatkovogo povidomlennya-rishennya. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/65769250> [in Ukrainian].

14. Pro vnesennya zmin do Podatkovogo kodeksu Ukrainy shhodo pokrashhenya investytsijnogo klimatu v Ukraini: Zakon Ukrainy vid 21.12.2016. *Vidomosti Verhovnoyi Rady Ukrainy*. 2017. No. 5–6. St. 48 [in Ukrainian].
15. Deyaki pytannya Derzhavnogo koncernu «Ukroboronprom»: postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 31.08.2011. *Oficijnyj visnyk Ukrainy*. 2011. No. 74. St. 2767 [in Ukrainian].
16. Pro pidpriumstva v Ukraini: Zakon URSR vid 27.03.1991. *Vidomosti Verhovnoyi Rady URSR*. 1991. No. 24. St. 272 [in Ukrainian].
17. Povar P.O. Rozpodil majna mizh uchastykamy pry likvidatsiyi pidpriumstva. *Visnyk gospodars'kogo sudochynstva*. 2009. No. 1: 115–123 [in Ukrainian].
18. Publichna vlasnist' : problemy teorii i praktyky: monografiya. Pid zag. red. V.A. Ustyomenka. NAN Ukrainy, In-t ekonomiko-pravovykh doslidzhen'. Chernigiv: Desna Poligraf, 2014 [in Ukrainian].
19. Proekt Zakonu pro gospodars'ki ob'yednannya No. 7057 vid 27.08.2010. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=7057&skl=7 [in Ukrainian].

Надійшла 10.05.2017

О.С. Ясиновская

Институт экономико-правовых исследований
НАН Украины, г. Киев

ОСОБЕННОСТИ ПРАВОВОГО РЕЖИМА ИМУЩЕСТВА ГОСУДАРСТВЕННОГО ХОЗЯЙСТВЕННОГО ОБЪЕДИНЕНИЯ

Исследованы особенности правового режима имущества государственного хозяйственного объединения. Указано, что некоторые правомочия предприятия-участника относительно владения, пользования и распоряжения

своим имуществом могут осуществляться только с согласия объединения. Доказано, что имущество, которое осталось после ликвидации объединения или в результате выхода участника, должно использоваться по указанию уполномоченного органа управления. Предлагается внесение изменений и дополнений в законодательство с целью дальнейшего развития правового регулирования имущественных отношений.

Ключевые слова: правовой режим имущества государственного хозяйственного объединения, предприятие-участник, имущество, имущественный вклад, чистая прибыль, дивиденды.

O.S. Yasinovskaya

Institute of Economic and Legal Researches
of the NAS of Ukraine, Kyiv

SPECIAL ASPECTS OF LEGAL REGIME OF THE PROPERTY OF STATE ECONOMIC ASSOCIATIONS

The research of the article has been made in terms of legal regime of the property of state economic association n. It is indicated that some authorities of an entity-participant in terms of possession, use and disposal of the own property can be performed only under agreement of the association. It is proved that property which is left after the liquidation of the association or as a result of the participant withdrawal must be used under the instruction of the authorized governing body. It is proposed to provide adjustments and additions into legislation aiming at further development of legal regulations of property relations.

Keywords: legal regime of the property of state economic association, entity-participant, property, asset contribution, net income, dividends.

УДК 346.12

С.С. ЯЦЕНКО, аспірант, юрист відділу економіко-правових проблем містознавства
Інститут економіко-правових досліджень НАН України, м. Київ

ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВА КАТЕГОРІЯ «НАЦІОНАЛІЗАЦІЯ»

Ключові слова: націоналізація, господарські правовідносини, цілісний майновий комплекс.

Розглянуто націоналізацію з ракурсу господарського права, завдяки чому із міждисциплінарного інституту виокремлено «частину», що узгоджується з інституційним напрямом здійснення економічної політики. Термін націоналізація вживають економісти, правники, публіцисти, не зважаючи на відсутність консенсусу щодо обсягу його змісту. На основі аналізу різноманітних визначень націоналізації запропоновано альтернативний підхід — визначення націоналізації як господарсько-правової категорії, що «розкриває» примусове відчуження цілісного майнового комплексу на користь держави. Запропоновано розглядати націоналізацію як господарські відносини.

Вступ. Дослідницька зацікавленість стала тією рушійною силою, котра обумовила тему даної статті та сприятиме вирішенню «одвічного» термінологічного питання: що таке націоналізація? Як макроекономічна, політологічна, правова та історична категорія «націоналізація» видається спільним об'єктом досліджень економістів, політологів, істориків, правників. Багатство правової системи України на галузі права, різноманітність наукової думки сприяли розщепленню націоналізації як спільного об'єкта дослідження зазначених різних дисциплін на окремі елементи, висвітлені в межах відповідних юридичних дисциплін, зокрема міжнародного приватного, міжнародного публічного, земельного та цивільного права. Попереджаючи зауваження читача про відсутність поняття «націоналізація» у чинних Цивільному кодексі України та Земельному кодексі України, звертаємо увагу на те, що саме неузгодженість термінології створила умови, за яких готувалася ця стаття. На підтвердження цього у статті наведено деякі трактування «націоналізації» вітчизняними вченими та громадськими діячами.

Під час підготовки статті були частково використані наукові праці В. Поєдинок, Ю. Квашнина, Н. Яковлева, Ю. Шемшученка, Л. Тихомирова та ін. Публікації цих учених використано для обґрунтування ідеї про неузгоджене розуміння самого поняття «націоналізація», що необхідно для досягнення поставленого завдання.

Мета даної статті — удосконалити розуміння націоналізації, розглянувши її як господарсько-правову категорію.

Результати дослідження. Вміщення згадки про інститут «націоналізація» стосовно чинного Господарського кодексу України призво-

дить до поширення на відповідні відносини принципів та методу регулювання господарського права. Тобто зміст категорії «націоналізація» характеризується тим, що повинен відповідати господарському законодавству в цілому. Проте це, мабуть, є лише одним із того, щодо чого учені дійшли згоди. Наведемо деякі приклади різночитань поняття «націоналізація». В.В. Поєдинок розуміє націоналізацію як «широкомасштабне вилучення приватної власності в усіх секторах економіки або в межах певних секторів чи галузей, що звичайно мотивується політичними міркуваннями» [1, с. 110]. На нашу думку, такий підхід повною мірою неможливо врегулювати правовими засобами, оскільки в даному випадку націоналізація є проявом структурної зміни правової матерії взагалі, а не інституціональним удосконаленням, котре здійснюється в межах чинного правопорядку. Економіст О.Й. Пасхавер ототожнює націоналізацію та конфіскацію, розглядаючи конфіскацію як один із методів націоналізації [2, с. 37]. З таким підходом не можна погодитися також, оскільки конфіскація являє собою вид покарання (стягнення) за правопорушення, та є за будь-яких умов безоплатним відчуженням майна правопорушника (знаряддя вчинення правопорушення тощо). Окрім зазначеного, конфіскація є самостійним, достатньо добре відомим правовим інститутом, а націоналізація — навпаки, недостатньо врегульована. Тож говорити про те, що «відоме» є частиною «невідомого», може й правильно з філософської точки зору, але не з точки зору правової визначеності. Російський економіст Ю.Д. Квашнін взагалі безоплатною конфіскацією називає експропріацію, що не відповідає критеріям міжнародного законодавства, яке застосовується до експропріації. Проте саме націоналізацію Ю.Д. Квашнін розглядає далі у своїй роботі [3, с. 144].

В.В. Барановицький пояснює націоналізацію як механізм прямого втручання держави у процеси перерозподілу власності з метою досягнення легітимності останньої: «націоналізація» — перехід об'єкта приватної власності у державну власність [4, с. 104]. Якщо сприймати як ключову ознаку виникнення державної власності, то можна критично поставитися до обмеження предмета націоналізації лише приватною власністю, хоч це і є спірним питанням. Також зазначений підхід «асимілює»

націоналізацію з усіма іншими підставами виникнення права державної власності, що не вбачається за доцільне (про що буде сказано далі).

Російські дослідники П.П. Яковлева та Н.М. Яковлева ототожнюють націоналізацію та експропріацію, розглядаючи ситуацію з аргентинською компанією *Repsol* [5, с. 27].

На думку Надзвичайного і Повноважного посла Сполучених Штатів Америки в Україні М. Йованович [6, с. 3], питання щодо націоналізації (взяття державою під контроль) належить до відома компетентних органів. З одного боку, це є проявом дипломатичних якостей, а з іншого — свідчить про те, що таке явище як «націоналізація» допускається представниками США (варто згадати методи, котрими уряд США долав фінансову кризу 2008 р., про що написав Д. Жаров [7, с. 33]).

Достатньо часто можна зустріти в наукових статтях відсилання до зарубіжних наукових джерел, зокрема Юридичного словника Блека: «Націоналізація — взяття Урядом під контроль корпорації, індустрії та ресурсів, досить часто без компенсації, хоча іноді і з відповідною компенсацією; здійснюється для уникнення експлуатації чи масових звільнень працівників, рівноправного розподілу національного багатства, здійснення публічного контролю над утворенням доданої вартості в економіці» [8]. Хоча Юридичний словник Блека є дуже авторитетним джерелом інформації, пропонуємо зосередити увагу, у першу чергу, на вітчизняній Юридичній енциклопедії за загальною редакцією Ю.С. Шемшученка: «Націоналізація — відчуження (безоплатне або платне) майна з приватної власності фізичних або юридичних осіб у власність держави». Розкриття даного поняття в енциклопедії здійснено так: «В радянській Росії і радянській Україні безоплатна націоналізація була здійснена у 1917—1920 рр., а на західних землях України — після їх возз'єднання з УРСР. Стосувалася землі, інших природних ресурсів, банків, промислових підприємств, транспорту тощо. Націоналізація була засобом створення соціалістичної власності... В капіталістичних країнах націоналізація здійснювалася, як правило, з відшкодуванням вартості відповідного майна. В сучасній Україні примусове відчуження об'єктів права приватної власності може бути застосоване лише як виняток з мотивів суспільної необхідності, на підставі й в поряд-

ку, встановлених законом, та за умови попереднього і повного відшкодування їх вартості...» [9, с. 82].

Аналогічно розтлумачено націоналізацію і в юридичній енциклопедії за редакцією М.Ю. Тихомирова: «Націоналізація — перехід із приватної власності у власність держави або суспільства землі, промислових підприємств, банків, транспорту» [10, с. 257]. Як видно із зазначених джерел, поняття націоналізації не тотожні: Блек визначає націоналізацію як «взяття під контроль з метою...», Ю.С. Шемшученко не виділяє у понятті націоналізації окремо який-небудь специфічний предмет, окреслюючи його загальним терміном «майно», а М.Ю. Тихомиров не визначає примусовість як її ознаку, хоча і називає окремі майнові об'єкти, котрі являють собою предмет націоналізації.

Дані визначення поняття націоналізації є незадовільними з позиції науки господарського права як системи наукових знань про господарські правовідносини, адже націоналізація здається саме господарськими правовідносинами. Оскільки предметом націоналізації переважно є цілісні майнові комплекси підприємств, а метою націоналізації — попередження масових звільнень зокрема (вертикальні відносини, які віддзеркалюють публічно-правовий інтерес), то поняття націоналізації потрібно викласти у такий спосіб, щоб його зміст відтворював не цивільно-правову складову, а господарсько-правову. Відмінність між цивільно-правовим та господарсько-правовим контекстом розуміння підприємства полягає також у тому, що цивільне право розглядає підприємство лише як сукупність пасивів та активів, а господарське право — як суб'єкта правовідносин.

Варто відзначити, що юридична частка суб'єкта цих правовідносин пов'язана із усім майновим комплексом та не може існувати окремо, без цілісного майнового комплексу. Тому можна припустити, що «пасивна» його складова — це сукупність майна, а «активна» проявляється через активного учасника правовідносин (суб'єкта господарювання). «Націоналізацію» розуміють як категорію, а не окреме поняття, адже, як пише О.Ф. Скакун, «...у категорії поєднуються поняття і юридичні ситуації, виходячи із загальних рис складових їх елементів...» [11, с. 34]. Якщо розглядати на-

ціоналізацію як господарсько-правову категорію, то її складовими елементами є факт примусу (1), факт відчуження (2), особливий предмет — цілісний майновий комплекс (3), відповідність господарському правовому порядку (4), утворення нового суб'єкта права власності в особі держави (5).

Саме комплексне поєднання усіх цих елементів утворює категорію «націоналізація», котра не може існувати у відриві від господарського законодавства та його принципів. Таке розуміння націоналізації надає останній чітку форму, яка відповідає її суті. Розглянемо зазначені елементи уважніше.

У випадку добровільного погодженого відчуження майна на користь держави не існує жодної необхідності у виробленні та використанні такого особливого терміна як «націоналізація», оскільки держава виступатиме рівноправним учасником цих майнових відносин. Таким чином, примусовість відчуження, відсутність явної згоди власника видається тим елементом, який створює потребу у терміні «націоналізація».

Помітна суттєва відмінність між націоналізацією суб'єкта господарювання (зокрема підприємства), з його пасивами та активами з одного боку, та примусовим відчуженням майна з мотивів суспільної необхідності — з іншого.

Як показано раніше, «підприємства, фабрики, банки і транспорт» можуть бути предметом націоналізації. На відміну від земельних ділянок, які можуть бути відчужені з мотивів суспільної необхідності, кожна фабрика, підприємство, банк, транспортна організація є унікальним та штучним об'єктом у розумінні їх як цілісного майнового комплексу, на якому працюють десятки, тисячі, сотні тисяч працівників; є суб'єктом господарських відносин, котрий може так само володіти земельними ділянками, зобов'язаний сплачувати податки до бюджетів тощо. Таким чином, не можна прирівнювати примусове вилучення із власності земельної ділянки до вилучення цілого комплексу майна, яке було створено з однією метою — здійснення господарської діяльності. Хіба можна уявити, щоб держава вилучила із мотивів суспільної необхідності земельну ділянку, щоб будувати аеропорт? Звісно, що це логічно, відповідає чинному законодавству. А чи можна уявити, щоб ця сама держава вилу-

чила завод, для того, щоб на його місці побудувати шосе? Так, можна, якщо порівнювати за статусом, роллю, значенням земельну ділянку, її відчуження з мотивів суспільної необхідності, з суб'єктом господарювання та його націоналізацією. Порівняння «шматка землі» із активним «творцем» господарських відносин видається неправильним. Саме тому предметом націоналізації є цілісний майновий комплекс суб'єкта господарювання, до складу якого входять земельні ділянки та ін.

Будь-які впливи на господарську діяльність, на учасників господарювання, у тому числі націоналізація, мають відповідати принципам та методам господарського права, оскільки повинні бути узгоджені із економічною системою, а не чинитися усупереч їй. Саме тому неможна розглядати націоналізацію окремо, поза системою господарського права. Принцип рівного єдиного підпорядкування господарському порядку є тим ланцюжком, який поєднує факт примусу, факт відчуження, цілісний майновий комплекс із виникненням нового власника в особі владного суб'єкта. Зрозуміло, що саме виникнення нового власника в особі держави є тим завданням, з яким відбувається націоналізація. А мета націоналізації повинна бути значно «масштабнішою» — недопущення масових звільнень тощо. Саме таку точку зору викладено у словнику Блека, що було вказано вище.

Лише поєднання всіх вищезазначених елементів свідчатиме про повноцінне розуміння націоналізації як такої.

Висновки. Підсумовуючи аналіз категорії «націоналізація», необхідно відзначити різне розуміння її обсягу, що призводить до термінологічної плутанини. Із категорії «націоналізація» виокремлено її змістовні елементи, продемонстровано різницю між цивільно-правовим та господарсько-правовим підходами.

Треба наголосити на необхідності вживання терміна «націоналізація» стосовно примусового та такого, що здійснюється відповідно до принципів господарського права, відчуження цілісного майнового комплексу на користь держави. Результати цього дослідження дають змогу спроектувати базис такого нерозвиненого, але перспективного інституту права як націоналізація у сучасному цивілізованому постіндустріальному суспільстві.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Поєдинок В.В. Питання правового регулювання примусових вилучень інвестицій. *Вісник господарського судочинства*. 2013. № 1. С. 109—117.
2. Чечетов С. Багато галасу даремно. *Народний депутат: часопис депутатського клубу «Парламент»*. 2008. № 11. С. 36—37.
3. Квашнин Ю. О перспективах российских инвестиций на Украине. *Вопросы экономики*. 2014. № 6. С. 141—149.
4. Барановицький В. Легітимізація власності в умовах транзитивної економіки. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2015. № 167. С. 100—104.
5. Яковлева Н.М., Яковлев П.П. Большая нефтяная игра. Причины и последствия национализации компании YPF. *Латинская Америка*. 2012. № 12. С. 27—42.
6. Йованович М. Система електронних декларацій про активи є початком, а не завершенням процесу виявлення та приборкання корупційної діяльності. *Дзеркало тижня: інформаційно-аналітичний тижневик*. 2016. № 41. С. 3.
7. Жаров Д. Де межа дозволеного? *Народний депутат: часопис депутатського клубу «Парламент»*. 2008. № 11. С. 32—35.
8. Black's Law Dictionary. Featuring Black's Law Dictionary Free Online Legal Dictionary 2nd Ed. URL: <http://thelawdictionary.org/> (дата звернення 23.05.2017).
9. Юридична енциклопедія: у 6 т. Ред. кол.: Ю.С. Шемшученко, М.П. Зяблюк, В.П. Горбатенко та ін. Київ: «Українська енциклопедія» імені М.П. Бажана, 2002. 720 с.
10. Тихомирова Л.В., Тихомиров М.Ю. Юридическая энциклопедия. Москва: Юринформцентр, 1997. 526 с.
11. Скаун О.Ф. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс): підручник. Харків: Еспада, 2006. 776 с.

REFERENCES

1. Poyedynok V.V. Pytannya pravovogo reguluvannya prymusovykh vyluchen' investytsiy. *Visnyk gospodars'kogo sudochynstva*. 2013. No. 1: 109—117 [in Ukrainian].
2. Chechetov S. Bagato galasu daremno. *Narodnyj deputat: chasopys deputats'kogo klubu «Parlament»*. 2008. No. 11: 36—37 [in Ukrainian].
3. Kvashnin Ju. O perspektivah rossijskih investicij na Ukraine. *Voprosy ekonomiki*. 2014. No. 6: 141—149 [in Russian].
4. Baranovycz'kyj V. Legitymizaciya vlasnosti v umovah tranzytivnoyi ekonomiky. *Visnyk Kyyivs'kogo nacional'nogo universytetu imeni Tarasa Shevchenka*. 2015. No. 167: 100—104 [in Ukrainian].
5. Jakovleva N.M., Jakovlev P.P. Bol'shaja neftjanaja igra. Prichiny i posledstviya nacionalizacii kompanii YPF. *Latinskaja Amerika*. 2012. No. 12: 27—42 [in Russian].
6. Jovanovych M. Systema elektronnykh deklaracij pro aktyvy ye pochatkom, a ne zavershennyam procesu vuyavlennya ta pryborkannya korupcijnoyi diyal'nosti. *Dzerkalo tyzhnya: informacijno-analitychnyj tyzhnevuk*. 2016. No. 41: 3 [in Ukrainian].

7. Zharov D. De mezha dozvolenogo? *Narodnyj deputat: chasopys deputats'kogo klubu «Parlament»*. 2008. No. 11: 32—35 [in Ukrainian].
 8. Black's Law Dictionary. Featuring Black's Law Dictionary Free Online Legal Dictionary 2nd Ed. URL: <http://thelawdictionary.org/>
 9. *Yurydychna encyklopediya: u 6 t. Red. kol.: Yu.S. Shemshuchenko, M.P. Zyablyuk, V.P. Gorbatenko ta in. Kyiv: «Ukrayins'ka encyklopediya» imeni M.P. Bazhana, 2002* [in Ukrainian].
 10. Tihomirova L.V., Tihomirov M.Ju. *Juridicheskaja jenciklopedija*. Moskva: Jurinformcentr, 1997 [in Russian].
 11. Skakun O.F. *Teoriya derzhavy i prava (Encyklopedychnyj kurs): pidruchnyk*. Harkiv: Espada, 2006 [in Ukrainian].
- Надійшла 28.05.2017

С.С. Яценко

Институт экономико-правовых исследований
НАН Украины, г. Киев

ХОЗЯЙСТВЕННО-ПРАВОВАЯ КАТЕГОРИЯ «НАЦИОНАЛИЗАЦИЯ»

Рассмотрена национализация с ракурса хозяйственного права, благодаря чему из междисциплинарного института вычленена та часть, которая согласовывается с институциональным направлением проведения экономической политики. Термин «национализация» употребляется экономистами, правоведами, публицистами, не

взирая на отсутствие консенсуса касательно объема его содержания. Анализируя разнообразные определения национализации, предложено альтернативный подход: определение национализации как хозяйственно-правовой категории, которая «раскрывает» принудительное отчуждение целостного имущественного комплекса в пользу государства. Предложено анализировать национализацию как хозяйственные отношения.

Ключевые слова: национализация, хозяйственные правоотношения, целостный имущественный комплекс.

S.S. Jatsenko

Institute of Economic and Legal Researches
of the NAS of Ukraine, Kyiv

ECONOMIC AND LEGAL CATEGORY OF NATIONALIZATION

The paper discusses such category as nationalization in respect of Business law. The understanding of nationalization is not perfect, it doesn't take into account the economic and its law. Thus it is of crucial importance to provide the Business law with such understanding of this historical and political category that correlate with the principles and methods of economy and law. That is why it is suggested to analyze the nationalization as Business law category and the economic and legal relations.

Keywords: nationalization, economic and law relation, holistic property complex.

УДК 346.5

М.М. ДУТОВ, канд. юрид. наук, старший науковий співробітник
В.В. СИДОРЕНКО, канд. юрид. наук, старший науковий співробітник
Інститут економіко-правових досліджень НАН України, м. Київ

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ЗАКОНОДАВЧИХ ІНІЦІАТИВ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ У СФЕРІ ЕНЕРГЕТИЧНОЇ ПОЛІТИКИ: ЕНЕРГОЗБЕРЕЖЕННЯ У «ЗИМОВОМУ ПАКЕТІ»

Ключові слова: енергетичний простір, енергетична політика, енергозбереження, «Зимовий пакет».

Проаналізовано останні зміни правового регулювання енергетичної безпеки в Європейському Союзі, а саме вивчення останніх новел законодавства щодо енергозбереження, ухвалених Європейською комісією «Зимовим пакетом» наприкінці 2016 р.

Вступ. Планується, що 2017 р. стане роком важливих змін у європейській енергетичній політиці. У Раді Європи та Європейському Парламенті обговорюватимуть запропоновані законопроекти з довгоочікуваного «Зимового пакета», нещодавно представленого Європейською Комісією (ЄК), які також називають пропозиціями «Чиста енергія для всіх» [1]. Ці обговорення матимуть дуже велике значення, оскільки «Зимовий пакет» стосується всіх сфер енергетичної системи і формуватиме основи політики на багато років після 2020 р. Енергоефективність — одна з ключових складових «Зимового пакета», вона фігурує у багатьох запропонованих законопроектах.

Упровадження енергоефективності будуватиметься на принципі «Спочатку енергоефективність» як основному у подальшій енергетичній політиці [2]. Раніше енергоефективність розглядали як принцип, що застосовується у визначенні політики, плануванні та інвестуванні в енергетичному секторі. Він полягає у пріоритетності інвестицій у ефективність використання ресурсів з боку споживачів (включаючи ефективність використання електроенергії кінцевими споживачами та регулювання попиту) у всіх випадках, коли це коштуватиме менше чи буде ефективнішим за інвестування в енергетичну інфраструктуру, паливо чи власне постачання [3].

Усебічне запровадження принципу «Спочатку енергоефективність» — це велике завдання для Європейського Союзу (ЄС), і «Зимовий пакет» допоможе зробити перші кроки для втілення цього принципу у життя. У статті буде проаналізовано кожен пропозицію із «Зимового пакета» з точки зору принципу «Спочатку енергоефективність».

«Зимовий пакет» складається приблизно з 4 500 сторінок законодавчих та допоміжних документів. Неможливо проаналізувати всі заплановані положення про енергоефективність в одному документі.

Тому перевагу буде надано аналізу ключових його частин, а також критичній оцінці того, чи підвищать ці пропозиції енергоефективність.

Вивчення законодавчих ініціатив ЄС є важливим завданням для України, оскільки, здійснюючи адаптацію законодавства ЄС у сфері енергетики в національне законодавство, Україна окрім зобов'язань, визначених безпосередньо у Додатку 27 до Угоди про асоціацію, також має виконувати ті зобов'язання, які взяла на себе перед Енергетичним Співтовариством (ЕС). Зокрема, у тих випадках, коли положення Угоди протирічать зобов'язанням перед ЄС, за основу мають братися останні версії директив, регламентів і відповідні строки їхньої імплементації для України, наведені у графіку імплементації *acquis communautaire*, визначеному Протоколом про приєднання України до Договору про заснування ЄС, оскільки це прямо вказано у ст. 278 Угоди про асоціацію.

З огляду на вказане, а також враховуючи те, що згідно з Угодою про асоціацію Україна до кінця 2025 р. має наблизити своє законодавство до законодавства ЄС та імплементувати (транспонувати) у своє законодавство положення більш ніж півсотні директив, регламентів і рішень, вивчення останніх змін законодавства ЄС є актуальним завданням для юридичної науки та практики.

Метою даної статті є дослідження основних ключових складових із п'яти запропонованих законодавчих актів, які прямо стосуються мети ЄС, що полягає у досягненні більшої енергоефективності європейських енергетичних комплексів: нова редакція Директиви про енергоефективність (*EED*), Директива про енергетичні характеристики будівель (*EPBD*), Директива про спільні правила для внутрішнього ринку електроенергії (*IEM*), Регламент про ринок електричної енергії, а також Регламент про управління Енергетичним Союзом.

Директиву про енергоефективність [4] було розроблено з метою скорочення споживання електроенергії на 20 % на території ЄС. Директива про енергоефективність формує ряд важливих положень для упровадження державами-членами, включаючи вимогу щодо встановлення обов'язкових національних завдань у сфері енергоефективності (ст. 3), національних стратегій енергетичної ефективності будівель (ст. 4), вимогу щодо модернізації 3 % громадських будівель щорічно (ст. 5 та 6), не-

обхідність встановлення схем фінансування енергоефективності (ст. 7), а також положення про контроль і облік (ст. 8—12). У найважливішій статті Директиви (ст. 7) встановлено вимогу до держав-членів запровадити Зобов'язання у сфері енергоефективності та / чи альтернативні заходи для реалізації політики з метою зменшення кінцевого споживання електроенергії на 1,5 % щорічно [5]. Очікується, що за допомогою ст. 7 буде заощаджено більше половини необхідних 20 % електроенергії, тому ця стаття є найважливішою частиною Директиви *EED* з точки зору її значимості [6].

Запропоновані зміни до «Зимового пакета», перш за все, стосуються ключового завдання та ст. 7. Деякі зміни запропоновано внести до інших статей Директиви *EED*, однак варто зосередитися на ключовому завданні і ст. 7, оскільки вони є головними складовими аналізу.

Ключове завдання Директиви. «Зимовий пакет» пропонує 30 % економії електроенергії до 2030 р. замість 27 %, що було спочатку запропоновано у Стратегії енергетичного використання 2030 [7]. Мета полягає у скороченні використання первинних енергоресурсів у порівнянні з показниками 2007 р. В аналізі Комісії передбачено, що 30 % економія стане можливою завдяки скороченню кінцевого споживання електроенергії на 17 % до 2030 р. у порівнянні з 2005 р. [8].

З попереднього аналізу видно, що економічний потенціал енергоефективності значно перевищує 30 % економії первинних енергоресурсів у порівнянні з показниками 2007 р. [9], і це одна з причин того, що Європейський Парламент закликав поставити за мету 40 % економії до 2030 р. [10]. Це означає, що ставитиметься ще масштабніше завдання лише з економічних міркувань. Це також продемонстровано в оцінці Комісією впливу Директиви *EED*, де вказано на значні економічні вигоди від масштабнішого завдання.

Інша основна зміна *EED* щодо ключового завдання полягає у зміні характеру завдання. Раніше 20 % економії були не обов'язковими, і держави-члени повинні були повідомити ЄК про їхні власні внески у досягнення цього завдання.

Положення про закінчення терміну дії. Як зазначено вище, раніше Директива *EED* вимагала від держав-членів встановити цілі до 2020 р. Це могло знижувати зацікавленість держав-членів у просуванні технологій із довшо-

ми термінами окупності. Зараз завдання з економії 1,5 % продовжено до 2030 р., хоча й зроблено висновок, що для досягнення завдань енергоефективності ЕС це більше не потрібно. Така зміна додасть впевненості інвесторам на 20-річний період, це покращення чинної редакції ст. 7.

Однак, встановлюючи нову «відправну точку» у 2021 р., *EED* відкриває нову можливість для зниження темпу позитивних досягнень. Нова редакція ст. 7 встановлює новий період економії (2021—2030) додатково до раніше визначеного періоду (2014—2020). До завершення відповідного періоду повинна бути досягнута сукупна економія у 1,5 %, яка додається щорічно (мінус вилучення і винятки).

У процесі, що вимагає постійного зростання економії протягом тривалого періоду, заходи, які не призводять до економії, повинні бути замінені новими заходами. Згідно з Директивою *EED*, економію за допомогою технологій, встановлених до 2020 р., термін служби яких спливає до 2030 р., необхідно буде замінити для підтримання такого самого рівня підвищення енергоефективності.

Це питання стає гострішим, з часом до 2040 р. лише близько 1/4 всієї економії від заходів, запроваджених до 2020 р., ще діятиме. Найпростішим вирішенням цієї проблеми є зобов'язання держав-членів урахувувати зменшення обсягу економії від попередніх заходів, коли вони перестають діяти в системі, а також компенсувати їхню відсутність за допомогою додаткових заходів економії у відповідний проміжок часу (2020—2030).

Підхід до старих методів економії. Як зазначено вище, згідно зі ст. 7, від держав-членів вимагається вжити заходів для досягнення 1,5 % щорічної економії кінцевого споживання електроенергії з постійним зростанням у період 2014—2020 рр. Новий період, коли необхідно досягнути 1,5 % економії, — це 2021—2030 рр.

У попередній редакції Директиви *EED* формулювання було нечітким і передбачало, що держави-члени потенційно можуть не враховувати вимоги щодо постійного збільшення економії надалі (2021—2030), тобто економії від заходів, запроваджених до 2020 р., за умови, що термін їхньої служби продовжується після 2020 р.

Зараз у ст. 7 чітко сформульовано необхідність запровадження нових заходів для нової

економії. Згідно з новою пропозицією, заходи, визначені у ст. 7, принеситимуть нову економію на тому ж рівні, що і до 2020 р.

Вилучення і винятки. Наразі низка вилучень і винятків дозволяє державам-членам скоротити заплановану 1,5 % економію — це призводить до запланованої економії лише у ~0,75 % на рік [11]. У запропонованій редакції Директиви *EED* такі самі винятки можуть бути зроблені для вихідних показників (транспорт, неенергетичне використання). Винятки залишаються тими самими, але зараз включають і відновлювану енергію, яку виробляють і споживають на місці. Урахування відновлюваних джерел енергії у переліку вилучень наразі незначно впливає на необхідний рівень економії електроенергії, оскільки майже всі держави-члени вже повністю використовують вилучення до максимуму (25 %).

Додаткові фактори. Як правило, ефективність від дій, що відповідають загальноприйнятим стандартам, не розцінюється як «додаткова» і тому не може бути зарахована як виконання вимоги щодо додаткової економії згідно з угодою про ефективність. Нові будівлі, які повинні відповідати вимогам Директиви *EPBD*, не вважають такими, що приносять додаткову економію, окрім випадків, коли їхня ефективність перевищує вимоги, висунуті Директивою *EPBD*. Але у багатьох випадках програми з підвищення енергоефективності можуть допомогти розпочати чи внести покращення до реконструкції будівель.

У новій редакції чітко сформульовано ставлення до реконструкції: прямо стверджено, що вона може бути повністю зарахована, на відміну від нечіткого формулювання у попередній редакції Директиви. Проте усе ще бракує ясності стосовно нових будівель і того, чи може бути повністю врахована як виконання ст. 7 економія від будівельних норм і правил, застосованих для приведення у відповідність з вимогами Директиви *EPBD*. Якщо так, то це знизить ефективність Директиви *EED*, оскільки таку економію вже вимагає Директива *EPBD*, і це не призведе до підвищення енергоефективності шляхом внесення будівельних норм і правил, що відповідають Директиві *EPBD*, до ст. 7. Єдиний випадок, коли від будівельних норм і правил може бути отримана додаткова економія, — коли вони перевищують мінімальні вимоги за Дирек-

тивою *EPBD* (рівні, оптимальні з точки зору витрат).

Директива про енергетичні характеристики будівель [12] — це законодавчий акт, запропонований у «Зимовому пакеті», який прямо пов'язаний із будівлями. Однак пакет містить інші документи (наприклад Повідомлення про розвиток чистої енергії у будівлях), а також інші директиви (Директива про енергоефективність (*EED*), Директива про відновлювані джерела енергії, Директива про спільні правила для внутрішнього ринку електроенергії (*IEM*)), які вплинуть на роботу фонду будівель і приміщень ЄС і швидкість його оновлення. У цьому розділі викладено основні зміни, запропоновані у Директиві *EPBD*.

Директиву *EPBD* склали для розробки конкретних кроків для досягнення енергозбереження у будівлях і скорочення відмінностей у цьому напрямі серед держав-членів. Директива передбачає заходи для підвищення енергоефективності будівель, беручи до уваги умови клімату, розташування, температурний режим, вологість приміщень і рентабельність. Директива формує низку важливих положень для застосування державами-членами, включаючи встановлення мінімальних вимог до енергоефективності нових будівель (ст. 4), до капітальних ремонтів (ст. 7), а також до встановлення, заміни чи переобладнання технічних систем будівель (ст. 8). Вона також встановила вимогу для всіх нових будівель щодо забезпечення майже нульового енергетичного балансу для всіх нових будівель до 2021 р. і громадських будівель до 2019 р. (ст. 9), а також зобов'язала включити енергетичний паспорт у всі оголошення про продаж чи здачу в оренду будівель (ст. 12).

Пропонуючи нову редакцію Директиви *EPBD* у «Зимовому пакеті», Комісія має на меті радше раціоналізувати наявні положення та забезпечити їхню відповідність іншим нормативам (наприклад Директиві *EED*), а не встановити нові вимоги та внести значні зміни, що посилять дію Директиви. Незначна кількість запропонованих змін стосується довгострокових стратегій модернізації (раніше у ст. 4 Директиви *EED*, зараз перенесено до Директиви *EPBD*), стратегічної концепції безвуглецевого фонду будівель до 2050 р., упровадження показника інтелектуальних можливостей для будівель, а також залучення фінансів. Не-

зважаючи на те, що у новій редакції вміщено деякі цікаві нові пропозиції, наприклад упровадження показника інтелектуальних можливостей (ст. 8), вона не пропонує нових положень, які дадуть поштовх формуванню ефективнішого, здоровішого, комфортнішого і доступнішого фонду будівель. Роль будівель у переході до стабільної безвуглецевої та безпечної енергетичної системи незрозуміла.

Довгострокова концепція на 2050 р. Запропонована директива підтверджує продовження національних стратегій модернізації після 2020 р. Стратегії повинні надавати довгостроковий план дій із чіткими і конкретними етапами і заходами на 2030 і 2050 рр. (ст. 2а). Запропоновано відмовитися від використання вуглеводнів у фонді будівель ЄС до 2050 р., однак не надано визначення безвуглецевого фонду будівель, а від держав-членів не вимагається ухвалення довгострокового завдання з модернізації разом із завданням зведення усіх нових будівель із нульовим енергетичним балансом.

Національні стратегії з модернізації для держав-членів було переміщено з Директиви *EED* до Директиви *EPBD* у спробі посилити логічний зв'язок між усіма положеннями, пов'язаними з будівлями. Однак положення, що зобов'язують держави дотримуватися 3 % модернізації щорічно для громадських будівель (ст. 5 Директиви *EED*), які зазвичай були викладені разом зі ст. 4, залишили у Директиві *EED*, порушивши зв'язок між національною стратегією з модернізації і громадськими будівлями. Беручи до уваги загальну низьку якість перших стратегій з модернізації [13], держави-члени виграють від чітких рекомендацій, однак бракує чітких вимог щодо дотримання наявних рекомендацій згідно з національними стратегіями з модернізації, а також чіткої методології вимірювання ступеня їхнього виконання.

Сприяння глибокій модернізації. Збільшення наявного рівня модернізації у ЄС з 1 % на рік до 2—3 % необхідне для досягнення завдань ЄС, а також для виконання зобов'язання, прийнятого у Парижі у грудні 2015 р. Близько 75 % з 210 млн будівель у ЄС не є енергоефективними, і 75—85 % усе ще будуть використовуватися у 2050 р. Забезпечення такого рівня і якості енергетичної модернізації є надзвичайно важливим для досягнення завдань ЄС на 2030 і 2050 рр.

Однак довгострокова концепція на 2050 р., викладена у ст. 2а, не підкріплюється жодними положеннями, які могли б сприяти реалізації стратегії глибокої модернізації на території ЄС: упровадженню рівнів мінімальної енергоефективності для модернізації певних типів будівель (будівлі комерційного значення та громадські будівлі), розширенню вимоги щодо модернізації центральних урядових будівель (ст. 5 Директиви *EED*) для залучення всіх громадських будівель, або визначення «критичних точок» для розвитку енергомодернізації, а також отриманню зиску з наявних планів модернізації (одночасно скоротити число втручань і управляти коштами на модернізацію).

Попри доведену економічну і технічну доцільність, а також соціальні та екологічні вигоди, які може забезпечити модернізація будівель, що показані в оцінці впливу (за оцінками від 1,5 до 8,3 млн господарств може бути звільнено від паливної бідності, якщо будуть реалізовані наймасштабніші заходи, а також може бути збережено чи створено понад 500 тис. додаткових робочих місць), запропоновані зміни до Директиви *EPBD* не охоплюють випадків неефективності ринкових та законодавчих механізмів. До Директиви необхідно внести виправлення для створення правильних умов для прямого впливу на ринок і узгодження окремих частин директиви (наприклад концепції для будівель у 2030 р., узгодження Директив *EPC*, включення численних переваг до плану розрахунків оптимальних витрат).

Більшість очікуваних дій стануть результатом рішень, ухвалених національними, регіональними та місцевими органами влади, яким надано невеликі рекомендації щодо підходу для отримання кращого результату та ризику отримання невисокого результату.

Забезпечення сучасності будівель. Запровадження концепції показника інтелектуальних можливостей для «оцінки технологічної готовності будівлі взаємодіяти з її мешканцями та системами, а також для ефективного управління ними» (ст. 8) — одне з найцікавіших нововведень запропонованої редакції. Це забезпечить готовність будівель підтримувати зв'язок та взаємодіяти з мешканцями, а також, що цієї технології достатньо для переходу до ефективнішої децентралізованої, незалежної енергетичної системи [14]. Однак у за-

пропонованій редакції не надане визначення розумної будівлі чи показників інтелектуальних можливостей, у ній наведені лише вимоги до електромобільності житлових та нежитлових будівель.

ЄК має повноваження відтермінувати ухвалення підзаконних актів для визначення поняття показника інтелектуальних можливостей (ст. 23), а також умов, за якими його буде надано майбутнім новим орендарям чи покупцям (ст. 8.6).

Планування і звітність. Усі вимоги до звітності, пов'язані з національними стратегіями модернізації, зараз є частиною нового регламенту ЄС. Це означає, що всі вимоги до звітності включені до Національних планів з енергетики та клімату. Згідно з цим регламентом Європейська Комісія переглядатиме плани модернізації раз на два роки, однак у ньому відсутня вимога до держав-членів постійно переглядати національні стратегії з модернізації згідно з висновками ЄК, оскільки Національні плани з енергетики та клімату переглядають лише раз на десять років. Тому існує ризик того, що національні стратегії з модернізації будуть переглядати лише раз на десять років, замість раз на три роки, як зазначено у чинному законодавстві.

Директива про спільні правила для внутрішнього ринку електроенергії [15] та Регламент з внутрішнього ринку електроенергії [16] (Директива та Регламент з електроенергії) формують основні принципи інтеграції енергетичних ринків на території Європи та встановлюють ролі та обов'язки операторів системи національних, регіональних та Європейських органів влади. Вони включають правила для забезпечення безперебійних енергопоставок, підтримання доступних цін на електроенергію, а також сприяння переходу до безвуглецевої енергетичної системи відповідно до Європейських цілей у кліматичному питанні.

Енергоефективність відіграє важливу роль у досягненні цих цілей. Розгорнуті масштабні заходи для досягнення енергоефективності важливі для відмови від використання вуглеводнів у енергетичній системі, а також підтримання рахунків за електроенергію на прийнятному рівні [17]. Як показує досвід, енергоефективність забезпечує безперебійні енергопоставки за нижчою вартістю, ніж лише джерела одностороннього електропоста-

чання. Це включає також роль енергоефективності у скороченні обсягу виробництва електроенергії, зниження потужності, необхідної для енергетичної системи, а також ресурсів для передання та розподілу.

Енергоефективність як надійний ресурс. Один із найбільших сумнівів, який виникає зараз по всій Європі, це надійність. Чи достатньо ресурсів — і чи правильні у нас ресурси — для забезпечення надійності енергетичної системи? Метою нових редакцій і Директиви, і Регламенту з електроенергії [18] є забезпечення безперебійних енергопоставок шляхом усунення цінових диспропорцій на енергетичних ринках, а також забезпечення правильного функціонування ринку за допомогою перегляду правил та ринкової інтеграції. У запропонованих змінах також надано рекомендації щодо механізмів компенсації за потужність, які допускаються за таких умов, коли існує сумнів у достатності ресурсів.

Одним із загальних принципів, сформульованих у новій редакції Регламенту з електроенергії, є те, що ринкові правила повинні надавати належні інвестиційні стимули для напруження, зберігання, енергоефективності та регулювання попиту для забезпечення безперебійних енергопоставок. У ринку повинні брати участь усі ресурси для вироблення, зберігання та регулювання попиту на рівних умовах. А держави-члени повинні передбачити декілька варіантів відповіді на сумніви у достатності ресурсів, у т. ч. щодо попиту та енергоефективності. Акцент на ролі споживачів у забезпеченні безперебійних енергопоставок за допомогою енергоефективності та регулювання попиту — це позитивний крок до розуміння цінності таких ресурсів для енергетичної системи.

Однак Регламент з електроенергії не досяг мети з ефективною інтеграцією енергоефективності як надійного джерела. Існує тенденція до того, що на довгострокових ринках, зокрема на ринках потужностей, енергоефективність конкуруватиме з джерелами одностороннього електропостачання. Але положення про енергоефективність повністю відсутні у рекомендаціях з розробки механізмів компенсації за потужність. Так, відсутня вимога конкурування енергоефективності (чи регулювання попиту) з вироблення електроенергії на ринках потужностей на рівних умовах. Навіть

якщо саме ці заходи розглядають як пріоритетні для відповіді на сумніви щодо достатності ресурсів.

Досвід з механізмами компенсації за потужність, наприклад у США, показує, що енергоефективність відіграє важливу роль у забезпеченні надійності енергетичної системи, а також для значного зниження вартості для споживачів, які її підтримують. У таблиці нижче відображена економія, отримана від залучення регулювання попиту та енергоефективності на трьох прямих аукціонах потужності на ринку електроенергії та потужності PJM на 2015—2018 рр. поставки. Ці роки було обрано через стабільність на ринку — тобто відсутність законодавчих змін, які могли б спричинити процеси пристосування учасників ринку. Визначено, що за допомогою регулювання попиту та енергоефективності вдалося досягти 59, 65 та 55,4 % зниження сукупного прибутку на ринку потужності завдяки нижчим кліринговим цінам. Це означає, що споживачам довелося б платити удвічі більше за такий самий рівень надійності, якби під час аукціонів потужності не було враховано регулювання попиту та енергоефективності.

Існують суттєві докази, зокрема приклад США, що кінцева енергоефективність — економічна альтернатива традиційним інвестиціям в інфраструктуру передання та розподілу електроенергії [19]. Для її реалізації необхідно створити правила, які вимагатимуть від операторів системи передачі та розподілу електроенергії планування й інвестування у найбільш економічний комплекс заходів з точки зору ресурсів, попиту та пропозиції, а також надаватимуть національним регуляторам активну роль у моніторингу та забезпеченні виконання зобов'язань.

У Регламенті та Директиві з електроенергії бракує положень про включення енергоефективності і регулювання попиту до планування та інвестування у передачу та розподіл електроенергії. Запропоновані зміни вносять деякі нові положення, які є кроком у правильному напрямі. Однак цього недостатньо.

Згідно із запропонованими змінами, держави-члени повинні розробити законодавчі основи для управління системою розподілу електроенергії, які, серед іншого, мають передбачати заходи з енергоефективності, що можуть замінити необхідність модернізувати чи замі-

нювати електричну потужність, а також забезпечать ефективну та безпечну роботу системи розподілу. Органам влади «варто» заохочувати операторів розподільної системи до ухвалення інноваційних рішень у системах розподілу. Вони також повинні поставити планові завдання, віднести інноваційні заходи для підвищення ефективності, включаючи енергоефективність, їхніх мереж на рахунок окупності. Разом ці положення формують основу для регулювання за ефективністю, що може стати сильним поштовхом для інвестицій у нетрадиційні джерела, у т. ч. енергоефективність [20].

Проте не зовсім зрозуміло, який обсяг інвестицій в енергоефективність «мереж» заплановано. Правомірно було б припустити, що такий обсяг включає інвестиції в інфраструктуру мереж і ресурси з боку попиту, беручи до уваги загальну підтримку інновацій, принципу «Спочатку енергоефективність», а також «розумних» технологій і рішень у всіх пропозиціях. Необхідним є пояснення для забезпечення прямого включення кінцевої енергоефективності. Було б логічно також прояснити зв'язок між вимогою оцінювання національними регуляторами діяльності операторів систем передавання та розподілу електроенергії з розвитку інтелектуальних мереж, що сприяють енергоефективності та залученням відновлюваної енергії. Підтримка технологій (інтелектуальних мереж) політичними заходами, які направляють інвестиції на економічну енергоефективність і програми з боку попиту як ресурсу мережі, може сприяти розумінню і використанню енергоефективності як частини загального комплексу ресурсів в енергетичному секторі.

Роль і обов'язки компаній-операторів мереж також важливі у перетворенні енергоефективності на ресурс для передавання та розподілу. Очікується, що оператори системи розподілу будуть виконувати свої функції з «належною увагою» до навколишнього середовища та енергоефективності. Згідно з запропонованим варіантом Регламенту з електроенергії, плани розвитку розподільних мереж, які відображають заплановані інвестиції на наступні п'ять—десять років, повинні показати використання альтернативних варіантів для уникнення розширення системи, включаючи енергоефективність. Національні регулятори також зобов'язані надавати консультації ко-

ристувачам системи щодо плану розвитку, забезпечуючи додаткову прозорість та облік. Хоча це позитивні зміни, без подальших кроків таке формулювання лише дасть змогу здійснити інвестиції у заходи з боку попиту, але не зробить їх обов'язковими.

У проєктах велику увагу приділяють ролі споживачів в енергетичній системі. Це правила щодо формування тарифів, оцінка інтелектуальних можливостей, платіжна інформація та захист інформації, що дає змогу організаторам портфельних поставок вільно укладати угоди зі споживачами та брати участь в енергетичних ринках. Поряд з тим, що ці правила, напевне, матимуть деякий вплив на енергоефективність (наприклад, точніша і повторювана інформація про споживання може спричинити зміни у поведінці), вони навряд чи призведуть до значного зростання інвестицій в енергоефективність без ширшого залучення енергоефективності до ринків та регулювання.

Регламент про управління Енергетичним Союзом [21]. У запропонованій редакції Регламенту про управління ЕС (Регламенту про управління) приділено значну увагу змісту та процесам створення та запровадження державами-членами спільних планів з національної енергетики та клімату, які відповідатимуть усім п'яти цілям ЕС: енергетичній безпеці, спільному енергетичному ринку, енергоефективності (яку також називають «стриманість попиту»), відмові від використання вуглеводнів, включаючи відновлювану енергію, а також інноваціям і конкурентоспроможності. Регламент оснований на тому, що держави-члени повинні створити плани, які будуть однаковими у цих п'яти напрямках; разом і окремо відповідатимуть цілям ЕС з ефективності відновлюваних джерел енергії та скорочення використання вуглеводнів; допоможуть досягти додаткових цілей: енергетична безпека та співпраця, прозорість, регіональна координація, а також енергетичні інновації та економічна конкурентоспроможність. Запропонований варіант передбачає виконання зобов'язань ЄС згідно з Паризькою угодою шляхом запровадження національних систем планування та звітності з виконання визначеного національного завдання зі скорочення використання вуглецю.

Згідно з Регламентом, енергетичні та кліматичні плани держав-членів переглядатиме

Комісія, яка може рекомендувати чи, можливо, вимагати від держав-членів заходів щодо відповідності енергетичним цілям Європи на вищому рівні. У чинному тексті залишається певна невизначеність щодо того, які держави-члени можуть бути зобов'язані брати участь у досягненні загальних цілей, але у Регламенті зазначено, що Комісія може ухвалювати Підзаконні акти (згідно зі ст. 290 Договору про функціонування ЄС) для впливу на бездіяльність у різні способи. Наразі ми не можемо сказати, як може бути застосовано це повноваження і чи не виникнуть перешкоди з боку Парламенту або Ради у разі його застосування.

Енергоефективності відведена центральна роль у енергетичних та кліматичних планах, а також у їх перевірці Комісією. Також зроблено корисний акцент на розширенні участі споживачів і доступній енергії. Однак структура управління залишається невизначеною і, можливо, не буде повністю реалізована, коли справа дійде до способів досягнення цілей Союзу в окремих державах-членах або на його території загалом.

До принципу «Спочатку енергоефективність» закликають у початкових тезах, де вміщено твердження, що паралельні ініціативи у напрямках відновлюваної енергії, енергоефективності та структури ринку «формують комплекс під головною темою «спочатку енергоефективність», світового лідерства ЄС у напрямі відновлюваних джерел енергії, а також справедливий курс для споживачів електроенергії».

Комплексні національні енергетичні та кліматичні плани. Ст. 3 Регламенту про управління встановлює необхідний зміст національних десятирічних енергетичних та кліматичних планів починаючи з 2019 р. Вони повинні містити:

- опис національних завдань для кожного з п'яти напрямів ЄС, включаючи енергоефективність;
- визначення основних умов і прогнозованих показників в енергетичній системі;
- опис методів і заходів для виконання завдань;
- «методологію та програмні заходи для виконання вимоги щодо економії енергії» держав-членів згідно зі ст. 7 та Додатком IV Директиви *EED*;
- «довгострокову стратегію реконструкції національного фонду житлових будівель та бу-

дівель комерційного призначення (як громадських, так і приватних)» відповідно до Директиви *EPBD*.

Загалом цей підхід до планування в галузі енергетики та клімату є чітким і логічним. Він повинен призвести до укладання планів, за якими, за умови їхньої реалізації, будуть досягненні конкретні цілі. Перехресні посилання на Директиви *EED* та *EPBD* тут важливі як засіб для прив'язки цих планів та заходів до структури Управління і навпаки.

Національні цілі та завдання. Ст. 4 висвітлює, головним чином, шляхом перехресних посилань і повторення, основні завдання, які ставить пакет ЄС. Документ в основному повторює завдання, сформульовані у Директивах *EED* та *EPBD*, це, зокрема, щодо абсолютного рівня початкової та кінцевої енергії у 2020 та 2030 рр., «з прямолінійною траєкторією з цього напрямку з 2020 р. до 2030 р.». Вимога щодо прямолінійної траєкторії слугуватиме способом відстеження ходу виконання робіт протягом усього періоду замість того, щоб просто чекати настання останнього року і побачити, чи «на правильному шляху» держави-члени для виконання їхніх зобов'язань з енергоефективності. Цей підхід не повністю співпадає з підходом, визначеним у ст. 7 Директиви *EED*. Останній передбачає щорічне звітування про досягнення ефективності, однак не вимагає «лінійного» рівня досягнутої ефективності. Це зрештою в теорії допускає неоднаковий рівень ефективності і затримки, що може потребувати значних вкладень у досягнення ефективності наприкінці кожного десятирічного звітного періоду.

У розділі також існує посилання на відстеження ходу виконання робіт згідно з Директивою *EPBD*, а також «іншим національним цілям з енергоефективності, включаючи довгострокові завдання чи стратегії, а також завдання в певних галузях, таких як транспорт, опалення та охолодження». Схоже, планування чи звітність у цих галузях не є обов'язковими, але їх можна включити до розділу з енергоефективності у національних планах.

Помітно бракує питання енергоефективності в обговоренні завдань та розділів плану як у напрямі Енергетичної безпеки, так і Внутрішнього ринку електроенергії. Ці пропуски зовсім не узгоджуються з принципом «Спочатку енергоефективність». У розділі про Енерге-

тичну безпеку зазначені національні цілі щодо «різноманітних джерел енергії», «готовність усунути складності чи перебої у енергопостачанні», а також «залучення альтернативних джерел енергії для побутових користувачів», без жодної згадки про енергоефективність. Ефективна політика «Спочатку енергоефективність» повинна вимагати від планувальників передусім вивчення питання, як ефективність кінцевого використання може допомогти у покращенні національних умов кожного із зазначених аспектів енергетики.

Упущення питання «енергоефективності» виникає також у зв'язку з питанням Внутрішнього енергетичного ринку. Плани повинні охоплювати «основні національні цілі з передавальної електричної та газової інфраструктури, необхідні для досягнення цілей і завдань у будь-якому з п'яти напрямів Стратегії Енергетичного Союзу». Однак відсутня вимога щодо попереднього вивчення цими планами питання, чи можна як стратегію застосувати управління кінцевим попитом замість інших варіантів. Ефективність може полягати в об'єднанні планів — це не заборонено, але відсутня вимога вивчити її як можливу альтернативу.

Розділ про Ринок закінчується посиланням на національні цілі щодо відповідності та гнучкості електричної системи, але не містить жодного посилання на енергоефективність чи регулювання попиту як ресурси, які можуть задовольнити ці потреби. І знову таки, просто відсутнє зобов'язання для планувальників неупереджено поглянути на попит перед плануванням розширення системи та ресурсів з боку пропозиції.

Головне завдання — встановити внески держав-членів у використання відновлюваної енергії та енергоефективність.

У ст. 4а та 4б Комісія починає вирішувати завдання, з яким вона стикнеться під час виконання зобов'язань з енергоефективності та використання відновлюваної енергії, встановлених на рівні ЄС без прямих вимог до держав-членів. Ст. 4а містить корисне перехресне посилання між відновлюваною енергією та енергоефективністю: держави-члени повинні взяти до уваги «заходи, прийняті для досягнення завдання з енергоефективності» під час розгляду питання про виконання ними зобов'язань щодо відновлюваної енергії (і врахувати, як досягнення чи неповне досягнення

енергоефективності може допомогти чи призвести до збільшення (зменшення) вимог до отриманої відновлюваної енергії). У розділі про енергоефективність наявне перехресне посилання.

Ст. 4б встановлює вимоги до держав-членів щодо визначення їхніх орієнтовних національних внесків у енергоефективність на 2030 р. Це, знову ж таки, включає перехресне посилання на загальні рівні споживання початкової та кінцевої електроенергії у Союзі у 2020 та 2030 рр., «обов'язкову ціль Союзу на 2030 р.» у Директиві *EED*, інші заходи, передбачені у Директиві *EED*, а також низку факторів, у т. ч. залишковий потенціал економічного енергозбереження і загальні економічні умови та прогнози.

Це обгрунтований перелік факторів, які планувальники могли б розглянути під час визначення національних цілей енергозбереження, але це не обов'язково призведе до встановлення національних планів, які дійсно сприяли б досягненню цілей Союзу з енергозбереження.

Національна політика. Методологія. Ст. 5 і 6 визначають, що національні кліматичні та енергетичні плани повинні встановлювати згідно з проектом, що буде надано у Додатку I, принципи та заходи для досягнення «зокрема, цілей, визначених у національному плані, включаючи заходи для забезпечення регіональної співпраці та належного фінансування». Це положення нарешті створює можливість визначити прогнозовані показники ефективності, які не підтримуються джерелами фінансування, під час створення чи перегляду планів. Методи для встановлення основних даних та прогнозованих показників відповідатимуть загальним нормам, які повинні бути визначені. Наскільки це важливо для планування ресурсів з огляду на попит, повністю залежить від вимог до планування, а також прозорості і відсутності ентузіазму з боку Комісії у ході перевірки.

Тут не багато сказано про енергоефективність, і ще менше — про принцип «Спочатку енергоефективність», хоча це може бути виправлено у Додатку. Однак у тексті відображено результат нещодавніх дебатів стосовно моделювання: «Прогнозовані показники безпеки енергопостачання, інфраструктури та ринкової інтеграції повинні бути пов'язані зі сценаріями стійкої енергоефективності». Це не

передбачає зобов'язання досягти «всієї економічної енергоефективності», ні зобов'язання дотримуватися принципу «Спочатку енергоефективність», але «сценарії стійкої енергоефективності» принаймні ведуть у правильному напрямі. Ту саму ідею потрібно включити до планування для приведення у відповідність до Директиви про відновлювану енергію при зазначенні цього посилання у ст. 4а, але це не вказано у чинному тексті.

Звітність і оцінка. Більша частина тексту Регламенту стосується процесу звітування щодо ходу робіт з планування, а також того, як Комісія оцінюватиме їхню відповідність вимогам до планування, і, що важливіше, як Комісія може гарантувати, що дії держави-члена загалом призведуть до досягнення Європейських цілей на вищому рівні.

Ст. 16 встановлює загальний процес звітування з енергоефективності. Звіти подають раз на два роки, вони повинні висвітлювати відповідний спектр тем, включаючи тенденції споживання, політичні та інші заходи з енергоефективності, особливі заходи зі стимулювання енергозберезувальних компаній і особливо заходи з виконання Директиви *EPBD*, заходи з енергоефективності та альтернативні заходи згідно зі ст. 7 Директиви *EED*.

Енергоефективність просто не вказана як частина загальної картини у розділах про звітність з Енергетичної безпеки та Внутрішнього енергетичного ринку. Здається, що автори документа розглядають енергоефективність як окремий енергетичний захід на власній основі, а не як джерело енергії, яке повинно бути залучене разом із варіантами з попиту і пропозиції на загальній основі.

Навіть якщо довгострокові плани з енергоефективності належним чином структуровані, повне досягнення будь-якої з основних цілей не забезпечується. Особливо це стосується цілей, поставлених для всього ЄС, а плани розробили окремі держави-члени. Для виправлення недоліків ст. 23 та 24 Регламенту про управління передбачають часту звітність держав-членів, перегляд звітів Комісією, а також зобов'язання Комісії «надати рекомендації державі-члену згідно зі ст. 25, якщо оцінка її діяльності показала недостатній прогрес у виконанні інтегрованих національних енергетичних та кліматичних планів...» Ці рекомендації можуть бути надані через неспромож-

ність певної держави-члена належним чином виконувати її план або через те, що ЄС загалом не може виконати завдання.

У ст. 24 з приводу енергоефективності зазначено: «Щодо енергоефективності, у випадку, якщо під час перевірки [у 2023 р.] Комісія виявить, що загальні показники національних внесків у енергоефективність [є невідповідними], Комісія повинна вжити додаткові заходи для забезпечення досягнення завдань з енергоефективності, поставлених Союзом на 2030 р.».

Що могли б передбачати «ці заходи»? Часті звіти та перевірки є результативними, але не призведуть до економії електроенергії на території ЄС. У Регламенті про це нічого не сказано, але перегляд розділів про відновлювану енергію відкриває деякі можливості.

Існує велика різниця у формулюваннях з розв'язання недоліків, які виникають у досягненні цілей з відновлюваної енергії та енергоефективності. Розділ про відновлювану енергію містить перелік відповідних дій, до яких може вдатися Комісія для забезпечення досягнення цілі, включаючи регулювання частки відновлюваної енергії, що повинна бути вироблена в різних державах-членах, а також «надання грошових внесків у фонд під управлінням Комісії для запуску процедур тендерних закупівель для проектів з відновлюваної енергії». Комісія має право ухвалювати делеговані законодавчі акти для викладення необхідних положень про створення та роботу фонду, держави-члени можуть використовувати їхні надходження зі щорічних квот на викиди згідно зі Схемою торгівлі квот на викиди ЄС (*ETS*). Із цього формулювання незрозуміло, чи має право Комісія вимагати від держав-членів, які не дотримуються цих квот, робити внески у фонд із відновлюваних джерел енергії, але ідея використання надходжень від вуглеводнів для його фінансування досить розумна.

Такий фонд для досягнення енергоефективності не передбачається, хоча це могло б стати дієвим способом забезпечення виконання зобов'язань, передбачених Директивою *EED* і загалом усього «Зимового пакета» у державах-членах, які стикаються з великими труднощами під час виконання завдань з енергоефективності. Замість того, щоб ігнорувати невиконання цілей з енергоефективності, а також замість накладання штрафів чи санкцій за невиконання, програма з перенаправлення

частини надходжень від вуглеводнів для держави-члена на інвестиції у енергоефективність могла б слугувати досягненню багатьох цілей. Це б мало позитивний результат у отриманні матеріальної вигоди у вигляді інвестицій в енергоефективність для населення та бізнесу, яких позбавляють такої можливості через неналежне виконання програм з енергоефективності на рівні держави-члена. Також це відповідає цілі програми *ETS* шляхом надання прямих інвестицій в енергозбереження, як у межах, так і поза межами визначених секторів. Чіткий механізм забезпечення енергозбереження спростить досягнення всіх інших цілей ЄС, від підвищення рівня енергетичної безпеки до зниження рівня енергетичної бідності й підвищення рівня економічної конкурентоспроможності.

Висновки. «Зимовий пакет» — важлива й амбітна пропозиція щодо основ енергетичної політики з перспективою на майбутнє. Висвітлена важливість енергоефективності та принципу «Спочатку енергоефективність», особливо у Директиві *EED* і Регламенті про управління. Однак, окрім ухваленого на високому рівні зобов'язання, у багатьох напрямках «Зимовий пакет» не досягає повного затвердження принципу «Спочатку енергоефективність».

Рівень амбіцій для енергоефективності кінцевої енергії, визначений у Директиві *EED*, підтримується до 2030 р. і далі. Проте деякі зі слабких місць Директиви *EED* (вилучення та винятки, неясність додаткових вимог) залишилися, з'явилися і інші складнощі через запровадження нового періоду, який не закладений на попередньому періоді у значенні загальної економії. Це може бути компенсоване за рахунок щорічного приросту енергоефективності понад 1,5 %, але політично цього може бути складно досягти. Усунення неясності щодо додаткових вимог будівельних правил, які застосовуються до нових будівель, а також встановлення зв'язку між поточним і новим періодами — це лише два варіанти покращення Директиви *EED*.

Запропоновані зміни до Директиви *EBPD* незначні і в основному стосуються впорядкування чинного законодавства, хоча і залишають ряд недоліків, а саме приведення зобов'язання з реконструкції громадських будівель у відповідність до стратегії з їхньої реконструкції. Основна зміна полягає у впро-

вадженні показника інтелектуальних можливостей, що, як передбачають, повинен забезпечити готовність будівель підтримувати зв'язок та взаємодіяти з їхніми мешканцями та системами. Загалом це перспективний підхід, але у Директиві *EBPD* все ще не визначено, що саме це означатиме на практиці. Для підвищення ефективності Директиви необхідно серйозно переглянути її для узгодження завдань щодо будівель, установлених у Директиві *EBPD*, з новою концепцією на 2030 р.

Нові положення, внесені до Директиви та Регламенту з електроенергії, сприяють розумінню енергоефективності як джерела для енергетичної системи, однак не містять основ політики для сприяння плануванню та інвестуванню в енергоефективність на рівні з ресурсами з боку пропозиції. Енергоефективність визначено надійним ресурсом, однак відсутня вимога до того, щоб механізм компенсації за потужність давав змогу енергоефективності конкурувати на рівних основах із ресурсами з боку пропозиції. Регулятори повинні розробити основні принципи винагороди та відшкодування витрат на інноваційні заходи для підвищення енергоефективності їхніх мереж. Компаніям-операторам мереж надали можливість інвестувати в енергоефективність, але не зобов'язали їх робити це. Здається, що створення можливості не сприятиме збільшенню інвестицій в енергоефективність за відсутності певних зобов'язань щодо забезпечення енергоефективності.

У Регламенті з управління визначено, що важливу роль повинна відігравати енергоефективність у досягненні кліматичних та енергетичних цілей Союзу на 2030 та 2050 рр., а також визначено процес планування, який прокладає дорогу для досягнення цілей з енергоефективності у кожній державі-члені. Однак Регламент виявляє велику різницю між перевіркою та забезпеченням виконання. У ньому не визначено правила управління, які б змусили держави-члени, господарства та операторів систем інвестувати в енергоефективність у випадках, коли це дешевше чи корисніше, ніж варіанти з боку пропозиції. Також він не містить конкретних інструментів забезпечення виконання зобов'язань для оплати та досягнення енергозбереження, якщо програми з енергоефективності держави не виконують у повному обсязі.

Оскільки неможливість отримання економічного енергозбереження призведе до здорожчання та ускладнень в отриманні всіх інших елементів Енергетичного Союзу, відсутність способу забезпечення виконання енергоефективності — серйозна проблема, якій необхідно приділити велику увагу, оскільки «Зимовий пакет» нині перебуває на етапі затвердження.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Commission proposes new rules for consumer centred clean energy transition. URL: <https://ec.europa.eu/energy/en/news/commission-proposes-new-rules-consumer-centred-clean-energy-transition> (дата звернення 30.12.2016).
2. A Framework Strategy for a Resilient Energy Union with a Forward-Looking Climate Change Policy. URL: http://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:1bd46c90-bdd4-11e4-bbe1-01aa75ed71a1.0001.03/DOC_1&format=PDF (дата звернення 11.02.2017).
3. Cowart R., Bayer E., Keay-Bright S., Lees E. Carbon Caps and Efficiency Resources: Launching a «Virtuous Circle» for Europe. Brussels: The Regulatory Assistance Project. URL: <http://www.raponline.org/knowledge-center/carbon-caps-and-efficiency-resources-launching-a-virtuous-circle-for-europe/> (дата звернення 12.04.2017).
4. Directive 2012/27/EU of the European Parliament and of the Council of 25 October 2012 on energy efficiency, amending Directives 2009/125/EC and 2010/30/EU and repealing Directives 2004/8/EC and 2006/32/EC. *Official Journal of the European Union*. 2012. L 315. P. 1–55.
5. Rosenow J., Bayer E., Genard Q., Toporek M., Rososińska B. Efficiency First: From principle to practice. Real world examples from across Europe. URL: <http://www.raponline.org/wp-content/uploads/2016/11/efficiency-first-principle-practice-2016-november.pdf> (дата звернення 10.04.2017).
6. Impact Assessment accompanying the document Directive of the European Parliament and of the Council on energy efficiency and amending and subsequently repealing Directives 2004/8/EC and 2006/32/EC. URL: https://ec.europa.eu/energy/sites/ener/files/documents/sec_2011_0779_impact_assessment.pdf (дата звернення 30.12.2016).
7. A policy framework for climate and energy in the period from 2020 to 2030. URL: http://ec.europa.eu/smart-regulation/impact/ia_carried_out/docs/ia_2014/swd_2014_0015_en.pdf (дата звернення 17.01.2017).
8. Proposal for a directive of the European Parliament and of the Council amending Directive 2012/27/EU on energy efficiency. URL: http://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:efad95f3-b7f5-11e6-9e3c-01aa75ed71a1.0009.02/DOC_1&format=PDF (дата звернення 18.01.2017).
9. Braungardt S., Eichhammer W., Elsland R., Fleiter T., Klobasa M., Krail M., Pfluger Ben, Reuter M., Schloemann B., Sensfuss F., Tariq S., Kranzl L., Dovidio S., Gentili P. Study evaluating the current energy efficiency policy framework in the EU and providing orientation on policy options for realising the cost-effective energy-efficiency/saving potential until 2020 and beyond. URL: https://ec.europa.eu/energy/sites/ener/files/documents/2014_report_2020-2030_eu_policy_framework.pdf (дата звернення 15.05.2017).
10. MEPs call for more ambitious and consumer-focused energy targets beyond 2020. URL: <http://www.europarl.europa.eu/news/en/news-room/20160622IPR33205/meps-call-for-more-ambitious-and-consumer-focused-energy-targets-beyond-2020> (дата звернення 15.05.2017).
11. Rosenow J., Bayer E. Costs and Benefits of Energy Efficiency Obligation Schemes. URL: https://ec.europa.eu/energy/sites/ener/files/documents/final_report_on_study_on_costs_and_benefits_of_ecos_0.pdf (дата звернення 25.03.2017).
12. Directive 2010/31/EU of the European Parliament and of the Council of 19 May 2010 on the energy performance of buildings. *Official Journal of the European Union*. 2010. L 153. P. 13–35.
13. Renovation strategies of selected EU countries. A status report on the compliance with Article 4 of the Energy Efficiency Directive. URL: <http://bpie.eu/publication/renovation-strategies-of-selected-eu-countries/> (дата звернення 29.02.2017).
14. 9 Ways To Make The Energy Performance Of Buildings Directive More Effective. URL: http://bpie.eu/wp-content/uploads/2016/08/EPBD-paper_Eng.pdf (дата звернення 29.02.2017).
15. Directive 2009/72/EC of the European Parliament and of the Council of 13 July 2009 concerning common rules for the internal market in electricity and repealing Directive 2003/54/EC. *Official Journal of the European Union*. 2009. L 211. P. 55–93.
16. Regulation (EC) No 714/2009 of the European Parliament and of the Council of 13 July 2009 on conditions for access to the network for cross-border exchanges in electricity and repealing Regulation (EC) No. 1228/2003. *Official Journal of the European Union*. 2009. L 211. P. 15–35.
17. Summing up the Parts, Combining Policy Instruments for Least-Cost Climate Mitigation Strategies. *IEA Information Paper*. URL: https://www.iea.org/publications/freepublications/publication/Summing_Up.pdf (дата звернення 27.12.2016).
18. Proposal for a directive of the European Parliament and of the Council on common rules for the internal market in electricity (recast). URL: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52016PC0861&from=EN> (дата звернення 30.01.2017).
19. Neme C., Grevatt J. Energy Efficiency as a T&D Resource: Lessons from Recent U.S. Efforts to Use Geographically Targeted Efficiency Programs to Defer T&D Investments. URL: http://www.neep.org/sites/default/files/products/EMV-Forum-Geo-Targeting_Final_2015-01-20.pdf (дата звернення 17.05.2017).
20. Lazar J. Performance-Based Regulation for EU Distribution System Operators. URL: <http://www.raponline.org/wp-content/uploads/2016/05/gap-lazar-performancebasedregulationeu-ds-os-2014-may.pdf> (дата звернення 17.05.2017).
21. Regulation of the European Parliament and of the Council on the Governance of the Energy Union, amending

Directive 94/22/EC, Directive 98/70/EC, Directive 2009/31/EC, Regulation (EC) No. 663/2009, Regulation (EC) No. 715/2009, Directive 2009/73/EC, Council Directive 2009/119/EC, Directive 2010/31/EU, Directive 2012/27/EU, Directive 2013/30/EU and Council Directive (EU) 2015/652 and repealing Regulation (EU) No. 525/2013. URL: http://ec.europa.eu/energy/sites/ener/files/documents/1_en_act_part1_v9_759.pdf (дата звернення 29.12.2016).

REFERENCES

1. Commission proposes new rules for consumer centred clean energy transition. URL: <https://ec.europa.eu/energy/en/news/commission-proposes-new-rules-consumer-centred-clean-energy-transition>
2. A Framework Strategy for a Resilient Energy Union with a Forward-Looking Climate Change Policy. URL: http://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:1bd46c90-bdd4-11e4-bbe1-01aa75ed71a1.0001.03/DOC_1&format=PDF
3. Cowart R., Bayer E., Keay-Bright S., Lees E. Carbon Caps and Efficiency Resources: Launching a «Virtuous Circle» for Europe. Brussels: The Regulatory Assistance Project. URL: <http://www.raponline.org/knowledge-center/carbon-caps-and-efficiency-resources-launching-a-virtuous-circle-for-europe/>
4. Directive 2012/27/EU of the European Parliament and of the Council of 25 October 2012 on energy efficiency, amending Directives 2009/125/EC and 2010/30/EU and repealing Directives 2004/8/EC and 2006/32/EC. *Official Journal of the European Union*. 2012. L 315: 1–55.
5. Rosenow J., Bayer E., Genard Q., Toporek M., Rososińska B. Efficiency First: From principle to practice. Real world examples from across Europe. URL: <http://www.raponline.org/wp-content/uploads/2016/11/efficiency-first-principle-practice-2016-november.pdf>
6. Impact Assessment accompanying the document Directive of the European Parliament and of the Council on energy efficiency and amending and subsequently repealing Directives 2004/8/EC and 2006/32/EC. URL: https://ec.europa.eu/energy/sites/ener/files/documents/sec_2011_0779_impact_assessment.pdf
7. A policy framework for climate and energy in the period from 2020 to 2030. URL: http://ec.europa.eu/smart-regulation/impact/ia_carried_out/docs/ia_2014/swd_2014_0015_en.pdf
8. Proposal for a directive of the European Parliament and of the Council amending Directive 2012/27/EU on energy efficiency. URL: http://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:efad95f3-b7f5-11e6-9e3c-01aa75ed71a1.0009.02/DOC_1&format=PDF
9. Braungardt S., Eichhammer W., Elsland R., Fleiter T., Klobasa M., Krail M., Pfluger Ben, Reu-ter M., Schlomann B., Sensfuss F., Tariq S., Kranzl L., Dovidio S., Gentili P. Study evaluating the current energy efficiency policy framework in the EU and providing orientation on policy options for realising the cost-effective energy-efficiency/saving potential until 2020 and beyond. URL: https://ec.europa.eu/energy/sites/ener/files/documents/2014_report_2020-2030_eu_policy_framework.pdf
10. MEPs call for more ambitious and consumer-focused energy targets beyond 2020. URL: <http://www.europarl.europa.eu/news/en/news-room/20160622IPR33205/meps-call-for-more-ambitious-and-consumer-focused-energy-targets-beyond-2020>
11. Rosenow J., Bayer E. Costs and Benefits of Energy Efficiency Obligation Schemes. URL: https://ec.europa.eu/energy/sites/ener/files/documents/final_report_on_study_on_costs_and_benefits_of_eeos_0.pdf
12. Directive 2010/31/EU of the European Parliament and of the Council of 19 May 2010 on the energy performance of buildings. *Official Journal of the European Union*. 2010. L 153: 13–35.
13. Renovation strategies of selected EU countries. A status report on the compliance with Article 4 of the Energy Efficiency Directive. URL: <http://bpie.eu/publication/renovation-strategies-of-selected-eu-countries/>
14. 9 Ways To Make The Energy Performance Of Buildings Directive More Effective. URL: http://bpie.eu/wp-content/uploads/2016/08/EPBD-paper_Eng.pdf
15. Directive 2009/72/EC of the European Parliament and of the Council of 13 July 2009 concerning common rules for the internal market in electricity and repealing Directive 2003/54/EC. *Official Journal of the European Union*. 2009. L 211: 55–93.
16. Regulation (EC) No 714/2009 of the European Parliament and of the Council of 13 July 2009 on conditions for access to the network for cross-border exchanges in electricity and repealing Regulation (EC) No. 1228/2003. *Official Journal of the European Union*. 2009. L 211: 15–35.
17. Summing up the Parts, Combining Policy Instruments for Least-Cost Climate Mitigation Strategies. *IEA Information Paper*. URL: https://www.iea.org/publications/freepublications/publication/Summing_Up.pdf
18. Proposal for a directive of the European Parliament and of the Council on common rules for the internal market in electricity (recast). URL: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52016PC0861&from=EN>
19. Neme C., Grevatt J. Energy Efficiency as a T&D Resource: Lessons from Recent U.S. Efforts to Use Geographically Targeted Efficiency Programs to Defer T&D Investments. URL: http://www.neep.org/sites/default/files/products/EMV-Forum-Geo-Targeting_Final_2015-01-20.pdf
20. Lazar J. Performance-Based Regulation for EU Distribution System Operators. URL: <http://www.raponline.org/wp-content/uploads/2016/05/rap-lazar-performancebasedregulationeu-dsos-2014-may.pdf>
21. Regulation of the European Parliament and of the Council on the Governance of the Energy Union, amending Directive 94/22/EC, Directive 98/70/EC, Directive 2009/31/EC, Regulation (EC) No. 663/2009, Regulation (EC) No. 715/2009, Directive 2009/73/EC, Council Directive 2009/119/EC, Directive 2010/31/EU, Directive 2012/27/EU, Directive 2013/30/EU and Council Directive (EU) 2015/652 and repealing Regulation (EU) No. 525/2013. URL: http://ec.europa.eu/energy/sites/ener/files/documents/1_en_act_part1_v9_759.pdf

Надійшла 18.05.2017

М.М. Дутов, В.В. Сидоренко

Институт экономико-правовых исследований
НАН Украины, г. Киев

АНАЛИЗ ПОСЛЕДНИХ ЗАКОНОДАТЕЛЬНЫХ
ИНИЦИАТИВ ЕВРОПЕЙСКОГО СОЮЗА
ЭНЕРГЕТИЧЕСКОЙ ПОЛИТИКИ:
ЭНЕРГОСБЕРЕЖЕНИЕ В «ЗИМНЕМ ПАКЕТЕ»

Статья посвящена анализу последних изменений правового регулирования энергетической безопасности в Европейском Союзе, а именно изучению последних новелл законодательства об энергосбережении, принятых Европейской комиссией так называемым Зимним пакетом в конце 2016 г.

Ключевые слова: энергетическое пространство, энергетическая политика, энергосбережение, «Зимний пакет».

M.M. Dutov, V.V. Sidorenko

Institute of Economic and Legal Researches
of the NAS of Ukraine, Kyiv

ANALYSIS OF THE LATEST LEGISLATIVE
INITIATIVES OF THE EUROPEAN UNION
IN THE FIELD OF ENERGY POLICY:
ENERGY SAVING IN THE WINTER PACKAGE

The article is devoted to the analysis of recent changes in the legal regulation of energy security in the European Union, namely, the study of the latest innovations in energy saving legislation that were adopted by the European Commission in the so-called Winter Package at the end of 2016.

Keywords: energy space, energy policy, energy saving, Winter package.

УДК 346.2

Г.П. ЄРИГІНА, канд. юрид. наук, докторант
Інститут економіко-правових досліджень НАН України, м. Київ

РЕФОРМУВАННЯ ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ АКАДЕМІЙ НАУК У ПОСТРАДЯНСЬКИЙ ПЕРІОД

Ключові слова: академія наук, пострадянський простір, господарсько-правовий статус, самоврядування, майно, право господарського відання, право оперативного управління, державне фінансування.

Здійснено аналіз змін статусу академій наук 15 країн пострадянського простору, який охоплює напрями реформування їхнього господарсько-правового статусу. Показано вплив змін у правовому забезпеченні, пов'язаних із реформуванням академічної наукової сфери, на наукову діяльність. Сформульовано окремі підсумкові рекомендації відповідно до досвіду здійснення реформ у сфері науки та зазначено напрями уникнення можливих помилок в умовах подальшого реформування НАН України.

Вступ. Дослідження сучасного статусу академій наук країн пострадянського простору є важливим з точки зору використання набутого ними досвіду, як позитивного, так і негативного, для подальшого удосконалення статусу Національної академії наук України. Історія формування статусу академії наук кожної країни має свої особливості, і кожній з них можна присвятити окреме дослідження. Але питання, розглянуті у цій статті, стосуються пострадянського періоду змін господарсько-правового статусу академій.

Метою дослідження є аналіз змін господарсько-правового статусу академій наук у країнах пострадянського простору, визначення доцільності проведених змін, систематизація досвіду для подальшого удосконалення функціонування Національної академії наук України.

Результати дослідження. З розпадом Радянського Союзу наукові установи АН СРСР, що знаходились у складі академій наук союзних республік, стали частиною нових незалежних держав, а саме: Національна академія наук України, Російська академія наук, Національна академія наук Білорусі, Національна академія наук Республіки Казахстан, Академія наук Республіки Узбекистан, Академія наук Киргизької Республіки, Академія наук Республіки Вірменія, Національна академія наук Азербайджану, Естонська академія наук, Академія наук Литви, Латвійська академія наук, Академія наук Молдови, Національна академія наук Грузії, Академія наук Республіки Таджикистан, Академія наук Туркменістану. В усіх цих наукових установах відбулися значні зміни.

Аналізуючи нормативні акти, що визначають правовий статус академій наук країн Прибалтики, які першими реорганізували структуру своїх академічних установ, набувши вже фактичного досвіду такої реорганізації, потрібно зазначити, що всі вони втратили свою

самоврядність і наукові бази, перетворившись фактично на «клуби вчених».

В Естонії у 1996 р. було здійснено інтеграцію частини науково-дослідних інститутів (НДІ) в університети, частину НДІ ліквідовано, інші підпорядковано Міністерству освіти і науки Естонії чи галузевим міністерствам. Зараз, на думку естонських вчених, їхня академія за характером діяльності схожа на більшість академій наук європейських країн – це державна юридична особа, яка діє на підставі закону про Естонську академію наук (ЕАН, набув чинності 1997 р., дата останньої редакції – 2014 р.) та її Статуту (нова редакція від квітня 2017 р.) [1]. ЕАН є автономною організацією та має право складати свій статут, обирати членів, організувати структуру, обирати напрями діяльності, а також відповідних партнерів, ухвалювати рішення щодо розпорядження отримуваним майном та коштами, а також щодо використання результатів цієї діяльності. Статут і зміни до нього підлягають затвердженню Президією та реєстрації у МОН Естонії. ЕАН складається з 72 членів, усі вони є членами Президії, а також членами різноманітних комісій, рад, відділень. Основна діяльність ЕАН здійснюється в комісіях та експертних групах і полягає у спільних обговореннях розвитку планів дій, рекомендацій, вирішенні у державі спірних питань.

З ЕАН можуть асоціюватися наукові, дослідницькі та культурні установи, наукові товариства, що не входять до складу ЕАН, але їхня діяльність відповідає цілям її діяльності. Мета – обмін інформацією та співпраця між асоційованими установами, товариствами і ЕАН. Асоціація відбувається на підставі двосторонніх договорів. Більша частка товариств через бюджет академії отримує грошові субсидії для діяльності. Проте фінансування ЕАН в держбюджеті Естонії є недостатнім і скорочується.

Додаткові кошти на наукові дослідження розподіляє Естонське наукове агентство (ЕНА), що входить у сферу управління МОН. Ця система розподілення коштів між науковими проектами викликає у естонських учених незадоволення. Як показує час, система цільових грантів в Естонії не дала змоги ні підвищити матеріальне становище наукової спільноти країни, ні розвинути науку на постійній основі зі зрозумілими перспективами. Гранти при-

в'язують університети і наукові установи країни до певної діяльності і обмежують саморозвиток учених або вибір тем для дослідження. Крім цього, дослідницькі гранти розраховані на короткі строки (від року до п'яти), і потім ученому знову необхідно подавати заявку на отримання гранту. Якщо запит не задоволено, то робоче місце науковця може виявитися під загрозою. Це збільшує дестабілізацію системи наукових досліджень у країні і заохочує вчених до пошуку роботи за кордоном, або навіть пошуку іншої роботи.

Розроблено нову концепцію діяльності ЕНА, в якій передбачено державне фінансування (1 % ВВП) на постійній основі робочих місць для певної кількості висококласних учених. А навколо цих учених будуть організовуватись робочі місця їхнім помічникам вже на основі грантів. Перехід на таку нову систему планується з початку 2018 р. На наш погляд, у цій концепції є слабкі місця, невирішені питання, наприклад: хто має організувати робочі місця помічникам, за які кошти і на якому етапі тощо.

На Загальних зборах Латвійської академії наук (ЛАН) 14 лютого 1992 р. було ухвалено Хартію та її Статут [2], а згодом у Законі Латвійської Республіки «Про наукову діяльність» [3] було визнано, що ЛАН є автономним, який субсидується державою, неприбутковим науковим органом, що складається зі своїх членів. Хартію ЛАН затверджує Сейм, у ній визначено цілі, основні напрями, правову та економічну основи діяльності, систему управління, права та обов'язки ЛАН. Згідно зі Статутом, ЛАН може мати у власності землю, рухоме та нерухоме майно, інтелектуальну власність, грошові кошти, що їй дарують юридичні чи фізичні особи, чи отримані від власної діяльності або іншими незабороненими способами. Основним джерелом доходу є державний бюджет, додатковими джерелами – пожертви і подарунки від фізичних та юридичних осіб, кошти, отримані від здачі в оренду нерухомості. Наглядова Рада ЛАН надає дозвіл та здійснює контроль за використанням майна та витрачанням коштів, отриманих від здавання в оренду нерухомості. ЛАН є автономним суб'єктом публічного права і складається із членів академії, бере участь у розробці та реалізації державної політики. Право розподілу фінансових коштів перейшло від Президії ЛАН до Латвійської ради з науки (ЛРН), тому апарат

Президії було скорочено у п'ять разів, чисельність наукових кадрів зменшилася з 31 до 5 тис. осіб. Наукова діяльність у Латвії, на думку латвійських науковців, — це в основному заслуга особистостей, які, незважаючи на мінімальну підтримку з боку держави, продовжують наукові дослідження. Держава втратила контроль над науково-дослідницькими центрами та їхніми виробництвами, коли лабораторії НДІ, а також виробництва, пов'язані з безпосередньою трансформацією наукових розробок у продукт, було демонтовано, розпродано, віддано на металобрухт. НДІ під крилом університетів часто ставали виробниками «паперової науки» та публікацій. Деякі НДІ, що змогли запропонувати власні проекти, існують на кошти отриманих грантів. Інші, що не зможуть отримати прибутку та є заздалегідь збитковими, мають бути ліквідовані. Логіка чиновників сучасної Латвії полягає в тому, що вчені, які хочуть займатися дослідженнями, але не можуть принести дохід державі, мають займатися ними «за власний рахунок». Таким чином, на думку латвійських учених, сучасна Латвія стала несприятливою для науки країною, тому вони закликають посадових осіб звернути на це увагу. Постійне недофінансування, розподіл коштів політиками не за потребами науки, відсутність інфраструктури, що є однією з серйозних проблем латвійської науки, змусили вчених звернутися по допомогу до Європейської Комісії. Найбільше їх турбує розбіжність із європейською Стратегією довгострокового розвитку 2020 р., згідно з якою 3 % ВВП повинно спрямовуватись на фінансування науки. Зараз наука фінансується на 0,6 % від ВВП. Паралельно з вищими ревізійними установами 12 країн ЄС було здійснено державний контроль та оцінку використання коштів зі структурних фондів ЄС для досягнення цілей стратегії «Європа 2020». Дійшли висновку, що реалізація програми дій є повільною, і це викликає побоювання, що витрачання коштів зі структурних фондів ЄС у проміжний період (2018) не призведе до досягнення запланованих результатів, і подальше залучення коштів зі структурних фондів ЄС стане неможливим. Щоб уникнути цих ризиків, ревізори представили Міністерству освіти і науки дві суттєві рекомендації: переглянути необхідність певних дій з метою забезпечення вирішення ідентифікованих проблем; надати де-

тальне обґрунтування і фінансові розрахунки для досягнення цілей.

Реорганізація Литовської академії наук (ЛиАН) та вищої освіти країни полягала також в інтеграції частини НДІ в університети. Декілька НДІ було ліквідовано, а решту згруповано у шість нових науково-дослідницьких організацій. Згідно із Законом Литовської Республіки «Про науку і освіту» [4] та своїм Статутом [5], ЛиАН є публічною юридичною особою, заснованою державою, що має свою печатку, знак, прапор та інші атрибути. Джерелами фінансування ЛиАН є державні субсидії, підтримка благодійних фондів, доходи від участі у міжнародних програмах. Науково-дослідницька діяльність проводиться в університетах. ЛиАН перетворилась на незалежного експерта і радника з питань науки, культури, економіки, техніки і технології, навколишнього середовища і здоров'я. Вона є засновником деяких наукових організацій і фондів, видає збірник наукових праць, підручники для вузів, організовує міжнародні конференції, лекції, виставки та зустрічі з науковцями. Фінансування з державного бюджету дуже мале, як і частка литовського бізнесу у фінансуванні науки. Сьогодні академічна сфера Литовської республіки залежить від структурних фондів ЄС. У такій ситуації вчені повинні самі собі шукати дослідницькі програми, які часто знаходять тільки в інших країнах. МОН Литви дуже занепокоєно таким відтоком мізків за кордон, намагаючись зберегти наукову спільноту шляхом збільшення місць у ЛиАН.

Напрямок реформування Академії наук Туркменістану (АНТ) відрізняється від обраного в інших пострадянських країнах. У 1995 р. перший президент Туркменістану Сапармурат Ніязов вирішив, що фінансувати науку є зайвим, і призупинив діяльність Академії наук та ВАК. Тому 1998 р. Академію як державну систему наукових установ було скасовано. Частину НДІ було ліквідовано, частину передано до галузевих міністерств. Деякі вчені емігрували, інших було відсторонено від наукової діяльності, деякі вітали таку інновацію і вважали її упровадженням американського досвіду. Після смерті Туркменбаші в лютому 2007 р. академію наук, аспірантуру та докторантуру було відновлено, але до 2009 р. академія працювала на добровільних засадах. На засіданні Кабінету Міністрів 12 червня 2009 р. щодо Дня науки в Турк-

меністані Президент країни підписав указ про створення АНТ і скасування Вищої ради з науки і техніки при Президентові Туркменістану, функції якої було покладено на АНТ.

Сьогодні до складу АНТ входить Вища атестаційна комісія Туркменістану, 48 установ, у тому числі 26 НДІ, 17 вищих шкіл, два медичних дослідницьких центри, одна бібліотека та дві типографії. Діяльність АНТ здійснюється згідно із Законом Туркменістану від 17 листопада 2013 р. «Про наукові організації» [6], Законом Туркменістану від 1 березня 2014 р. «Про державну науково-технічну політику» [7]. АНТ є державною науковою установою, юридичною особою, що створюється, реорганізується та ліквідується Президентом Республіки. Управління здійснюється Загальними зборами, Президією АНТ та Президентом АНТ. АНТ наділено правом володіння, використання та розпорядження майном, що знаходиться в державній власності, на правах господарського відання та оперативного управління згідно з чинним законодавством, у тому числі з правом на створення, реорганізацію та ліквідацію підвідомчих організацій, закріплення за ними державного майна та затвердження їхніх статутів. Для практичного втілення результатів у промислову сферу може бути використана така організаційно-правова форма як господарське товариство державної наукової організації. За провідної ролі АНТ може створюватися також акціонерне наукове товариство чи спільні наукові організації. Діяльність Академії наук Туркменістану фінансується за рахунок державного бюджету, за програмами фундаментальних і прикладних досліджень АНТ, госпрозрахункової діяльності та інших незаборонених законом джерел. Державні науково-технічні програми, які пропонує АНТ, затверджує Кабінет Міністрів Туркменістану. Управління діяльністю АНТ здійснюється на основі об'єднання принципів державного регулювання та самоврядування, без порушення свободи наукової творчості.

Розвиток академічної науки Туркменістану триває, ухвалено певну кількість законів щодо забезпечення взаємодії науки, освіти, виробництва, які потребують використання всього науково-технічного потенціалу країни і передбачають розвиток академічної та університетської науки, фінансування пріоритетних науково-дослідних робіт, у тому числі і за рахунок

спеціальних засобів стимулювання. В «Державній програмі розвитку науки в Туркменістані на 2012—2020 рр.» серед питань щодо сприяння нарощуванню науково-технічного потенціалу країни значну увагу приділено укріпленню матеріально-технічної бази НДІ, підпорядкованих АНТ, соціальному забезпеченню науковців. Але, на наш погляд, дуже показовим у набутому досвіді Туркменістану є розвиток країни взагалі без Академії наук.

На початку незалежності країни Академія наук Азербайджану відчувала такі ж труднощі, як і академії наук інших країн пострадянського простору. На початку 1990-х рр. громадськість обговорювала навіть ліквідацію академії як релікта радянської системи. Але цей перехідний період академії наук вдалося пройти із мінімальними втратами, і вже 15 травня 2001 р. розпорядженням Президента Азербайджану її було перейменовано в Національну академію наук Азербайджану (НАНА). Значно було розширено роль та повноваження в проведенні науково-технічної політики країни. Указом Президента від 4 січня 2003 р. «Про статус Національної академії наук Азербайджану» НАНА було надано статус головного органу у сфері науки [8].

В останні роки в Азербайджані зроблено важливі кроки щодо підвищення престижу академічних установ у регіонах країни, проведено роботу зі зміцнення та модернізації матеріально-технічної бази академічної науки. У 2013 р. розпочато широкомасштабні реформи в управлінні наукою: затверджено новий статут НАНА, ухвалено у червні 2016 р. Закон Азербайджанської республіки «Про науку» [9], що відкрило широкі можливості для розвитку академії як самоврядного наукового органу. Згодом з метою забезпечення виконання Закону «Про науку» Президент країни підписав Указ «Про застосування Закону Республіки Азербайджан № 271 від 14 червня 2016 р. «Про науку» [10], в якому, з метою забезпечення координації науково-дослідницької діяльності, що здійснюється науковими установами та організаціями, Кабінету Міністрів доручено створити Координаційну раду з наукових досліджень Азербайджанської Республіки (КРНДАР), яка до цього була у складі НАНА. Ухвалено концепцію розвитку НАНА до 2020 р., де висвітлено проблеми науки та шляхи їх вирішення. Учені Азербайджану вважають, що проблеми

вітчизняної науки пояснюються складною інфраструктурою цієї системи, недостатнім фінансуванням наукових досліджень. Необхідно оптимізувати інфраструктуру та систему фінансування НАНА. Потрібно залишити або створити нові НДІ, що мають відповідати вимогам часу, для покращення взаємодії науки та освіти. Спільна робота з Міністерством освіти Азербайджану займає основне місце, бо найгостріша проблема сьогодні — це кадри, які забезпечать використання матеріально-технічної бази. Великі преференції вирішили надавати тим науковцям, дослідження яких публікуються в зарубіжних виданнях, а також тим, хто виділяється активністю в різних грантових конкурсах та бере участь у міжнародних наукових симпозиумах. Запропоновано скоротити 2—3 тис. науковців у неефективних НДІ, а на їхнє місце запросити вчених із-за кордону, передовсім представників наукових діаспор Азербайджану. На сьогодні Кабінет Міністрів Азербайджану створив державну акредитаційну комісію, яка має вивчити ситуацію ефективності структури НАНА.

Діяльність Національної академії наук Республіки Вірменія (НАН РВ) регулюється Законом РВ від 5 грудня 2000 р. «Про науку і науково-технічну діяльність» [11], Законом РВ від 14 квітня 2011 р. «Про Національну Академію наук Республіки Вірменія» [12], Статутом [13] та іншими нормативними актами. НАН РВ є самоврядною вищою науковою організацією, юридичною особою, некомерційною організацією. Засновником НАН РВ є Республіка Вірменія в особі її Уряду, який встановлює склад майна, що передається НАН РВ, види підприємницької діяльності, що здійснюється академією та ін. НАН РВ є офіційним науковим радником Уряду країни. Основним джерелом фінансування є державний бюджет, додатковим — кошти з різних фондів, кошти від виконання договорів, контрактів із замовниками. У складі НАН РВ поєднано 34 наукові та інші установи. Деякі НДІ мають експериментальні заводи, станції, спеціальні конструкторські бюро, ботанічні сади. У складі Президії діють наукові комісії, ради.

Взагалі згідно із Законом РВ «Про Національну Академію наук Республіки Вірменія», де визначено її функції, права, обов'язки, особливості статусу та відповідальність, цілі, основні напрями її діяльності, та за повноцінної

діяльності академія мала би бути монолітною науковою, науково-освітньою, науково-організаційною структурою, нести відповідальність за стан науки в країні. Але розвиток науки під одноосібним керівництвом НАН РВ було визнано незадовільним, тому у 2007 р. було створено Державний комітет при МОН РВ (ДК МОН), на який покладено функцію уповноваженого органу в науці, ухвалено близько 40 урядових постанов, що мали для науки системоутворювальний характер. Але плідною робота НАН РВ з ДК МОН не стала. Ці структури виявилися суперниками, незважаючи на те, що ДК МОН було створено як управлінську установу і його функції не перекривали функції НАН РВ. Вірменські вчені не бачать важливої ролі ДК МОН у підвищенні активності функцій академії, її рейтингу й інтегрування вірменської науки в міжнародне науково-освітнє співтовариство. Своє бачення вони базують на статтях Закону РВ «Про Національну Академію наук Республіки Вірменія», де дійсно академію наділено такою кількістю повноважень, які важко реалізувати декількома міністерствами, навіть, якщо їхня праця буде інтенсивною та узгодженою. Однак сучасна НАН РВ фактично не виконує повноцінно свої функції з багатьох причин, у тому числі з причин вікових кадрових питань, відновлення матеріально-технічної бази, недостатнього фінансування та інших, притаманних майже усім академіям наук пострадянського простору. Тобто питання реформування управління академічною наукою в РВ не перестало бути актуальним і досі.

Назву Національна академія наук Грузії (НАНГ) отримала у 1995 р., а наприкінці 2000-х рр. усі НДІ, що входили до її відання, було передано університетам. Думка грузинських учених щодо такої реорганізації НАНГ розділилася: багато з них сприймає це як знищення грузинської науки. Інші вважають, що радянська система організації науки, попри певні позитивні сторони, була занадто централізованою, відірваною від світової науки і тому неефективною. І не потрібно її відроджувати у тому ж вигляді. НАНГ повинна змиритися зі втратою одноосібного керування наукою і знайти собі нове місце в науці, бо це питання виживання власне академії, а не грузинської науки. Згідно зі Статутом НАНГ [14] та Законом Грузії «Про Національну Акаде-

мію наук Грузії» [15], НАНГ є заснованою на членстві юридичною особою від публічного права. Вона складається з дійсних членів (академіків) та членів-кореспондентів академії, а також почесних академіків та іноземних членів академії. НАНГ є самоврядною установою, самостійно затверджує свій статут, визначає структуру, вирішує науково-організаційні, кадрові, економічні питання, питання міжнародного співробітництва тощо. Питання щодо майна, необхідного для досягнення цілей, виконання функцій та введення НДІ до структури НАНГ, питання щодо передачі майна вирішує Міністерство економіки і сталого розвитку Грузії.

Джерелом фінансування НАНГ є державний бюджет Грузії та додаткові джерела: кошти державних і приватних, у тому числі іноземних та міжнародних фондів для підтримки наукових досліджень, гранти і доходи від виконання контрактів. Фактична сума бюджетних коштів, що виділяється на науку, достатня тільки для покриття фонду заробітної плати, що виключає можливість оновлення наукового обладнання та приладів, придбання необхідних реагентів. Так звана базова зарплата дуже низька, і тому вчені звертаються до Національного наукового фонду Грузії, де сконцентровано грантову підтримку науки. Національний науковий фонд має ще одну мету — підтримку тісної співпраці грузинських наукових кадрів з успішними грузинськими вченими, що працюють у дослідницьких центрах за кордоном. Реалізація спільних проектів може допомогти місцевим дослідникам ознайомитися з науковими інноваціями провідних країн світу і засвоїти сучасні технології досліджень, а також дати змогу представникам грузинської наукової діаспори використовувати свої знання та досвід для піднесення рівня науки в Грузії. Після реформування кількість учених у НДІ скоротилась в 11 разів, що згубно позначилось на науковому потенціалі країни.

Після розпаду Радянського Союзу, не зважаючи на серйозні проблеми, в Таджикистані зусиллями Уряду та вчених вдалося в основному зберегти науковий потенціал і академію наук. На цей час Академія наук Республіки Таджикистан (АН РТ) є найвищою державною науковою самоврядною установою, яка має забезпечувати виконання та розвиток фундаментальних і прикладних досліджень, коор-

динацію академічних, галузевих та наукових досліджень. У своїй діяльності АН РТ керується Законами Республіки Таджикистан «Про наукову діяльність та державну науково-технічну політику» [16] та «Про Академію наук Республіки Таджикистан» [17], іншими нормативно-правовими актами РТ та міжнародно-правовими актами, визнаними Таджикистаном, та своїм Статутом [18]. АН РТ є юридичною особою та включає в себе НДІ, організації наукового обслуговування та соціальної сфери. АН РТ здійснює свою діяльність, спираючись на майно, передане їй державою в оперативне управління. Майно та земельні ділянки, закріплені за установами АН РТ, не можуть бути вилучені на інші цілі без відповідної згоди з боку Академії, крім випадків, передбачених законодавством.

Основним джерелом фінансування АН РТ є кошти держбюджету, додатковими — кошти державних, громадських та приватних фондів; кошти, отримані від договорів, контрактів із замовниками, кошти, одержані за грантами та проектами з іноземними та міжнародними організаціями; відрахування від прибутку виробництва, невеликих і спільних підприємств з АН РТ; прибуток від зовнішньоекономічної діяльності; благодійні внески та пожертви. НДІ та інші бюджетні установи самостійно здійснюють свою господарську діяльність, госпрозрахункові установи АН РТ діють за рахунок коштів і надходжень, що отримують від власної господарської діяльності. Не зважаючи на те, що Уряд Таджикистану щороку збільшує фінансування науки, учені називають матеріальну проблему головною, а багато інших — похідними від неї.

Існує питання про науково-дослідний потенціал Республіки, тому Уряд має розробити механізм повернення вчених у професію, бо вони не мають гідного заробітку та визнання, а також повернення науковців, які сьогодні працюють за кордоном. Та все ж без великих інвестицій у фундаментальні дослідження та матеріально-технічне забезпечення розвитку інноваційних технологій не досягне жодна країна, навіть за наявності учених найвищої кваліфікації. Існує немало охочих реформувати АН РТ шляхом розподілу всіх учених між кафедрами університетів, але цю ідею не підтримує більшість учених і викладачів вишів, урядовці, на думку яких такі висловлювання

шкодять тісній співпраці АН РТ з університетами. Кожен має займатися своєю справою: наука повинна йти в ногу з виробництвом, для чого і потрібно фінансування, а освітні заклади не можуть витратити кошти, що додатково заробляють за рахунок платного навчання, на наукові дослідження, нові відкриття та створення нових технологій. Це потребує підтримки уряду і фінансування усіх сфер науки.

Після розпаду АН СРСР академічна наука Казахстану пройшла свій драматичний період. Під сумнів було поставлено існування багатьох НДІ і самої Академії наук Казахстану. Тисячі вчених у тяжких умовах шукали засоби для існування і спробували всі способи для збереження науки в країні. Щоб зміцнити державно-правовий статус академії наук, Президент Республіки Казахстан підписав 9 лютого 1994 р. Указ «Про статус Національної академії Республіки Казахстан та заходи щодо державної підтримки вчених» [19], в якому Національній академії наук було надано статус найвищої державної наукової установи. Але цього виявилось недостатньо. Наступним його Указом від 11 березня 1996 р. «Про заходи щодо вдосконалення системи державного управління науки в Республіці Казахстан» [20] на базі Міністерства науки і техніки, Національної академії Республіки Казахстан та Казахської академії аграрних наук було створено єдиний орган державного управління — Міністерство науки — Академія наук (МНАН). Традиційні академічні установи, НДІ, було введено у систему МНАН. Крім того, до його складу увійшли національні наукові центри, науково-виробничі об'єднання, наукові експедиції, технопарки, венчурні, консалтингові, інжинірингові фірми та інші юридичні особи, що виконують науково-технічну діяльність. Міністр науки одночасно є президентом Національної академії Республіки Казахстан. Метою такої реорганізації було посилення державного управління наукою, консолідування ресурсів і кадрів. Держава стала замовником науково-технічної продукції та повноцінним учасником товарно-грошових відносин на ринку наукових і технологічних досягнень. Але у 1999 р. Національна академія Республіки Казахстан була відокремлена від міністерства й отримала статус державної установи, при цьому НДІ залишилися у складі міністерства. Указом Президента Республіки Казахстан від

21 жовтня 2003 р. «Про заходи щодо вдосконалення системи організації наукової діяльності у Республіці Казахстан» [21] Національна академія Республіки Казахстан придбала новий статус республіканської громадської організації «Національна академія наук Республіки Казахстан» (НАН РК). Було розпочато процес виведення академічних інститутів із відомства НАН РК та перехід їх до галузевих відомств чи об'єднання з університетами.

На сьогоднішній день згідно із Законом Республіки Казахстан «Про науку» [22] (останні зміни та доповнення від 13 листопада 2015 р.) та Статутом [23], що був затверджений загальними зборами Національної академії наук Республіки Казахстан та Президії НАН РК 23 квітня 2015 р., НАН РК є юридичною особою, має самостійний баланс, рахунки в банках, штампи, печатки та інші офіційні атрибути. Фінансування НАН РК забезпечується за рахунок грантів, програмно-цільових проектів, коштів, що надходять за виконання конкурсних дослідницьких проектів, спонсорських і благодійних внесків юридичних і фізичних осіб, членів НАН РК, надання послуг, не заборонених законодавством Республіки Казахстан. Фінансування науки сьогодні переважно надходить у вигляді грантів через державу — ВАТ «Фонд науки». Також можливе державне партнерство, коли замовником і інвестором може виступати бізнес, і це важливе джерело комерціалізації наукових досліджень. НАН РК може здійснювати комерційну діяльність для досягнення і на виконання статутних цілей, але не може доходи від цієї діяльності перерозподіляти серед своїх членів. За НАН РК закріплено майнову самостійність та майнову відповідальність за своїми зобов'язаннями. На сьогодні НАН РК є основним інтелектуальним центром, у тому числі для галузевих та регіональних відділень.

З метою децентралізації та демонополізації науки більшу її частину було переведено в університети для створення навколо науки інноваційної зони, що дала б змогу швидко та з малими витратами сприяти просуванню науково-технічних розробок на ринок, приваблювати інвестиції приватного капіталу. Але університети й досі не стали інноваційними центрами. Серед причин неотриманих досі результатів від вдосконалення розвитку науки все ті ж: брак коштів на наукові дослідження та недостатня співпраця вчених із реальним сектором еко-

номіки. На часі знову реструктуризація управлінської та фінансової структур сфери науки. До законодавства були внесені зміни щодо комерціалізації наукових і технологічних досліджень, створено спеціальну комісію, яка має повноваження ухвалювати рішення про виділення коштів на дослідження НДІ, лабораторії, конкретним ученим. Це намагання заохотити безпосередньо вченого, з одного боку, а з іншого — скоротити доступ чиновників до розподілу коштів, зробити наукову систему мобільнішою та оперативнішою. Для вдосконалення управління вишами, а саме для того, щоб учені в університетах мали достатньо часу для наукової роботи, Президент Казахстану вирішив запросити до країни сорок іноземних топ-менеджерів.

Проголошення незалежності Республіки Узбекистан у серпні 1991 р. ознаменувало початок нового етапу історії Академії наук Республіки Узбекистан (АН РУ). Керівництво країни ухвалило низку нормативних актів щодо поліпшення її діяльності. Передовсім зі створення раціональної структури академічної науки з урахуванням досвіду інших країн, а саме внутрішньої її структури. Так, було скасовано інститут членів-кореспондентів АН РУ, і усі вони стали академіками АН РУ. Ця подія не мала аналогів на пострадянському просторі та характеризувала наближення до міжнародних стандартів наукового управління і забезпечення рівних прав для всіх дійсних членів академії. Указом від 18 лютого 1992 р. «Про заснування Державного комітету Республіки Узбекистан з науки і техніки» [24] засновано Державний комітет з науки і техніки Республіки Узбекистан (ДКНТ РУ) для забезпечення державної науково-технічної політики, ефективного використання наукового потенціалу республіки у вирішенні соціально-економічних проблем, формування механізму взаємодії між наукою та виробництвом, а також розвитку міжнародного науково-технічного співробітництва. Постановою Уряду від 4 березня 2002 р. «Про заходи щодо вдосконалення організації науково-дослідницької діяльності» [25] створено структури нових державних органів управління наукою — Центр з науки і технологій, Рада з експертизи великих наукових та інвестиційних проектів при Координаційній Раді, що мали забезпечити перехід фінансування республіканської науки від базового принципу

на новий механізм: шляхом виділення конкурсних грантів на проекти, що виконувались у рамках затверджених програм фундаментальних і прикладних досліджень. Також було затверджено Положення про порядок формування видатків Фонду фінансування інноваційної науково-технічної діяльності при Координаційній Раді з науково-технічного розвитку. Згодом було створено Фонд високих технологій при АН РУ.

Разом із утворенням нових структур управління наукою здійснено спроби удосконалювати матеріально-технічну базу АН РУ. З метою ефективного використання її потенціалу виконано інвентаризацію маловикористовуваних будівель і підготовлено їх до реалізації. Постановою Кабінету Міністрів РУ від 7 вересня 2004 р. «Про заходи щодо зміцнення наукової і матеріально-технічної бази академії наук Республіки Узбекистан» [26] затверджено перелік з 21 об'єкта АН РУ для реалізації через біржу нерухомості, а кошти (операції продажу не обкладалися податком на прибуток) від цього продажу було направлено цільовим призначенням для зміцнення матеріально-технічної бази АН РУ. Також було ужито заходів щодо включення з 2005 р. щорічних пропозицій будівництва і реконструкції об'єктів АН РУ у національні інвестиційні програми, а до того почали виділяти державні кошти для підтримки унікальних наукових об'єктів АН РУ.

Далі реформи продовжено таким чином. Відповідно до постанови Президента від 7 серпня 2006 р. «Про заходи щодо поліпшення координації та управління розвитком науки і техніки» [27] було скасовано державні органи управління розвитком науки та технологій — Координаційну раду з науково-технічного розвитку при Кабінеті Міністрів Республіки Узбекистан, а також Центр з науки і технологій, Раду з експертизи великих наукових та інвестиційних проектів при Координаційній Раді та створено Комітет з питань координації розвитку науки і техніки при Кабінеті Міністрів Узбекистану, визначено його функції, структуру і завдання, а його керівництво покладено на громадських началах на президента АН РУ. Далі було ще декілька Постанов уряду, у тому числі Постанова КМ РУ від 10 листопада 2008 р. «Про заходи щодо зміцнення матеріально-технічної бази наукових, академічних та наукових установ та організацій» [28], ухва-

лено заходи та програму щодо подальшого оснащення науковим і технологічним обладнанням іноземного виробництва для НДІ на 2009—2012 рр. із затвердженими по роках переліками закупок цього обладнання, виділення відповідних валютних коштів. Не забували й про неефективно використовувані об'єкти АН РУ. Згідно з Постановою КМ РУ від 7 вересня 2009 р. «Про заходи щодо зміцнення наукової і матеріально-технічної бази академії наук Республіки Узбекистан» [29] виставлено на публічні торги і продано ще 12 об'єктів, кошти цільовим призначенням спрямовані на укріплення матеріально-технічної бази НДІ АН РУ та покриття витрат на передислокацію тих підрозділів, що знаходилися на цих об'єктах. Постановою КМ РУ від 12 лютого 2012 р. «Про заходи щодо подальшої оптимізації структури і вдосконалення діяльності наукових установ Академії наук Республіки Узбекистан» [30] було ліквідовано 10 мало-ефективних НДІ та чотири наукових центри АН РУ, при цьому виставлено на продаж 17 об'єктів та створено чотири великих НДІ.

Реформування АН РУ не перестає бути актуальним і дотепер. Остання Постанова Президента Республіки Узбекистан від 25 лютого 2017 р. «Про заходи щодо подальшого поліпшення функціонування Академії наук, організації, управління та фінансування науково-дослідної діяльності» [31], де поряд із досягненнями щодо удосконалення структури АН РУ та укріплення її матеріально-технічної бази було визначені питання, які треба вирішувати, зокрема: недостатній рівень науково-технічного потенціалу, кадрові питання, конкурентоспроможність вітчизняної академічної науки та її відповідності найвищому світовому рівню. З метою подальшого зміцнення науково-дослідницької інфраструктури до складу АН РУ повертаються деякі установи, створюються нові НДІ, і це дає змогу забезпечити АН РУ проведення комплексних досліджень, сконцентрувати наявний науковий потенціал у різних галузях науки і спрямовувати його на вирішення актуальних проблем соціально-економічної сфери.

Зараз АН РУ у своїй діяльності керується Конституцією, законами Республіки Узбекистан, указами, розпорядженнями Президента Республіки Узбекистан, постановами та розпорядженнями Кабінету Міністрів Республіки

Узбекистан і своїм Статутом [32]. АН РУ будується за науково-галузевим і територіальним принципом. Академія наук, її регіональні відділення, самостійні науково-виробничі об'єднання, НДІ та подібні до них організації мають статус юридичної особи, рахунки в банках у національній та іноземній валютах. Економічну основу АН РУ складають основні засоби та інші активи, передані їхньою державою в безстрокове володіння, користування і розпорядження без зміни форми їх власності. Головне джерело фінансування АН РУ — кошти державного бюджету на фундаментальні та прикладні дослідження, які доводяться до установ Президією АН РУ. Кошти з державних фондів на наукові дослідження, громадських і приватних фондів, а також кошти, отримані від договорів, контрактів із зацікавленими клієнтами, є додатковим джерелом фінансування.

З 1995 р. у процесі удосконалення статусу перебуває Національна Академія наук Киргизької Республіки (НАН КР). НАН КР як вища державна наукова установа, що об'єднує членів НАН, учених, спеціалістів, обслугову та інших працівників, провадить свою діяльність відповідно до Закону Киргизької Республіки від 28 червня 2002 р. «Про Національну Академію наук Киргизької Республіки» [33], свого Статуту [34] та інших законів і нормативно-правових актів Киргизької Республіки. НАН КР здійснює свою діяльність через НДІ, науково-виробничі центри, кафедри, лабораторії, станції, ботанічний сад, бібліотеку, її філіали, видавництво, архів, музеї, експериментальні бази, полігони, експедиції та інші науково-допоміжні установи, організації, а також вищі навчальні заклади. НАН КР може утворювати комерційні організації, фірми, асоціації, що об'єднують організації та підприємства різних форм власності: державної або приватної. НАН КР може на правах асоційованої структури кооперувати до свого складу наукові інститути, промислові підприємства, учбові заклади різних форм власності та відомчої підпорядкованості, що не входять до академічної системи, якщо це сприяє інтеграції фундаментальних і прикладних досліджень, технічному та технологічному переоснащенню виробництва, економічному зростанню, соціальному розвитку, підтримці науки в цілому.

Фінансування АН КР здійснюється окремим рядком у державному бюджеті і охоплює

базове фінансування науково-дослідних установ, фінансування фундаментальних і прикладних досліджень, а також фінансову підтримку інфраструктури академічної науки. Вчені мають право вносити пропозиції щодо фінансування власних проектів із централізованого позабюджетного фонду з науки і техніки, регіонального та галузевого фондів наукових досліджень, благодійних та колективних фондів і брати участь у відповідних конкурсах. Держава надає НАН КР основні та обігові кошти, землю та інше майно на засадах повного господарського відання безстроково, безоплатно і без зміни форми власності.

НАН КР, розуміючи недосконалість своєї діяльності, розробила Стратегію власного розвитку на 2013—2025 рр., яку має здійснити у два етапи: перший у 2013—2017, другий у 2018—2025 рр. Метою цієї Стратегії є створення збалансованої, стійкої системи наукових досліджень і розробок, що забезпечить розширене відтворення знань, конкурентоспроможних на світовому ринку, та взаємодію з вітчизняним реальним сектором економіки. Вирішуючи завдання реформування системи науки й розробки заходів державної політики, учені НАН КР запропонували такі заходи:

1. Фінансування спрямовувати не на утримання НДІ, а на великі проекти на конкурсних засадах, у тому числі й за державні кошти.

2. Об'єднати зусилля вчених і спеціалістів різних відомств (НАН КР, університетів, інших НДІ) за участі фахівців-виробників.

3. Забезпечити пріоритет прикладній науці, особливо в тих галузях, де можна очікувати конкретні практичні результати.

4. Провести інвентаризацію результатів наукових досліджень для визначення розробок, які мають потенціал і перспективи для упровадження в секторі економіки.

Для вирішення цих стратегічних питань, оптимізації організаційної структури та реалізації державної науково-технічної політики було організовано Раду з науки при прем'єр-міністрі Киргизії, яка б створювала міжвідомчі робочі групи зі своїх членів, із залученням провідних учених, представників державних органів тощо для підготовки пропозицій урядові країни щодо заходів, спрямованих на реалізацію державної політики у сфері науки. Також було створено Фонд науки при МОН як організаційну структуру, що є єдиним влас-

ником і розпорядником бюджетних коштів для фінансування науки. До Фонду можуть долучатися донорські та інші кошти. Наукові установи, окремі вчені та їхні групи можуть брати участь у конкурсах на отримання фінансування від Фонду науки.

Згідно з планом Уряду країни щодо створення єдиного державного управління у сфері науки, функціонування Президії НАН КР стає недоцільним, вона має бути ліквідована або працювати надалі на добровільних засадах. Запропоновано також різноманітні організаційні форми діяльності НДІ, об'єднання установ, збереження інститутів як самостійних наукових установ у системі НАН КР, приєднання до державних університетів, об'єднання з іншими організаціями на засадах державно-приватного партнерства. При цьому буде збережено фінансування закладів на перехідний період і розроблено заходи щодо оптимізації державних університетів. Планується здійснювати базове фінансування на перехідний період НДІ, що інтегруються з вишами або відокремляться від НАН КР. Цей вид фінансування буде передбачати витрати згідно з нормами базового фінансування поточного забезпечення наукової інфраструктури та майна, у тому числі будівель, обладнання та матеріалів, заробітної плати адміністрації та обслузі. Програмно-цільове фінансування спрямовується на наукові дослідження, що отримали пріоритет згідно з Програмою Уряду та рішеннями Ради з науки при прем'єр-міністрі Киргизстану у межах конкурсних процедур. Грантове фінансування буде здійснюватись згідно з пріоритетними напрямками наукових досліджень, що визначила Рада з науки, з метою підвищення рівня наукових досліджень, науково-технічного потенціалу і конкурентоспроможності наукових організацій та їхніх колективів, а також учених.

Одночасно з отриманням незалежності Республіки Молдова отримала незалежність і Академія наук Молдови (АНМ). АНМ діє згідно зі своїм Статутом [35], Кодексом про науку та інновації [36], Договорами про партнерство між Урядом і Академією наук Молдови [37] на поточний рік, а також іншими законодавчими та нормативними актами. АНМ є юридичною особою, що функціонує на принципах самоврядності. АНМ — єдина громадська установа національного значення у галузі науки та ін-

новацій, найвищий науковий орган країни, науковий консультант органів державної влади Республіки Молдова. Майно АНМ складається з матеріальних і нематеріальних активів, переданих державою відповідно до рішень публічних адміністративних органів, надбаних за рахунок бюджетних і власних коштів, отриманих у результаті інтелектуальної діяльності членів та працівників академії, а також від виконання замовлень та / або виконання робіт на контрактній основі, придбані через пожертвування, спонсорування з боку фізичних і юридичних осіб та іноземців, сільськогосподарських площ, переданих у безкоштовне і безстрокове користування. Організації, підпорядковані АНМ, використовують майно на правах оперативного розпорядження згідно з менеджерським контрактом з управління майном.

Джерелами фінансування є кошти держбюджету, кошти бюджетів територіально-адміністративних одиниць, власні кошти, інвестиції фізичних і юридичних осіб, у тому числі іноземних. Фінансування реалізується за Договором про партнерство відповідно до положення про фінансування науки та інновацій, а розподіл в АНМ здійснюється відповідно до пропозиції наукових напрямів та допоміжних організацій. Кошти, не використані до завершення поточного року, у наступному році залишаються в тій установі, що їх заощадила. АНМ засновує Національний фонд підтримки науки та розпоряджається ним. Але й такі, на наш погляд, широкі, повноваження АНМ не влаштовують усіх: вважають, що бюрократично-чиновницький стиль керування наукою зупиняє її розвиток; бюджетні кошти і гранти використовуються не за призначенням; на утримання АНМ щорічно витрачаються великі кошти з казни, а ефекту немає. Періодично академічні кола пропонують змінити Статут, здійснити незалежну експертизу. Як в інших країнах пострадянського простору, частина вчених мріє про науку при університетах. Усі недоліки в роботі АНМ відображуються в цілях реформ, що розробила АНМ, у галузі досліджень та інновацій до 2020 р. — підвищення конкурентоспроможності науки, щоб визначити і стимулювати кращих дослідників, оптимізувати інфраструктуру, а також залучити фінансування шляхом участі в спільних програмах та проектах ЄС. Оптимізація інфра-

структури — це проведення на конкурсній основі скорочення неефективних наукових установ та співробітників. А для участі у спільних проектах Євросоюзу необхідним є реформування за результатами порівняння молдавських та європейських статистичних показників у сфері наукових досліджень.

Після розпаду СРСР у 1991—2001 рр. чисельність працівників Академії наук Білорусі скоротилася на 39 %. Закон Республіки Білорусь «Про Національну Академію наук Білорусі» (НАНБ) було введено в дію 9 червня 1998 р., 3 лютого 2003 р. Президент країни затвердив її Статут [39]. З метою перетворення на потужний науково-виробничий комплекс до складу НАНБ було введено Академію аграрних наук Республіки Білорусь (як відділення аграрних наук), Білоруський інноваційний фонд, Білоруський республіканський фонд фундаментальних досліджень, Фонд інформатизації Республіки Білорусь, Білоруський державний науково-виробничий інститут порошкової металургії, Білоруський державний науково-виробничий концерн машино- та приладобудування «Белмашприбор». 3 жовтня 2004 р. посада Президента НАНБ стала називатися «Голова Президії», який входить до Уряду Республіки Білорусь на правах Міністра науки.

НАНБ є вищою державною науковою організацією Республіки Білорусь, підпорядковується Президенту країни та підзвітна Раді Міністрів Республіки. НАНБ є юридичною особою, має рахунки в банках Білорусі та інших країн, необхідні для діяльності печатки, штампи та ін. Майно НАНБ становить республіканську власність і перебуває в її оперативному управлінні. В НАНБ не допускається діяльність політичних партій, інших громадських об'єднань, що мають політичні цілі. Фінансові ресурси НАНБ формуються за рахунок коштів республіканського бюджету, державних бюджетних та позабюджетних фондів, фондів спеціального призначення, у тому числі іноземних надходжень від господарської діяльності наукових установ і інших юридичних установ, що перебувають у віданні НАНБ, добровільних внесків і пожертв, інших джерел, не заборонених законом.

Сконцентрованість наукової діяльності в НАНБ, низьке фінансування, маленькі зарплати, мізерні витрати на оргтехніку, непродуктивна наукова інфраструктура, поступове

старіння наукових кадрів, закритість, ізоляваність від світових наукових процесів — усе це не сприяє розвитку наукових досліджень взагалі і потребує реформування. Президент країни пропонував використати практику європейських країн, в яких фундаментальні дослідження ведуться в університетах, а прикладними відають корпорації. Указ Президента Республіки Білорусь «Про об'яву 2017 року Роком науки» [40] мав на меті підвищення ролі науки у досягненні цілей соціально-економічного розвитку країни, створення сприятливих умов для збереження та розвитку наукового потенціалу, формування міжнародного іміджу Білорусі як країни з високим рівнем інтелектуального та людського капіталу.

Указом Президента Російської Федерації 21 листопада 1991 р. [41] була відтворена Російська академія наук (РАН), що згідно зі Статутом [42] створена державою як вища наукова установа РФ. РАН мала статус загальноросійської державної самоврядної установи, наділеної правами управління своєю діяльністю та майном, побудована за науково-галузевим та територіальним принципами. РАН — юридична особа, некомерційна організація, яка володіла, використовувала та розпоряджалась майном на правах господарського відання та оперативного управління. Земельні ділянки, лісовий фонд, заказники було закріплено за РАН та її установами безоплатно та в безстрокове користування. Усі питання володіння, використання та розпорядження майном РАН визначала Президія РАН відповідно до законодавства. Основним джерелом фінансування діяльності РАН були кошти з державного бюджету РФ, додатковими — кошти з державних фондів, від договорів, угод, контрактів із цікавленими замовниками в країні та з інших держав. Така структура здавалася дуже бюрократичною, особливо в частині планування, управління фінансовими потоками та майном. Академічна вертикаль влади з непрозорим механізмом розподілу негативно впливала на стан фундаментальних і пошукових досліджень, тому уряд країни, не зважаючи на запевнення вчених, почав реформування РАН.

Указом Президента РФ від 27 вересня 2013 р. «Про Федеральне агентство наукових організацій» [43] та Федеральним законом від 27 вересня 2013 р. «Про Російську академію наук, реорганізацію державних академій наук та вне-

сення змін до окремих законодавчих актів Російської Федерації» [44] було встановлено нові правила управління майном на 260 млрд руб. і 6 млн га землі шляхом передачі НДІ від Президії РАН до новоствореного Федерального агентства наукових організацій (ФАНО). РАН отримала нову назву — федеральна державна бюджетна установа «Російська академія наук» (ФДБУ РАН). Разом з назвою до складу ФДБУ РАН було введено Російську академію медичних наук та Російську академію аграрних наук, а згодом ухвалено новий Статут [45], згідно з яким ФДБУ РАН залишилась юридичною особою, некомерційною організацією, але з додатком: створеною у формі федеральної державної бюджетної установи. Функції та повноваження засновника і власника федерального майна ФДБУ РАН від імені РФ відтепер здійснює Уряд РФ. Тобто у ФДБУ РАН забрали адміністративні функції управління майном, створили ФАНО — відділили експертну функцію від господарської з метою видалення конфлікту інтересів. Було обіцяно, що ФАНО допоможе НДІ збільшити фінансування краще за ФДБУ РАН і належним чином зможе шукати кошти, звільнить учених від бюрократичних функцій. Завдяки цьому вчені будуть займатися тільки наукою, а ФАНО забезпечить цей процес усім необхідним. Однак результати вийшли іншими.

Реформа була розрахована на три роки, і вже зроблені висновки з цього приводу. Основна проблема — хронічне недофінансування — не вирішена, а звідси й низка відповідних наслідків: низькі зарплати, кадрові питання, брак коштів на всі проекти, перспективні проекти залишаються на папері, скорочено роботи багатьох наукових шкіл. Ідеологія самофінансування призвела до неможливості користування базами даних наукової літератури, бібліотеки академічних установ не можуть придбати не тільки іноземні, але й вітчизняні журнали, що перешкоджає своєчасному ознайомленню учених з досягненнями світової науки, її перспективними напрямками. Багато вчених вважають, що необхідно скасувати або хоча б «поставити на місце» ФАНО, бо воно вважає себе керівником російської науки. Посадовці не розуміють специфіки функціонування дослідницького процесу, наслідком чого стала надмірна бюрократизація і формалізм, які лягли на плечі вчених безкінечними онов-

леннями статистичних даних, рейтингу, цитування, складних реєстрацій на усіляких сайтах, що відволікає від наукової роботи. При цьому штат ФАНО збільшується і потребує нових приміщень, і все це за рахунок учених. ФАНО взяло в свої руки не тільки державні кошти, головний функціонал управління, але й без узгодження з ФДБУ РАН ухвалює важливі рішення з реструктуризації НДІ, їхнього невинного злиття, намагається диктувати, чим взагалі має займатися наука.

Непорозуміння, що склалися між ФДБУ РАН та ФАНО, виникли через недостатньо чіткий розподіл повноважень, тому Уряд РФ 29 травня 2015 р. ухвалив Постанову «Щодо деяких питань діяльності Федерального агентства наукових організацій та Федеральної державної бюджетної установи «Російська Академія наук» [46] і затвердив Правила координації діяльності ФАНО і ФДБУ РАН щодо реалізації покладених на них повноважень. Станом на травень 2017 р. ФДБУ РАН знаходиться в процесі виборів свого Президента, які ніяк не можуть відбутися згідно з новим Статутом.

З отриманням незалежності в Україні змінилася не тільки назва Академії наук України, змінився й її статус. Згідно із Законом України від 13 грудня 1991 р. «Про основи державної політики в сфері науки і науково-технічної діяльності» [47], Президія Верховної Ради УРСР ухвалила 17 січня 1992 р. постанову «Про статус Академії наук Української РСР» [48]. Ці документи і Указ Президента України від 20 січня 1992 р. «Про забезпечення діяльності та розвитку Академії наук України» [49] визначили її місце та роль у житті українського суспільства, створили правове поле для нового господарсько-правового статусу Академії наук України. У березні 1994 р. Указом Президента України «Про державну підтримку наукової діяльності АН України» [50] Академії наук України надано статус Національної, а 22 березня 1994 р. Загальні збори постановили називати її надалі «Національна академія наук України» (НАН України). За роки незалежності України удосконалення правового статусу НАН України відбувалося шляхом внесення змін до Статуту. Це відбувалося тричі на Загальних зборах НАН України: 20 березня 1992 р., 5 квітня 2002 р. та 14 квітня 2016 р. Остання редакція Статуту [51] НАН України мала врахувати положення нового Закону України

від 25 грудня 2015 р. «Про наукову і науково-технічну діяльність» [52].

Великим кроком з точки зору демократизації науки, підвищення рівня прав, обов'язків, місця і ролі НАН України в суспільстві є визначення у Статуті її майнових прав. На сьогодні Академія наук України як вища наукова самоврядна організація держави наділена правом управління своєю діяльністю, а державне управління науково-технічною діяльністю не може порушувати її самоврядності та свободи наукової творчості. НАН України володіє, користується і розпоряджається майном, що перебуває у державній власності та належить їй на правах господарського відання. Однак розпад старої політичної та господарської систем, соціально-економічна криза, яку країна переживає, не сприяють розгортанню академічної діяльності в повному обсязі. Державне фінансування науки мізерне. Намагання напрацювання ринкових механізмів співпраці держави з наукою ще більш послаблюють науковий розвиток, інколи навіть дезорганізують його.

Але, не зважаючи ні на що, не можна втратити сформованої господарської правосуб'єктності НАН України, набутої десятиліттями. Не можна також перетворювати НАН України на громадський клуб учених або зосереджувати фундаментальні дослідження в університетах. Це вже відбувалося в історії становлення вітчизняної академічної науки і було враховано під час утворення Української академії наук у 1919 р. після падіння Гетьманського уряду, на початку 1920-х рр. за ініціативи Ради Народних Комісарів УРСР, коли над раніш незалежною академією наук України було встановлено державний та партійний контроль. У 1936 р. академії наук України надали статус територіальної наукової установи, позбавили її статусу національної та повністю підпорядкували АН СРСР. Зміни до Статуту 1945, 1963 та 1976 рр. суттєво не змінювали статус Академії, а лише більше закріплювали її підпорядкованість центральному керівництву АН СРСР та Уряду.

Висновки. На жаль, з отриманням незалежності ситуація в академічній науці країн пострадянського простору погіршилась. Зниження фінансування з державного бюджету наукових досліджень та їхньої матеріально-технічної бази призвело до скорочення науко-

во-технічних потенціалів у цих країнах. Передовсім це вплинуло на кадровий потенціал, який у період реформування знизився у рази. При цьому відтік кадрів із академічної науки погіршив не тільки кількісні характеристики кадрового потенціалу, цей процес супроводжується ще й падінням якісних показників. У зв'язку із втратою престижу праці вченого уповільнився приплив молодих людей в академічну науку, що призвело до старіння наукових кадрів. Істотно погіршилися матеріально-технічна та інформаційна бази науки в основному через зношування й старіння основних засобів, а також за практичної відсутності їхнього оновлення через брак коштів. У багатьох НДІ не вистачає коштів не тільки на придбання нового обладнання, але й на обслуговування наявного унікального високовартісного устаткування. У результаті цього згортаються експериментальні дослідження, що значно продовжує і зменшує значущість упровадження прогресивних наукових розробок у різні галузі господарства. Посилюється проблема зменшення впливу наукових досліджень на розвиток економіки країн, що впливає на конкурентоспроможність і рентабельність усіх галузей. Водночас низький рівень упровадження наукових розробок в економіку країн пострадянського простору пов'язаний із тим, що головний споживач інновацій — промисловість — не має достатніх фінансових ресурсів для технологічного переоснащення і розробки нової продукції. Тобто органам державної влади країн потрібно одночасно з пошуками заходів щодо покращення управління наукою, реформуванням структури та системи фінансування науки дбати про платоспроможність промисловості. Безоплатно чи за дешево нічого не дослідити, не впровадити, не переоснастити виробництво, не виготовити конкурентоспроможний продукт. Але це спонукає до пошуку шляхів адаптування до нових економічних реалій, у тому числі і в секторі академічної науки.

Залежно від обраного шляху економічного розвитку після отримання незалежності кожна країна обрала власні методи реформування академічної науки. Це природний процес, бо кожна країна є унікальною, має національні особливості. Однак є чимало спільного. Насамперед, це стосується статусу академії наук, який вони мали у складі АН СРСР. Існувала

загальна відправна точка, постали приблизно однакові питання щодо розвитку і однакове бажання покращити стан академічної науки у своїй країні. Набутий за роки самостійності досвід реформування науки має велике значення для всіх країн: і тих, що одразу змінили статус академії наук, і тих, де досі залишили самоврядними вищі наукові установи, які проте постійно перебувають під загрозою реформування.

Відомі три основні принципи створення академії наук. Перший — наука є цілісним єдиним організмом. Розвиток науки полягає в усьому різноманітті і повноті, не поступово в міру появи фінансових і інших можливостей, не вибірково, із зосередженням на проривних напрямках, а саме цілісно і системно. Другий принцип — це нерозривний зв'язок розвитку науки й країни. Цілісність науки пов'язана із цілісністю життя народу і держави. І третій, найцікавіший принцип з точки зору дослідження, — державне фінансування за повної самостійності витрат і управління. Щодо способу його здійснення: необхідно, щоб існувала незалежна система закладів, за допомогою яких мають виконуватись наукові дослідження, управління наукою і всім, що до неї відноситься. Для цього має бути виділено певний капітал, яким для цілей науки розпоряджатимуться самі науковці, не чекаючи милості від тих, хто через упертість і заздрощі, можливо, стане перешкоджати благим задумам. Отже, однією із головних складових розвитку академічної науки є її самоврядність. Нехтування одним із вищенаведених принципів порушує основу стійкості та успішності науки, руйнує цілісність і системність її розвитку.

Одним загальним болючим питанням для академії наук усіх країн пострадянського простору є система фінансування. Менше за інших на недостатність коштів сьогодні нарікають в Академії наук Туркменістану. Але після набутого ними досвіду скасування академії наук як державної системи наукових установ, показового порушення усіх принципів (і розірвання зв'язку науки з життям країни, і втручання політики в управління наукою, і скасування її майнових прав), це є природним. Хтось може зауважити, що Туркменістан може собі дозволити фінансування науки, бо країна має багаті природні ресурси, але вони не безмежні, і розпоряджатися ними потрібно правильно.

І в Туркменістані, і в усіх країнах пострадянського простору більшість учених після всіх проведених змін щодо системи фінансування науки підтримують одну думку: фундаментальна наука повинна фінансуватися державою і в окремих випадках, за вказівками уряду — фондами та підприємцями. Питання впровадження сучасних високих технологій, які значною мірою пов'язані з великими фінансовими витратами, мають фінансуватися спеціальними державними програмами і бути науково обґрунтованими, оскільки можуть становити небезпеку для країни (варварська експлуатація надр, марнування природного багатства, екологічні проблеми, міграція населення та ін.). Що стосується грантів як складової системи фінансування академічної науки, то варто враховувати досвід Естонії, Латвії, Литви та Грузії, а також уважно придивитися до умов надання грантів і замислитися: для чого іноземні держави надають ці кошти і які наслідки у майбутньому це матиме.

Головною метою іноземних грантодавців є отримання накопичених баз даних фундаментальних і прикладних досліджень. Науку поступово підвели до базового поняття ринкової економіки «продавець — покупець». Напрацьовані результати наукових досліджень за кошти грантів передають за кордон, при цьому досить часто учений не має права навіть на публікацію таких результатів, не кажучи вже про права використання результатів цих досліджень на території своєї країни. Це стосується, насамперед, визнаних у всьому світі наукових баз, досвіду висококваліфікованих спеціалістів, а також дослідницького обладнання та методики. Безперечно, сума наданих грантів є набагато меншою від фактичної собівартості наукових досліджень, при цьому неможливо уявити протилежну ситуацію, коли за допомоги іноземних експертів доводиться платити дуже великі кошти. Ще одне загальне питання турбує вчених — це проблема розподілу грантів у всіх країнах: вона, зазвичай, носить відбиток заполітизованості та корупції. Це дуже великі гроші, їхній розподіл залежить як від відносин учених із розподільними комісіями, так і від відносин цих комісій із керівництвом іноземних фондів, від довіри іноземних інвестиційних фондів до країни взагалі. Потік грошей зі структурних фондів ЄС постійно скорочується, а до 2020 р. фінансу-

вання може бути повністю припинене. Навіть для країн, що мають багатий запас природних ресурсів, багатомільйонну націю, що дозволяє економіці розвиватися за рахунок праці, головним елементом національної економіки є розвиток науки, високотехнологічне виробництво, яке дозволить створювати продукцію з високою доданою вартістю. Це є предмет іншого дослідження, але це факт, який неодноразово озвучували вчені, котрі вже мають такий досвід.

Утім, одним лише перерозподілом фінансових потоків всіх проблем науки не вирішити. Хоча саме фінансове питання є наслідком ще одного загального питання для академій наук усіх країн пострадянського простору — кадрового. Малооплачувана праця, соціальна незахищеність, неprestижність професії вченого не сприяють поповненню кадрового складу академій наук молодими вченими. А ті молоді вчені, що все ж таки там опинилися і домоглися певних досягнень, змушені постійно шукати собі додаткові джерела доходу, що призводить найчастіше до зміни місця роботи. Тому природньо, що середній вік наукової еліти складає 70—80 років. Крім того, це не сприяє передаванню набутих наукових знань і ускладнює виконання функції управління наукою, бо такі функції потребують величезного динамізму, здоров'я і часу.

Аналіз реформування академій наук країн пострадянського простору показує, що постійні намагання з боку усіх урядів збудувати якусь нову модель управління наукою в підсумку жодного разу ще не мали успіху. Не має значення, як ці моделі-надбудови називали, у різних країнах вони мають різні назви, але суть полягає в порушенні принципу розвитку науки — порушення її самоврядності, втручання в управління, відволікання державних коштів на створення цих нових структур управління, що принципово не можуть вирішити покладених на них функцій. Цей процес досі триває, він давній і жодні зовнішні надбудови в управлінні академічною наукою не можуть вирішити ті питання, що мають вирішуватись у середині системи. Хтось із вчених сказав, що зверху науку впорядкувати не можна, це вдалося лише у сталінські часи Л.П. Берії, необхідно зробити так, щоб наука стала самоорганізованою системою. Вирішення цього питання знаходиться у площині апаратів управління

академії наук: мабуть, потрібно змінювати принципи роботи Президій академії наук.

Структура академії наук — ще одне болюче питання для академічної спільноти. Підтримуємо думку тих вчених, які вважають, що НДІ мають бути основною ланкою академії наук, маючи практичне роками набуте підґрунтя. У процесі реформування у багатьох країнах НДІ було виведено зі структури академії наук та передано безпосередньо в університети. Учені майже всіх реорганізованих академії вважають такі дії парадоксом: головний храм науки в державі, що має її розвивати завдяки дослідженням, утратив цю функцію, залишившись як чоботар без чобіт. А університети, чия величезна місія — займатися передаванням накопичених знань прийдешнім поколінням, мали взяти на себе ще й тягар фінансування НДІ, постійно робити запити у закордонних партнерів щодо грантів на дослідження, що не є функцією університетів. Крім того, треба звернути увагу і на недосконалість самої системи університетів. Відомі усьому світу університети Німеччини, Швеції, Данії, Франції, Великої Британії зовсім не тотожні університетам країн пострадянського простору з багатьох причин. Неможливо собі уявити європейську державу середнього розміру, де було б більше двох десятків університетів, що навчають одній макродисципліні, при цьому постійно конкурують між собою. Ніяк не дала наукового потенціалу та якості ні освіти, ні науки необхідність розпорошити доцентів, професорів між кафедрами цих університетів, які мали організувати команду аспірантів для наукових досліджень, при цьому не забувати викладати свій предмет в університетах.

Матеріально-технічна база наукових досліджень — не менш важлива складова існування та розвитку академічної науки. Великі інвестиції в фундаментальні дослідження, наявність учених найвищої кваліфікації без матеріально-технічного забезпечення не може забезпечити жодна країна. Очевидно, що академії наук повинні мати в своїй винятковій власності матеріальні і нематеріальні активи загальноакадемічного призначення, у тому числі інфраструктуру. При цьому існує можливість відмовитись лише від соціальної сфери. Ці активи не можуть змінювати державної власності, а академія наук, що має володіти цим майном на праві господарського відання, мо-

же розподіляти між юридичними особами, що знаходяться в її віданні, майно і право володіти, користуватися та розпоряджатися ним на правах оперативного управління. Як власник майна академія має бути визнана засновником усіх юридичних осіб своєї системи, створювати, реорганізовувати, ліквідовувати, приймати і виводити зі складу НДІ, підприємства й організації, затверджувати їхні статuti, визначати обсяг прав на майно, здійснювати контроль за ефективністю використання та збереженням майна відповідно до законодавства та статуту академії.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Eesti Teaduste Akadeemia seadus (lühend – TAS). Redaktsiooni jõustumise 23.03.2014. URL: <https://www.riigiteataja.ee/akt/13255052?leiaKehtiv> (дата звернення 25.05.2017).
2. Устав Латвийской академии наук. 28.03.2013. URL: http://www.lza.lv/index.php?option=com_content&task=view&id=1680&Itemid=58 (дата звернення 21.04.2017).
3. О научной деятельности: Закон Латвийской Республики. В ред. от 02.07.2017. URL: http://latvia.news-city.info/docs/sistemsd/dok_iermyz.htm (дата звернення 10.04.2017).
4. О науке и образовании: Закон Литовской Республики от 30.04.2009 № XI-242 URL: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/ad342f02135e11e5af81c7d24921dbde?jfwid=5sjolg8sb> (дата звернення 10.04.2017).
5. Литовская академия наук. Устав. URL: <http://www.lma.lt/statutas> (дата звернення 12.04.2017).
6. О научных организациях: Закон Туркменистана от 09.11.2013. URL: <http://www.turkmenistan.gov.tm/?id=5293> (дата звернення 10.04.2017).
7. О государственной научно-технической политике: Закон Туркменистана от 01.03.2014. Ведомости Меджлиса Туркменистана. 2014. № 1. Ст. 39. URL: http://science.gov.tm/files/2014-03-01%2039-V%20zakon_ru.pdf (дата звернення 10.04.2017).
8. О статусе Национальной академии наук Азербайджана: Указ Президента Азербайджанской Республики от 04.01.2003. URL: <ftp://nas.gov.az/nas/www/Ru/MAAN/b32-4.htm> (дата звернення 10.04.2017).
9. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının NİZAMNAMƏSİ. URL: <http://www.science.gov.az/uploads/pdf/p1b43oh6nq6di1cuc134em51jf74.pdf> (дата звернення 10.04.2017).
10. О применении Закона АР «О науке»: Указ Президента Азербайджанской Республики от 14.06.2016. URL: <http://nizamimuseum.az/ru/news/1145> (дата звернення 12.04.2017).
11. О научной и научно-технической деятельности: Закон Республики Армения от 05.12.2000. URL: <http://www.parliament.am/legislation.php?sel=show&ID=1285&lang=rus> (дата звернення 12.04.2017).
12. О Национальной Академии наук Республики Армения: Закон Республики Армения от 14.04.2011. URL:

- http://www.sci.am/files/HHGAA_orenq_ru.pdf (дата звернення 14.04.2017).
13. Устав Национальной Академии наук Республики Армения. URL: http://www.sci.am/files/HHGAA_kanonadrutyun_ru.pdf (дата звернення 14.04.2017).
 14. Устав Академии наук Грузии. Утвержден Общим собранием Академии наук Грузии 07.07.2000. URL: <ftp://nas.gov.ua/nas/www/Ua/MAAN/b314.htm> (дата звернення 15.04.2017).
 15. О Национальной академии наук Грузии: Закон Грузии от 14.12.2007 № 5600-вс. URL: https://matsne.gov.ge/ru/document/download/20194/3/ru/pdf_ (дата звернення 15.04.2017).
 16. О научной деятельности и государственной научно-технической политике: Закон Республики Таджикистан от 18.03.2015 № 1197. URL: http://www.base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=74569 (дата звернення 17.04.2017).
 17. Об Академии наук Республики Таджикистан: Закон Республики Таджикистан от 10.05.2002 № 52. URL: http://www.adlia.tj/show_doc.fwx?rgn=3248 (дата звернення 16.04.2017).
 18. Устав Академии наук Республики Таджикистан. URL: <http://www.anrt.tj/index.php/ru/ob-akademii/ustav-an-rt> (дата звернення 16.04.2017).
 19. О статусе Национальной академии наук Республики Казахстан и мерах государственной поддержки ученых: Указ Президента Республики Казахстан от 09.02.1994 № 1556. URL: http://kazakhstan.news-city.info/docs/sistemi/dok_perbnz.htm (дата звернення 10.04.2017).
 20. О мерах по совершенствованию системы государственного управления наукой в Республике Казахстан: Указ Президента Республики Казахстан от 11.03.1996 № 2895. URL: https://zakon.uchet.kz/rus/docs/U96002895_ (дата звернення 10.04.2017).
 21. О мерах по совершенствованию системы организации научной деятельности в Республике Казахстан: Указ Президента Республики Казахстан от 21.10.2003 № 1208. URL: http://online.zakon.kz/m/document/?doc_id=1044626 (дата звернення 10.04.2017).
 22. О науке: Закон Республики Казахстан от 18.02.2011 № 407-IV. URL: http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30938581#pos=1;-173 (дата звернення 10.04.2017).
 23. Устав Республиканского общественного объединения «Национальная академия наук Республики Казахстан». Утвержден Протоколом Общего собрания Национальной академии наук Республики Казахстан и Президиума НАН РК от 23.04.2015. URL: <http://наука-nanrk.kz/ru/assets/%D1%83%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%B2/2%20%D1%80%D1%83%D1%81.pdf> (дата звернення 10.04.2017).
 24. О совершенствовании организации научно-исследовательской деятельности: Указ Президента Республики Узбекистан от 20.02.2002 № УП-3029. URL: <http://www.academy.uz/ru/news/27> (дата звернення 11.04.2017).
 25. О мерах по совершенствованию организации научно-исследовательской деятельности: постановление Кабинета министров Республики Узбекистан от 04.03.2002 № 77. URL: <ftp://nas.gov.ua/nas/www/Ua/MAAN/b32-uzm.htm> (дата звернення 18.04.2017).
 26. О мерах по укреплению научной и материально-технической базы Академии наук Республики Узбекистан: постановление Кабинета министров Республики Узбекистан от 07.09.2004 № 420. URL: http://www.lex.uz/pages/GetActMobile.aspx?lact_id=356263&ONDATE=08.09.2005%2000 (дата звернення 18.04.2017).
 27. О мерах по совершенствованию координации и управления развитием науки и технологий: постановление Президента Республики Узбекистан от 07.08.2006 № ПП-436. URL: <http://www.academy.uz/ru/news/28> (дата звернення 18.04.2017).
 28. О мерах по укреплению материально-технической базы научных, научно-исследовательских учреждений и организаций: постановление Кабинета министров Республики Узбекистан от 10.11.2008 № 241. URL: http://lex.uz/pages/getpage.aspx?lact_id=1407749 (дата звернення 18.04.2017).
 29. О мерах по укреплению научной и материально-технической базы Академии наук Республики Узбекистан: постановление Кабинета министров Республики Узбекистан от 07.09.2009 № 256. URL: http://www.lex.uz/pages/GetActMobile.aspx?lact_id=1517380&ONDATE=07.09.2009%2000 (дата звернення 18.04.2017).
 30. О мерах по дальнейшей оптимизации структуры и совершенствованию деятельности научных учреждений Академии наук Республики Узбекистан: постановление Кабинета министров Республики Узбекистан от 07.02.2012 № 33. URL: http://lex.uz/pages/getpage.aspx?lact_id=1956260 (дата звернення 18.04.2017).
 31. О мерах по дальнейшему совершенствованию деятельности Академии наук, организации, управления и финансирования научно-исследовательской деятельности: постановление Президента Республики Узбекистан от 17.02.2017. URL: <http://uza.uz/ru/documents/o-merakh-po-dalneyshemu-sovershenstvovaniyu-deyatelnosti-aka-17-02-2017> (дата звернення 18.04.2017).
 32. Устав Академии наук Республики Узбекистан. Утвержден постановлением Кабинета Министров Республики Узбекистан от 03.04.1995 № 109. URL: http://lex.uz/pages/getpage.aspx?lact_id=442620 (дата звернення 18.04.2017).
 33. О Национальной академии наук Кыргызской Республики: Закон Кыргызской Республики от 25.07.2002 № 132. URL: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/1089> (дата звернення 06.05.2017).
 34. Устав Национальной академии наук Кыргызской Республики. Утвержден постановлением Правительства Кыргызской Республики 09.12.1997 № 719. URL: <ftp://nas.gov.ua/nas/www/Ru/MAAN/b316.htm> (дата звернення 06.05.2017).
 35. Устав Молдовской Академии наук. Утвержден решением Академической Ассамблеи Молдовы от 06.12.2013. URL: <https://translate.google.com/translate?depth=1&hl=uk&rurl=translate.google.com.ua&sl=ro&sp=nmt4&tl=uk&u=http://www.asm.md/administrator/fisiere/cadru/f290.pdf> (дата звернення 07.05.2017).

36. Кодекс Республіки Молдова о науке и инновациях от 15.07.2004 № 259. *Monitorul Oficial*. 30.07.2004. № 125-129. St. 663. URL: <http://lex.justice.md/ru/286236/> (дата звернення 07.05.2017).
37. Договор партнерства между Правительством и Академией наук Молдовы на 2015 год. *Monitorul Oficial*. 13.11.2015. № 306-310. St. 903. URL: <https://translate.google.com/translate?depth=1&hl=uk&rurl=translate.google.com.ua&sl=ro&sp=nmt4&tl=uk&u=http://www.asm.md/administrator/fisiere/cadru/f313.pdf> (дата звернення 07.05.2017).
38. О Национальной академии наук Беларуси: Закон Республики Беларусь от 05.05.1998 № 159-3. URL: <http://pravo.by/document/?guid=3871&p0=H19800159> (дата звернення 07.05.2017).
39. Устав Национальной академии наук Беларуси. Утвержден Указом Президента Республики Беларусь от 03.02.2003 № 56. URL: <ftp://nas.gov.ua/nas/www/Ua/MAAN/b313.htm> (дата звернення 07.05.2017).
40. Об объявлении 2017 года Годом науки: Указ Президента Республики Беларусь от 23.12.2016 № 481. URL: http://president.gov.by/ru/official_documents_ru/view/ukaz-481-ot-23-dekabnja-2016-g-15192/ (дата звернення 07.05.2017).
41. Об организации Российской академии наук: Указ Президента РСФСР от 21.11.1991 № 228. URL: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_17017/ (дата звернення 10.05.2017).
42. Устав Российской академии наук. Утвержден Общим собранием Российской академии наук 23.12.1992. URL: <http://www.arran.ru/data/pdf/ustav1992.pdf> (дата звернення 11.05.2017).
43. О Федеральном агентстве научных организаций: Указ Президента Российской Федерации от 27.09.2013 № 735. URL: <http://www.ras.ru/FStorage/Download.aspx?id=ea63a0cd-d11a-4580-ae81-0e4071b2f7a8> (дата звернення 11.05.2017).
44. О Российской академии наук, реорганизации государственных академий наук и внесении изменений в отдельные законодательные акты Российской Федерации: Федеральный закон от 27.09.2013 № 253-ФЗ. URL: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_152351/ (дата звернення 11.05.2017).
45. Об утверждении устава федерального государственного бюджетного учреждения «Российская академия наук: постановление Правительства Российской Федерации от 27.06.2014 № 589. URL: <http://www.ras.ru/about/rascharter.aspx> (дата звернення 11.05.2017).
46. О некоторых вопросах деятельности Федерального агентства научных организаций и федерального государственного бюджетного учреждения «Российская академия наук» (вместе с «Правилами координации деятельности Федерального агентства научных организаций и федерального государственного бюджетного учреждения «Российская академия наук» при реализации возложенных на них полномочий»): постановление Правительства РФ от 29.05.2015 № 522. URL: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_180403/ (дата звернення 11.05.2017).
47. Про основи державної політики у сфері науки і науково-технічної діяльності: Закон України від 13.12.1991 № 1977-XII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1977-12> (дата звернення 12.05.2017).
48. Про статус Академії наук Української РСР: Постанова Президії Верховної Ради УРСР від 17.01.1991 № 627-XII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/627-12> (дата звернення 12.05.2017).
49. Про забезпечення діяльності та розвитку Академії наук України: Указ Президента України від 20.01.1992 № 43. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/43/92> (дата звернення 12.05.2017).
50. Про державну підтримку наукової діяльності Академії наук України: Указ Президента України від 22.03.1994 № 100/94. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/100/94> (дата звернення 12.05.2017).
51. Статут Національної академії наук України. Ухвалено Загальними зборами Національної академії наук України, постанова від 14.04.2016 № 2. URL: <http://www.nas.gov.ua/legaltexts/DocPublic/P-160414-2-1.pdf> (дата звернення 12.05.2017).
52. Про наукову і науково-технічну діяльність: Закон України від 26.11.2015 № 848-VIII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/848-19> (дата звернення 12.05.2017).

REFERENCES

1. Eesti Teaduste Akadeemia seadus (lühend – TAS). Redaktsiooni jõustumise 23.03.2014. URL: <https://www.riigiteataja.ee/akt/13255052?leiaKehtiv> [in Estonian].
2. Ustav Latvijas akadēmijai. 28.03.2013. URL: http://www.lza.lv/index.php?option=com_content&task=view&id=1680&Itemid=58 [in Russian].
3. О научной деятельности: Закон Латвийской Республики. V red. ot 02.07.2017. URL: http://latvia.news-city.info/docs/sistemsd/dok_iermyz.htm [in Russian].
4. О науке и образовании: Закон Литовской Республики от 30.04.2009 No. XI-242 URL: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/ad342f02135e11e5af81c7d24921dbde?jfwid=5sjolg8sb> [in Russian].
5. Litovskaja akadēmija nauk. Ustav. URL: <http://www.lma.lt/statutas> [in Russian].
6. О научных организациях: Закон Туркменистана от 09.11.2013. URL: <http://www.turkmenistan.gov.tm/?id=5293> [in Russian].
7. О государственной научно-технической политике: Закон Туркменистана от 01.03.2014. Ведомости Меджлиса Туркменистана. 2014. No. 1. St. 39. URL: http://science.gov.tm/files/2014-03-01%2039-V%20zakon_ru.pdf [in Russian].
8. О статусе Национальной академии наук Азербайджана: Указ Президента Азербайджанской Республики от 04.01.2003. URL: <ftp://nas.gov.ua/nas/www/Ru/MAAN/b32-4.htm> [in Russian].
9. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının NİZAMNAMƏSİ. URL: <http://www.science.gov.az/uploads/pdf/p1b43oh6nq6dilcuc134em51jf74.pdf> [in Azerbaijani].
10. О применении Закона АР «О науке»: Указ Президента Азербайджанской Республики от 14.06.2016. URL: <http://nizamimuseum.az/ru/news/1145> [in Russian].
11. О научной и научно-технической деятельности: Закон Республики Армения от 05.12.2000. URL: <http://www.parliament.am/legislation.php?sel=show&ID=1285&lang=rus> [in Russian].

12. O Nacional'noj Akademii nauk Respubliki Armenija: Zakon Respubliki Armenija ot 14.04.2011. URL: http://www.sci.am/files/HHGAA_orenq_ru.pdf [in Russian].
13. Ustav Nacional'noj Akademii nauk Respubliki Armenija. URL: http://www.sci.am/files/HHGAA_kanonadru-tyun_ru.pdf [in Russian].
14. Ustav Akademii nauk Gruzii. Utverzhen Obshhim sobraniiem Akademii nauk Gruzii 07.07.2000. URL: <ftp://nas.gov.ua/nas/www/Ua/MAAN/b314.htm> [in Russian].
15. O Nacional'noj akademii nauk Gruzii: Zakon Gruzii ot 14.12.2007 No. 5600-vc. URL: <https://matsne.gov.ge/ru/document/download/20194/3/ru/pdf> [in Russian].
16. O nauchnoj dejatel'nosti i gosudarstvennoj nauchno-tehnicheskoy politike: Zakon Respubliki Tadjikistan ot 18.03.2015 No. 1197. URL: http://www.base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=74569 [in Russian].
17. Ob Akademii nauk Respubliki Tadjikistan: Zakon Respubliki Tadjikistan ot 10.05.2002 No. 52. URL: http://www.adlia.tj/show_doc.fwx?rgn=3248 [in Russian].
18. Ustav Akademii nauk Respubliki Tadjikistan. URL: <http://www.anrt.tj/index.php/ru/ob-akademii/ustav-an-rt> [in Russian].
19. O statuse Nacional'noj akademii nauk Respubliki Kazahstan i merah gosudarstvennoj pidderzhki uchenih: Ukaz Prezidenta Respubliki Kazahstan ot 09.02.1994 No. 1556. URL: http://kazakhstan.news-city.info/docs/sistemi/dok_perbnz.htm [in Russian].
20. O merah po sovershenstvovaniju sistemy gosudarstvennogo upravlenija nauk v Respublike Kazahstan: Ukaz Prezidenta Respubliki Kazahstan ot 11.03.1996 No. 2895. URL: <https://zakon.uchet.kz/rus/docs/U960002895> [in Russian].
21. O merah po sovershenstvovaniju sistemy organizacii nauchnoj dejatel'nosti v Respublike Kazahstan: Ukaz Prezidenta Respubliki Kazahstan ot 21.10.2003 No. 1208. URL: http://online.zakon.kz/m/document/?doc_id=1044626 [in Russian].
22. O nauke: Zakon Respubliki Kazahstan ot 18.02.2011 No. 407-IV. URL: http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30938581#pos=1;-173 [in Russian].
23. Ustav Respublikanskogo obshhestvennogo ob'edinenija «Nacional'naja akademija nauk Respubliki Kazahstan». Utverzhen Protokolom Obshhego sobranija Nacional'noj akademii nauk Respubliki Kazahstan i Prezidiuma NAN RK ot 23.04.2015. URL: <http://nauka-nanrk.kz/ru/assets/%D1%83%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%B2/2%20%D1%80%D1%83%D1%81.pdf> [in Russian].
24. O sovershenstvovanii organizacii nauchno-issledovatel'skoj dejatel'nosti: Ukaz Prezidenta Respubliki Uzbekistan ot 20.02.2002 No. YII-3029. URL: <http://www.academy.uz/ru/news/27> [in Russian].
25. O merah po sovershenstvovaniju organizacii nauchno-issledovatel'skoj dejatel'nosti: postanovlenie Kabinetu ministrov Respubliki Uzbekistan ot 04.03.2002 No. 77. URL: <ftp://nas.gov.ua/nas/www/Ua/MAAN/b32-uzm.htm> [in Russian].
26. O merah po ukrepleniju nauchnoj i material'no-tehnicheskoy bazy Akademii nauk Respubliki Uzbekistan: postanovlenie Kabinetu ministrov Respubliki Uzbekistan ot 07.09.2004 No. 420. URL: http://www.lex.uz/pages/GetActMobile.aspx?lact_id=356263&ONDATE=08.09.2005%2000 [in Russian].
27. O merah po sovershenstvovaniju koordinacii i upravlenija razvitiem nauki i tehnologij: postanovlenie Prezidenta Respubliki Uzbekistan ot 07.08.2006 No. PPI-436. URL: <http://www.academy.uz/ru/news/28> [in Russian].
28. O merah po ukrepleniju material'no-tehnicheskoy bazy nauchnyh, nauchno-issledovatel'skih uchrezhdenij i organizacij: postanovlenie Kabinetu ministrov Respubliki Uzbekistan ot 10.11.2008 No. 241. URL: http://lex.uz/pages/getpage.aspx?lact_id=1407749 [in Russian].
29. O merah po ukrepleniju nauchnoj i material'no-tehnicheskoy bazy Akademii nauk Respubliki Uzbekistan: postanovlenie Kabinetu ministrov Respubliki Uzbekistan ot 07.09.2009 No. 256. URL: http://www.lex.uz/pages/GetActMobile.aspx?lact_id=1517380&ONDATE=07.09.2009%2000 [in Russian].
30. O merah po dal'nejšej optimizacii struktury i sovershenstvovaniju dejatel'nosti nauchnyh uchrezhdenij Akademii nauk Respubliki Uzbekistan: postanovlenie Kabinetu ministrov Respubliki Uzbekistan ot 07.02.2012 No. 33. URL: http://lex.uz/pages/getpage.aspx?lact_id=1956260 [in Russian].
31. O merah po dal'nejshemu sovershenstvovaniju dejatel'nosti Akademii nauk, organizacii, upravlenija i finansirovanija nauchno-issledovatel'skoj dejatel'nosti: postanovlenie Prezidenta Respubliki Uzbekistan ot 17.02.2017. URL: <http://uza.uz/ru/documents/o-merakh-po-dal-neyshemu-sovershenstvovaniyu-deyatelnosti-aka-17-02-2017> [in Russian].
32. Ustav Akademii nauk Respubliki Uzbekistan. Utverzhen postanovleniem Kabinetu Ministrov Respubliki Uzbekistan ot 03.04.1995 No. 109. URL: http://lex.uz/pages/getpage.aspx?lact_id=442620 [in Russian].
33. O Nacional'noj akademii nauk Kyrgyzskoj Respubliki: Zakon Kyrgyzskoj Respubliki ot 25.07.2002 No. 132. URL: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/1089> [in Russian].
34. Ustav Nacional'noj akademii nauk Kyrgyzskoj Respubliki. Utverzhen postanovleniem Pravitel'stva Kyrgyzskoj Respubliki 09.12.1997 No. 719. URL: <ftp://nas.gov.ua/nas/www/Ru/MAAN/b316.htm> [in Russian].
35. Ustav Moldovskoj Akademii nauk. Utverzhen resheniem Akademicheskoy Assamblei Moldovy ot 06.12.2013. URL: <https://translate.google.com/translate?depth=1&hl=uk&rurl=translate.google.com.ua&sl=ro&sp=nmt4&tl=uk&u=http://www.asm.md/administrator/fisiere/cadru/f290.pdf> [in Russian].
36. Kodeks Respubliki Moldova o nauke i innovacijah ot 15.07.2004 No. 259. *Monitorul Oficial*. 30.07.2004. No. 125-129. St. 663. URL: <http://lex.justice.md/ru/286236/> [in Russian].
37. Dogovor partnerstva mezhdru Pravitel'stvom i Akademiej nauk Moldovy na 2015 god. *Monitorul Oficial*. 13.11.2015. No. 306-310: 903. URL: <https://translate.google.com/translate?depth=1&hl=uk&rurl=translate.google.com.ua&sl=ro&sp=nmt4&tl=uk&u=http://www.asm.md/administrator/fisiere/cadru/f313.pdf> [in Russian].
38. O Nacional'noj akademii nauk Belarusi: Zakon Respubliki Belarus' ot 05.05.1998 No. 159-3. URL: <http://pravo.by/document/?guid=3871&p0=H19800159> [in Russian].

39. Ustav Nacional'noj akademii nauk Belarusi. Utverzhden Ukazom Prezidenta Respubliki Belarus' ot 03.02.2003 No. 56. URL: <ftp://nas.gov.ua/nas/www/Ua/MAAN/b313.htm> [in Russian].
40. Ob objavlennii 2017 goda Godom nauki: Ukaz Prezidenta Respubliki Belarus' ot 23.12.2016 No. 481. URL: http://president.gov.by/ru/official_documents_ru/view/ukaz-481-ot-23-dekabrja-2016-g-15192/ [in Russian].
41. Ob organizacii Rossijskoj akademii nauk: Ukaz Prezidenta RSFSR ot 21.11.1991 No. 228. URL: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_17017/ [in Russian].
42. Ustav Rossijskoj akademii nauk. Utverzhden Obshhim sobraniiem Rossijskoj akademii nauk 23.12.1992. URL: <http://www.arran.ru/data/pdf/ustav1992.pdf> [in Russian].
43. O Federal'nom agentstve nauchnyh organizacij: Ukaz Prezidenta Rossijskoj Federacii ot 27.09.2013 No. 735. URL: <http://www.ras.ru/FStorage/Download.aspx?id=ea63a0cd-d11a-4580-ae81-0e4071b2f7a8> [in Russian].
44. O Rossijskoj akademii nauk, reorganizacii gosudarstvennyh akademij nauk i vnesenii izmenenij v otdel'nye zakonodatel'nye akty Rossijskoj Federacii: Federal'nyj zakon ot 27.09.2013 No. 253-ФЗ. URL: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_152351/ [in Russian].
45. Ob utverzhdenii ustava federal'nogo gosudarstvennogo bjudzhetnogo uchrezhdenija «Rossijskaja akademija nauk»: postanovlenie Pravitel'stva Rossijskoj Federacii ot 27.06.2014 No. 589. URL: <http://www.ras.ru/about/rascharter.aspx> [in Russian].
46. O nekotoryh voprosah dejatel'nosti Federal'nogo agentstva nauchnyh organizacij i federal'nogo gosudarstvennogo bjudzhetnogo uchrezhdenija «Rossijskaja akademija nauk» (vmeste s «Pravilami koordinacii dejatel'nosti Federal'nogo agentstva nauchnyh organizacij i federal'nogo gosudarstvennogo bjudzhetnogo uchrezhdenija «Rossijskaja akademija nauk» pri realizacii vozlozhennyh na nih polnomochij): postanovlenie Pravitel'stva RF ot 29.05.2015 No. 522. URL: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_180403/ [in Russian].
47. Pro osnovy derzhavnoj polityky u sferi nauky i naukovotekhnichnoj diyal'nosti: Zakon Ukrainy vid 13.12.1991 No. 1977-XII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1977-12> [in Ukrainian].
48. Pro status Akademiyi nauk Ukrayins'koyi RSR: Postanova Prezydiy Verhovnoyi Rady URSR vid 17.01.1991 No. 627-XII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/627-12> [in Ukrainian].
49. Pro zabezpechennya diyal'nosti ta rozvytku Akademiyi nauk Ukrainy: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 20.01.1992 No. 43. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/43/92> [in Ukrainian].
50. Pro derzhavnu pidtrymku naukovoyi diyal'nosti Akademiyi nauk Ukrainy: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 22.03.1994 No. 100/94. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/100/94> [in Ukrainian].
51. Statut Nacional'noyi akademiyi nauk Ukrainy. Uhvaleno. Zagal'nymy zboramy Nacional'noyi akademiyi nauk Ukrainy, postanova vid 14.04.2016 No. 2. URL: <http://www.nas.gov.ua/legaltexts/DocPublic/P-160414-2-1.pdf> [in Ukrainian].
52. Pro naukovu i naukovotekhnichnu diyal'nist': Zakon Ukrainy vid 26.11.2015 No. 848-VIII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/848-19> [in Ukrainian].

Надійшла 27.05.2017

Г.П. Ерыгина

Институт экономико-правовых исследований
НАН Украины, г. Киев

РЕФОРМИРОВАНИЕ ХОЗЯЙСТВЕННО-ПРАВОВОГО СТАТУСА АКАДЕМИЙ НАУК В ПОСТСОВЕТСКИЙ ПЕРИОД

Проведен анализ изменений статуса академий наук 15 стран постсоветского пространства, который охватывает направления реформирования их хозяйственно-правового статуса. Показано влияние на научную деятельность изменений в правовом обеспечении, связанных с реформированием академической научной сферы. Сформулированы отдельные общие рекомендации в соответствии с опытом осуществления реформ в сфере науки и обозначены направления избежания возможных ошибок при дальнейшем реформировании НАН Украины.

Ключевые слова: академия наук, постсоветское пространство, хозяйственно-правовой статус, самоуправление, имущество, право хозяйственного ведения, право оперативного управления, государственное финансирование.

G.P. Yerygina

Institute of Economic and Legal Researches
of the NAS of Ukraine, Kyiv

REFORMATION OF THE ECONOMIC AND LEGAL STATUS OF ACADEMIES OF SCIENCES IN THE POST-SOVIET PERIOD

The article analyzes the changes in the status of the academies of sciences of 15 countries of the post-Soviet space, which covers the directions of reforming their economic and legal status. The influence of changes in the legal support related to the reform of the academic scientific sphere on scientific activity is shown. Separate general recommendations are formulated in accordance with the experience of implementing reforms in the field of science and outlines ways to avoid possible mistakes in the further reform of the NAS of Ukraine.

Keywords: academy of sciences, post-Soviet space, economic and legal status, self-government, property, economic management right, operational management right, state financing.

УДК 346.546

С.С. ВАЛИТОВ, д-р юрид. наук, професор
Институт экономико-правовых исследований НАН Украины, г. Киев

КОНКУРЕНТНАЯ МОДЕЛЬ ПРАВОВОГО ЭНЕРГЕТИЧЕСКОГО ПРОСТРАНСТВА

Ключевые слова: барьеры, доказательства, запреты, конкуренция, меры защиты, рынок, природная монополия.

Рассмотрено содержание правового регулирования конкурентных отношений в сфере энергетики. Определены состояние соответствующего товарного рынка и факторы, которые сдерживают развитие конкуренции и служат основанием для нарушения законодательства о защите экономической конкуренции. Выявлены тенденции трансформации конкурентной модели правового энергетического пространства.

Обязательства Украины перед Европейским Союзом (ЕС) по проведению реформ в энергетическом пространстве — одно из основных направлений приближения к европейским стандартам, цель которого — построение единого энергетического рынка с ЕС, где будут реализованы основополагающие принципы рынка и обеспечена свободная конкуренция, предусмотренная Директивами ЕС.

Реализация Украиной норм Второго энергетического пакета ЕС была осуществлена путем принятия в 2010 г. Закона Украины «Об основах функционирования рынка природного газа». Начало внедрению норм Третьего энергетического пакета ЕС положило принятие в 2015 г. Закона Украины «О рынке газа» и в 2017 г. «О рынке электрической энергии».

Вместе с тем, полное внедрение норм Третьего энергетического пакета ЕС требует разукрупнения монопольных вертикально интегрированных субъектов хозяйствования, построения эффективного и конкурентного рынка.

Исследованию сущности и особенностей реформирования энергетического сектора Украины посвящены работы многих ученых — экономистов и юристов, в том числе А.П. Вихрова [1], А.С. Власюка [2], Е.А. Гриненко [3], Г.Д. Джумагельдиевой [4], М.И. Евдошука [5] и др. Однако вопросы правового регулирования конкурентных отношений, развития и защиты экономической конкуренции в энергетической сфере остаются еще малоисследованными, что не способствует формированию целостной правовой модели энергетического пространства.

Цель данной статьи — анализ состояния конкуренции на энергетическом рынке, определение тенденций трансформации конкурентной модели правового энергетического пространства.

Предметом правового регулирования конкурентного права в энергетическом пространстве служат общественные отношения, возни-

кающие в процессе состязательности между субъектами хозяйствования на энергетическом рынке с целью получения, благодаря собственным достижениям, преимуществ над другими субъектами хозяйствования, в результате чего потребители и субъекты хозяйствования имеют возможность выбирать между несколькими продавцами, а отдельный субъект не может определять условия оборота товара на рынке.

Определив правила конкуренции в энергетическом пространстве, государство взяло на себя обязательство охранять их. При этом регулированию в конкурентном праве подлежат те отношения, которые негативно влияют или могут повлиять на экономическую конкуренцию и ее развитие. Объект конкурентного регулирования — это конкурентные отношения, прежде всего охраняемые от антиконкурентных действий субъектов хозяйствования, которые привели или могут привести к недопущению, устранению или ограничению конкуренции; действий (бездействия) субъектов хозяйствования, занимающих доминирующее положение на товарном рынке, которые привели или могут привести к недопущению, устранению или ограничению конкуренции либо ущемлению интересов других субъектов хозяйствования или потребителей; антиконкурентных действий органов власти и местного самоуправления, а именно от принятия ими любых актов, предоставления указаний, заключения соглашений и других любых действий (бездействия), которые привели или могут привести к недопущению, устранению, ограничению или искажению конкуренции; ограничительной или дискриминационной деятельности субъектов хозяйствования и объединений.

Особенный объект правового регулирования в энергетическом пространстве — конкурентные отношения, которые охраняются с целью предупреждения совершения субъектами хозяйствования антиконкурентных согласованных действий путем установления обязательства участников согласованных действий получать предварительное согласие от органов Антимонопольного комитета Украины на осуществление таких действий, а также конкурентные отношения, которые охраняются с целью предупреждения монополизации товарных рынков путем установления обязанности участников концентрации полу-

чать предварительное разрешение от антимонопольных органов на ее осуществление.

Другой объект правового регулирования — конкурентные отношения, которые охраняются от недобросовестной конкуренции, в том числе неправомерного использования деловой репутации субъекта хозяйствования, создания препятствий в процессе конкуренции и достижения неправомерных преимуществ в конкуренции, неправомерного сбора, использования и разглашения коммерческой тайны. Регулирование этих отношений не характерно для энергетической сферы, по сравнению, например, с торговлей.

В указанных правоотношениях реализуется функция конкурентного права, направленная на охрану и защиту экономической конкуренции в энергетическом пространстве. Формами реализации охранной функции служат запреты, меры и средства выявления, прекращения и предупреждения нарушений антимонопольно-конкурентного законодательства, а также меры ответственности.

Отдельный объект правового регулирования в энергетическом пространстве составляют конкурентные отношения, которым необходимо содействовать в их развитии. Осуществляется это через регулятивную функцию конкурентного права. Правовое обеспечение развития экономической конкуренции реализуется государством, как правило, стимулирующими нормами в общегосударственных, региональных и отраслевых программах. В целом необходимо отметить, что данное направление деятельности государства значительно отстает от потребностей энергетического рынка, в значительной степени монополизированного.

Исходным в конкурентном измерении энергетического пространства оказывается определение состояния соответствующего рынка. Согласно ст. 1 Закона Украины «О защите экономической конкуренции», рынок товара (товарный рынок) — это сфера оборота товара или взаимозаменяемых товаров, которая в течение определенного времени и в пределах определенной территории имеет спрос и предложение. Товарный рынок как часть воспроизводственного процесса охватывает сферу обращения товаров (работ, услуг), в результате которого в определенное время и в определенных территориальных границах последние от

производителя или продавца переходят к покупателю [6].

В Украине функционирует единый Оптовый рынок электрической энергии, на котором спрос формируется конечными потребителями, а удовлетворение обеспечивается отечественными производителями и импортерами электроэнергии. Другие субъекты хозяйствования выступают как посредники между производителями и конечными потребителями. Последнее обусловлено особенными потребительскими качествами и физико-техническими характеристиками товара «электрическая энергия»: одновременное производство и потребление; невозможность складирования, возврата и переадресовки.

В структуру Оптового рынка электрической энергии входят общегосударственный рынок электроэнергии, которую покупает государственное предприятие «Энергорынок» (ГП) с целью осуществления деятельности по оптовой поставке электроэнергии (рынок генерации), а также общегосударственный рынок электрической энергии, которую продает ГП с целью осуществления деятельности по оптовой поставке электроэнергии (рынок оптовой продажи). Общегосударственный рынок услуг по передаче электроэнергии представлен магистральными и межгосударственными сетями (рынок передачи).

В соответствии с Методикой определения монопольного (доминирующего) положения [7], территориальные границы указанных рынков определены территорией государства, а электрическая энергия является единым товаром, который характеризуется признаками однородности и взаимозаменяемости независимо от способа ее производства, условий продажи и потребления.

Рынок генерации электроэнергии характеризуется высоким уровнем концентрации. Структурные признаки монопольного положения имеет ГП как основной покупатель электроэнергии, а ряд продавцов занимают доминирующее положение на рынке. При этом необходимо отметить, что рыночная власть лидеров рынка сдерживается факторами административного характера, поскольку ценообразование в их деятельности регулируется национальной комиссией, осуществляющей государственный контроль в сфере энергетики и коммунальных услуг.

Важный сегмент Оптового рынка — рынок передачи электрической энергии в лице «НЭК Укрэнерго», объединяющей производителей электроэнергии и областные энергопоставляющие компании, обеспечивающей экспорт и импорт электроэнергии. Предприятие представляет собой субъект природной монополии. Энергопередающие организации не ощущают и не могут ощущать значительной конкуренции вследствие отсутствия конкурентов на соответствующих рынках при предоставлении услуг в сфере передачи электроэнергии местными (локальными) электросетями, присоединении к местным (локальным) электросетям, а также доступа к местным (локальным) электросетям на закрепленной территории в границах электрических сетей, которые находятся в собственности, пользовании или их распоряжении.

В настоящее время, несмотря на, казалось бы, законодательное урегулирование снятия административных барьеров [8], процесс присоединения к сетям природных монополий носит длительный и сложный характер. Сложность процедуры присоединения обуславливает значительную численность нарушений законодательства о защите экономической конкуренции.

Наиболее часто нарушения конкурентного законодательства при присоединении к электрическим сетям встречаются в виде включения в технические условия требований по осуществлению мер, которые фактически не являются необходимыми для обеспечения присоединения, ограничение сроков действия технических условий, неправомерный отказ от предоставления услуг [9].

В целях устранения причин возникновения этих нарушений целесообразно предоставлять заказчикам услуг по присоединению, которое соответствует требованиям к стандартному включению, право отказаться от предоставления услуги стандартного присоединения и получить услугу нестандартного подключения к сетям природной монополии. Необходимо урегулировать нормативно-правовые вопросы оплаты (или бесплатных) услуг по выдаче технических условий, договоров на присоединение и оценки соответствия разработанной заказчиком проектной документации на присоединение к выданным техническим условиям. Кроме того, требует решения

проблема выбора исполнителя комплекса работ по строительству на конкурсной основе.

Развитие конкуренции на общегосударственном рынке электрической энергии (рынке генерации) сдерживается целым рядом факторов, которые служат также основанием для совершения нарушений законодательства о защите экономической конкуренции. В отрасли отсутствует ценовая конкуренция между производителями электрической энергии, имеют место большие объемы государственной поддержки угледобывающих предприятий, не применяется стимулирующее регулирование к субъектам природных монополий. Отсутствие рынка угля и его дефицит приводят к уменьшению коэффициента использования установленных мощностей генерирующих компаний и тепловых электростанций. Отсутствуют равные возможности доступа к сетям поставщиков электрической энергии по регулируемому тарифу и поставщиков электроэнергии по нерегулируемому тарифу.

Нарушению состязательности субъектов хозяйствования способствует то, что в нормативных актах, регулирующих государственную помощь, зачастую не устанавливаются прозрачные критерии отбора субъектов такой помощи. Большая часть государственной помощи предоставляется предприятиям электроэнергетики с государственной формой собственности.

Правила конкуренции в энергетическом пространстве определены нормами, заложенными в законодательстве о защите экономической конкуренции [6]. Прежде всего, это нормы, содержащие общие и частные запреты, требующие от участников рынка воздерживаться от определенных действий, которые приводят или могут привести к отрицательным последствиям для конкуренции. Ими могут быть антиконкурентные действия субъектов хозяйствования, злоупотребления доминирующим положением на рынке, осуществление концентрации без согласия антимонопольных органов в случаях, когда оно требуется.

Законодательство о защите экономической конкуренции содержит целый ряд мер пресекающего, превентивного и восстановительного характера, которые в совокупности позволяют обеспечить нормальное функционирование состязательности на рынке энергетики. Вместе с тем остается не решенной

проблема обеспечения доказательств в конкурентных делах.

В настоящее время при рассмотрении дел о нарушении законодательства о защите экономической конкуренции антимонопольные органы и суды не принимают во внимание различную силу доказательств. Все доказательства в зависимости от обстоятельств, которые необходимо установить по конкурентному делу, фактически разделены на прямые и косвенные.

Прямые доказательства должны однозначно указывать на наличие или отсутствие определенного обстоятельства. Например, договор между субъектами хозяйствования о разделе рынка по территориальному принципу, ассортименту товаров, объектам их реализации или кругу потребителей прямо свидетельствует о юридическом факте установления антиконкурентных согласованных действий, которые привели или могут привести к недопущению, устранению или ограничению конкуренции на рынке.

Непрямые доказательства позволяют сделать лишь предположение о наличии или отсутствии тех или иных обстоятельств, которые бы свидетельствовали о нарушении конкурентного законодательства. На практике значение такой классификации доказательств состоит в том, что если обстоятельство доказывается в конкурентном процессе лишь непрямыми доказательствами, то их в совокупности должно быть достаточно для того, чтобы сделать однозначный вывод о наличии или отсутствии обстоятельств и исключить все другие предположения.

Одновременно наличие прямых доказательств не исключает возможности их опровержения другими доказательствами (как прямыми, так и косвенными). Например, утверждение субъекта хозяйствования о том, что он не связан с другим субъектом хозяйствования и не осуществляет контроль над его деятельностью, поскольку владеет 24,8 % его акций, может быть опровергнуто банковскими документами, подтверждающими перечисление последним безвозмездно части прибыли первому лицу.

Формирование сведений об обстоятельствах в процессе рассмотрения конкурентного дела должно различать первичные и производные доказательства. К первичным может от-

носиться акт проверки субъекта хозяйствования (содержащий копии первичных документов), заявление о нарушении законодательства о защите экономической конкуренции, показания ответчика и т. д. Производные доказательства восстанавливают содержание другого доказательства. Например, выводы эксперта о неправомерном использовании фирменного наименования, знака для товаров или оформления упаковки.

Очень важно, чтобы при рассмотрении конкурентного дела, особенно о картелях, обстоятельства были рассмотрены на основании первичных доказательств. Одновременно производные доказательства целесообразно использовать при проверке первичных доказательств. Отсутствие последних может привести к выводу специалиста или административной коллегии антимонопольного органа о недоказанности признаков нарушения законодательства о защите экономической конкуренции.

Таким образом, развитие конкуренции на общегосударственном рынке электрической энергии (рынке генерации) сдерживается целым рядом факторов, служащих основанием для совершения нарушений законодательства о защите экономической конкуренции. В отрасли отсутствует ценовая конкуренция между производителями электрической энергии, имеют место большие объемы государственной поддержки угледобывающих предприятий, не применяется стимулирующее регулирование к субъектам природных монополий. Отсутствие рынка угля и его дефицит приводят к уменьшению коэффициента использования установленных мощностей генерирующих компаний и тепловых электростанций. Неравны возможности доступа к сетям поставщиков электрической энергии по регулируемому тарифу и поставщиков электроэнергетики по нерегулируемому тарифу. Нарушению состязательности субъектов хозяйствования способствует то, что в нормативных актах, регулирующих государственную помощь, зачастую не устанавливаются прозрачные критерии отбора субъектов такой помощи, большая часть государственной помощи предоставляется предприятиям электроэнергетики с государственной формой собственности.

Современная модель конкурентного законодательства предполагает совершенствование

процессуальных норм, которые бы регулировали получение прямых доказательств в конкурентных делах.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Віхров О.П. Правові засади реформування ринку електричної енергії. *Економіка та право*. 2016. № 1. С. 11–18.
2. Власюк О.С., Прейгер Д.К. Конкурентоспроможність енергетики: стан, проблеми, перспективи. *Стратегічна панорама*. 2009. № 2. С. 26–35.
3. Білоцький С., Гріненко О. Енергетичне співтовариство, Третій енергетичний пакет ЕС і правове регулювання альтернативної енергетики. *Український часопис міжнародного права*. 2012. № 1. С. 69–76.
4. Джумагельдієва Г.Д. Правовое обеспечение энергообеспечения: монография. Донецк: Юго-Восток, 2011. 376 с.
5. Євдощук М.І., Коржнєв М.М., Курило М.М., Яковлев Є.О. Ресурсний фактор енергетичної стратегії України. *Стратегічна панорама*. 2010. № 1. С. 27–35.
6. Про захист економічної конкуренції: Закон України від 11.01.2001 № 2210. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 12. Ст. 64; 2005. № 26. Ст. 348; 2006. № 31. Ст. 269.
7. Методика визначення монопольного (домінуючого) становища суб'єктів господарювання на ринку. Затверджена розпорядженням Антимонопольного комітету України від 05.03.2002 № 49-р. *Офіційний вісник України*. 2002. № 14. Ст. 778.
8. Про внесення змін до деяких законів України щодо плати за приєднання до мереж суб'єктів природних монополій: Закон України від 22.06.2012. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 22. Ст. 214.
9. АМКУ проінформував про результати комплексного дослідження ринків електричної енергії та енергетичного вугілля. URL: <http://www.amcu.gov.ua> (дата звернення 04.05.2017).

REFERENCES

1. Vihrov O.P. Pravovi zasady reformuvannya rynku elektrichnoyi energii. *Ekononika ta pravo*. 2016. No. 1: 11–18 [in Ukrainian].
2. Vlasyuk O.S., Prejger D.K. Konkurentospromozhnist' energetyky: stan, problemy, perspektyvy. *Strategichna panorama*. 2009. No. 2: 26–35 [in Ukrainian].
3. Bilocz'kyj S., Grinenko O. Energetychnе spivtovarystvo, Tretij energetychnyj paket ES i pravove regulyvannya al'ternatyvnoyi energetyky. *Ukrayins'kyj chasopys mizhnarodnogo prava*. 2012. No. 1: 69–76 [in Ukrainian].
4. Dzhumagel'dieva G.D. Pravovoe obespechenie jenergosnabzhenija: monografija. Doneck: Jugo-Vostok, 2011 [in Russian].
5. Yevdoshhuk M.I., Korzhnyev M.M., Kurylo M.M., Yakovlev Ye.O. Resursnyj faktor energetychnoy strategiyi Ukrayiny. *Strategichna panorama*. 2010. No. 1: 27–35 [in Ukrainian].
6. Pro zahyst ekonomichnoyi konkurenciyi: Zakon Ukrayiny vid 11.01.2001 No. 2210. *Vidomosti Verhovnoyi Rady Ukrayiny*. 2001. No. 12. St. 64; 2005. No. 26. St. 348; 2006. No. 31. St. 269 [in Ukrainian].

7. Metodyka vyznachennya monopol'nogo (dominuyuchogo) stanovyshha sub'yektiv gospodaryuvannya na rynku. Zatverdzhena rozporядzhenniam Antymonopol'nogo komitetu Ukrainy vid 05.03.2002 No. 49-r. *Oficijnyj visnyk Ukrainy*. 2002. No. 14. St. 778 [in Ukrainian].
8. Pro vnesennya zmin do deyakyh zakoniv Ukrainy shhodo platy za pryednannya do mrezh sub'yektiv pryrodnyh monopolij: Zakon Ukrainy vid 22.06.2012. *Vidomosti Verhovnoyi Rady Ukrainy*. 2013. No. 22. St. 214 [in Ukrainian].
9. АМКУ proinformuvav pro rezul'taty kompleksnogo doslidzhennya ryнкiv elektrychnoyi energii ta energetychno-vugillya. URL: <http://www.amcu.gov.ua> [in Ukrainian].

Поступила 29.05.2017

С.С. Валітов

Інститут економіко-правових досліджень
НАН України, м. Київ

КОНКУРЕНТНА МОДЕЛЬ ПРАВОВОГО ЕНЕРГЕТИЧНОГО ПРОСТОРУ

Розглянуто зміст правового регулювання конкурентних відносин у сфері енергетики. Визначено стан відповідного товарного ринку і фактори, які стримують розвиток

конкуренції та є підставою для вчинення порушень законодавства про захист економічної конкуренції. Виявлено тенденції трансформації конкурентної моделі правового енергетичного простору.

Ключові слова: бар'єри, докази, заборони, конкуренція, заходи захисту, ринок, природна монополія.

S.S. Valitov

Institute of Economic and Legal Researches
of the NAS of Ukraine, Kyiv

COMPETITIVE MODEL OF LEGAL ENERGY SPACE

The article deals with the content of the legal regulation of competitive relations in the energy sector. The state of the relevant commodity market is determined and the factors that restrain the development of competition are the basis for committing violations of the legislation on the protection of economic competition. Tendencies of transformation of the competitive model of legal energy space are revealed.

Keywords: barriers, evidence, prohibitions, competition, protection measures, market, natural monopoly.

УДК 346.9

Н.О. ГЕРАСИМЕНКО, канд. юрид. наук, науковий співробітник
Інститут економіко-правових досліджень НАН України, м. Київ

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗДІЙСНЕННЯ ЕНЕРГОСЕРВІСУ В УКРАЇНІ

Ключові слова: енергозбереження, енергоефективність, енергосервіс, приватні інвестиції, публічні закупівлі, довгострокові зобов'язання.

Проаналізовано чинне законодавство щодо запровадження енергоефективних заходів на об'єктах права державної та комунальної власності через механізм енергосервісу. Розглянуто досвід правового регулювання енергоефективності та енергозбереження в Європейському Союзі. Виявлено недоліки вітчизняного нормативно-правового регулювання здійснення енергосервісу та запропоновано напрями їхнього усунення.

Вступ. Сьогодні Україна опинилася перед безпрецедентними викликами, які впливають із підвищеної залежності від імпорту енергоресурсів та дефіциту власних джерел енергії. Це зумовлено не тільки дією галузевих чинників, але й соціально-економічними перетвореннями у країні з урахуванням зовнішньої воєнно-політичної агресії.

На жаль, маємо констатувати, що тривалий час питанням енергоефективності та енергозбереження в Україні не приділялося достатньої уваги. Саме тому нині об'єктом уваги науковців і практиків є пошук альтернативних напрямів забезпечення енергетичної безпеки і перехід до енергоефективного та енергоощадного використання і споживання енергоресурсів із запровадженням інноваційних технологій.

Згідно з положеннями Стратегії сталого розвитку «Україна 2020» [1] програма енергоефективності (енергонезалежності) є одним із першочергових пріоритетів розвитку держави. Серед основних цілей реалізації державної політики у цьому напрямі — зниження енергоємності валового внутрішнього продукту (ВВП) на 20 % до кінця 2020 р. шляхом забезпечення (упровадження) 100 % обов'язкового комерційного обліку споживання енергоресурсів (енергії та палива), переходу до використання енергоефективних технологій та обладнання, зокрема через механізм енергосервісу та залучення енергосервісних компаній (ЕСКО).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти ефективного та раціонального використання паливно-енергетичних ресурсів були предметом досліджень Г.Д. Джумагельдієвої [2, 3], О.М. Суходолі [4], А.Г. Бобкової [5], Ю.С. Шемшученка [6], Р.С. Кіріна [7] та інших дослідників. Аналізу правової природи нової для вітчизняного законодавства конструкції «енергосервісний договір», яким

опосередковуються відносини у сфері запровадження енергоефективних заходів на об'єктах права державної та комунальної власності, присвячена наукова стаття Р.В. Походжука [8].

Мета статті — аналіз нормативно-правового регулювання здійснення енергосервісу для підвищення енергоефективності об'єктів права державної та комунальної власності і визначення напрямів його подальшого удосконалення.

Результати дослідження. Основоположним законодавчим актом, який визначає правові, економічні, соціальні та екологічні основи енергозбереження для всіх підприємств, об'єднань та організацій, розташованих на території країни, а також для громадян, є Закон України «Про енергозбереження» [9]. Відповідно до положень цього Закону «енергозбереження» — це діяльність (організаційна, наукова, практична, інформаційна), спрямована на раціональне використання та економне витрачання первинної й перетвореної енергії та природних енергетичних ресурсів у національному господарстві, яка реалізується з використанням технічних, економічних та правових методів. Проте відсутність очікуваних результатів в енергозбереженні протягом тривалого часу, тобто понад 20 років дії цього основоположного закону, засвідчила необхідність у подальшому розвитку правового забезпечення та стимулювання підвищення енергоефективності в усіх секторах економіки. Адже за статистичними показниками енергоємності ВВП Україна не відповідає загальноприйнятим європейським стандартам та в декілька разів перевищує показники країн Європейського Союзу (ЄС) [10].

Аналіз національних стратегічних документів України свідчить про створення передумов для підвищення ефективності здійснення державної економічної політики у сфері енергетики у частині забезпечення енергонезалежності, що, насамперед, вимагає зменшення споживання енергоносіїв, а також диверсифікацію постачань і збільшення власного видобутку. Оскільки Україна має значний резерв енергозбереження в економіці, то в результаті раціонального енергоспоживання будуть створені додаткові джерела енергетичних ресурсів у вигляді вивільненої енергії для подальшого її використання безпосередньо за призначенням. За інформацією Державного агентства з енергоефективності та енергозбереження, по-

тенціал енергозаощадження лише у бюджетній сфері складає близько 50 % споживання та/або витрат на оплату паливно-енергетичних ресурсів та / або житлово-комунальних послуг і оцінюється у 8,5 млрд дол. США.

Кабінетом Міністрів України з метою виконання взятих зобов'язань у рамках Договору про заснування Енергетичного Співтовариства був затверджений Національний план дій з енергоефективності на період до 2020 р. (НПДДЕ), яким передбачено скорочення кінцевого споживання енергії у 2017 р. на 5 % (3,6 млн тне), у 2020 р. — на 9 % (6,5 млн тне) [11]. Це на 11 % менше у порівнянні із запланованим зменшенням кінцевого енергоспоживання ЄС за той же період. При тому, що вже з 2006 р. в ЄС спостерігається істотне зниження рівня енергоспоживання одночасно із зафіксованим ростом ВВП. За словами Пола Ходсона, керівника департаменту з питань енергоефективності Європейської Комісії, це свідчить про досягнення так званого декаплінга [12].

Варто акцентувати увагу на тому, що в законодавчих актах ЄС стосовно енергоефективності окрема роль відводиться будівлям державних органів національного, регіонального і місцевого рівнів. Оскільки державний (комунальний) сектор має слугувати прикладом досягнення спільної (національної) мети і важливим чинником заохочення трансформації економіки у напрямі підвищення енергоефективності. Так у ст. 5 Директиви 2012/27EU Європейського Парламенту та Ради від 25 жовтня 2012 р. про енергоефективність (Директива ЄС про енергоефективність), яка має назву «Показова роль будівель державних органів», ухвалено, що кожна держава-член забезпечує, щоб 3 % загальної площі приміщень опалюваних і / або охолоджуваних будівель щороку ремонтували задля виконання принаймні мінімальних вимог до енергоефективності, які ця держава встановила [13].

Через хронічну нестачу фінансових ресурсів у органів державної та місцевої влади перед законодавчим органом України постало завдання створити сприятливі умови залучення значних капіталовкладень, зокрема приватних інвестицій, для підвищення енергетичної ефективності об'єктів права державної та комунальної власності. І в цьому аспекті корисним став успішний досвід використання інноваційних механізмів фінансування в інших краї-

нах, які вже тривалий час застосовують механізм енергосервісу.

У квітні 2015 р. результатом політичної волі та кропіткого законотворчого процесу став Закон України «Про запровадження нових інвестиційних можливостей, гарантування прав та законних інтересів суб'єктів підприємницької діяльності для проведення масштабної енергомодернізації» (Закон «Про ЕСКО») [14]. З ухваленням цього закону був закладений фундамент розвитку енергосервісу або енергетичних послуг в Україні у значенні Директиви 2012/27EU Європейського парламенту та Ради від 25 жовтня 2012 р. про енергоефективність [13]. Центральні органи виконавчої влади, до сфери управління яких належить замовник енергосервісу (щодо об'єктів права державної власності), виконавчі органи місцевої ради або місцеві органи виконавчої влади (щодо об'єктів права комунальної власності) отримали право ухвалювати рішення про закупівлю енергосервісу — комплексу технічних та організаційних енергоощадних (енергоефективних) та інших заходів, спрямованих на скорочення замовником енергосервісу споживання та / або витрат на оплату паливно-енергетичних ресурсів та / або житлово-комунальних послуг порівняно зі споживанням (витратами) за відсутності таких заходів. Закон вирішив деякі важливі питання, що стримували розвиток ринку енергосервісу в бюджетній сфері:

1) встановив особливості здійснення публічних закупівель енергосервісу, зокрема критерій визначення переможця, тому що для оцінки пропозицій учасників процедури закупівлі та виявлення економічно найвигіднішої пропозиції замовник замість критерію «ціна» під час оцінки тендерних пропозицій та пропозицій на переговорах (у разі застосування переговорної процедури закупівлі) застосовує критерій «показник ефективності енергосервісного договору»;

2) внесені зміни до Бюджетного Кодексу України [15]:

- доповнено ч. 2 ст. 55, згідно з якою оплату енергосервісу визначено як захищений витток бюджету загального фонду, що надало гарантії правам та законним інтересам суб'єктів підприємницької діяльності для повернення коштів у масштабну енергомодернізацію;

- доповнено ряд статей щодо запровадження довгострокового зобов'язання за енергосер-

вісом терміном до 15 років, на відміну від традиційного бюджетного періоду в один календарний рік.

Проте досвід укладення перших 19 енергосервісних контрактів у 2016 р. виявив ще багато перешкод до повномасштабного запуску нового перспективного ринку енергосервісу. Енергоаудит будівель, на основі результатів якого складаються бізнес-плани заходів із енергосервісу, показав, що переважна більшість об'єктів потребують капітальних ремонтів, без яких ефективність запровадження заходів з енергозбереження зводиться нанівець, а ризики інвесторів збільшуються. Тому в цьому напрямі ще має відбутися відповідне удосконалення чинного нормативно-правового регулювання, щоб уникнути або попередити негативні наслідки: погіршення стану будівель або взагалі їхнє руйнування. Адже в результаті енергомодернізації має відбутися економічно ефективний комплексний ремонт, що включає оновлення будівлі, спрямоване на скорочення як споживання переданої енергії, так і кінцеве енергоспоживання, що мало місце до ремонту, завдяки чому досягатиметься висока енергоефективність, підвищення рівня комфорту перебування у будівлі, подовження терміну служби будівлі, скорочення викидів парникових газів.

Автори цього закону ставили перед собою мету створити сприятливе середовище для залучення приватних інвестицій у заходи з підвищення енергоефективності об'єктів права державної та комунальної власності та, як наслідок, розвиток малого і середнього підприємництва на ринку енергосервісних послуг. Проте на практиці виявилось, що далеко не всі вітчизняні суб'єкти підприємницької діяльності мають достатні фінансові ресурси, щоб стати дієвими учасниками новоствореного сегмента ринку. Нині лише великі енергетичні, виробничі і будівельні компанії можуть дозволити собі здійснити довгострокові інвестиції в капіталомісткі заходи з енергоощадження (енергоефективності), використовуючи власні або позикові (кредитні) грошові ресурси. Але більшість новостворених суб'єктів господарювання, які виявили бажання розвиватися саме у сфері енергосервісних послуг і належать до суб'єктів малого або середнього підприємництва, не мають достатніх власних коштів, які б вони могли інвестувати в дов-

готували інвестиційні проекти з енергоефективності (енергозбереження). Більше того, відповідно до вимог Постанови Національного банку України від 30 червня 2016 р. № 351 «Про затвердження Положення про визначення банками України розміру кредитного ризику за активними банківськими операціями» щодо критеріїв та принципів прийнятності забезпечення за кредитними операціями, вони не мають відповідних активів для застави, поручителів та інших гарантій, окрім очікуваних грошових потоків, що генеруватимуться внаслідок реалізації заходів з енергосервісу [16]. Ці обставини можуть призвести до утворення монопольного або панівного становища окремих суб'єктів господарювання на цьому ринку та обмеження конкуренції.

І в цьому плані рушійною силою у запуску нового перспективного ринку енергосервісу, який перебуває на початковому етапі розвитку, мають стати основні принципи здійснення державно-приватного партнерства, зокрема забезпечення вищої ефективності діяльності, ніж у разі здійснення такої діяльності державним партнером без залучення приватного партнера. Оскільки відносини між замовниками (у значенні, наведеному в Законі України «Про публічні закупівлі») та виконавцями енергосервісу за всіма ознаками, наведеними в Законі України «Про державно-приватне партнерство», належать до державно-приватного партнерства. Тому у випадках, коли приватний партнер (переважно суб'єкти малого або середнього підприємництва) не має відповідних активів для застави, саме державний партнер (замовник енергосервісу) повинен виступити поручителем або надати інші гарантії забезпечення за кредитними операціями на підставі енергосервісного договору. Проте ці питання вимагають глибшого наукового вивчення в рамках окремого дослідження.

Енергоефективність у багатьох країнах є головним ресурсом підвищення конкурентоспроможності, стимулює економічне зростання. Послуги з енергоефективності, починаючи з 1970-х рр., постійно еволюціонують та розвиваються і на сьогодні є інструментом вирішення ширшого за енергомодернізацію кола енергетичних проблем, у т. ч. поставку енергії, диверсифікацію паливних ресурсів, управління навантаженням, розробку проектів нових електростанцій, станцій когенерації, систем

централізованого опалення та кондиціонування. У світовій практиці найбільшого поширення набув механізм енергетичного перформанс контрактінгу (*energy performance contract*) [17], аналог енергосервісу в чинному українському законодавстві. Він може мати найрізноманітніші назви в різних країнах.

Наприклад:

- Технологічний перформанс контрактінг (Бельгія, Німеччина та інші країни ЄС) (*Technology PC*);
- Контрактний енергоменеджмент (Велика Британія) (*Contract Energy Management*);
- *Contract du Resultat або Exploitation de Chauffage* (Франція);
- Фінансування третьої сторони (Велика Британія та іноді США) (*Third Party Financing*).

Компанії, які надають послуги енергетичного перформанс контрактінгу, називаються енергосервісними компаніями (ЕСКО).

Беручи до уваги, що Україна є асоційованим членом ЄС та учасницею Енергетичного співтовариства, що покладає на нашу країну конкретні зобов'язання з гармонізації національної нормативно-правової бази зі стандартами ЄС та імплементації Другого і Третього енергетичних пакетів, у рамках теми цієї статті варто звернути особливу увагу на досвід правового регулювання енергоефективності та енергозбереження в ЄС.

Важливе значення у формуванні національного законодавства з питань енергоефективності та енергозбереження країн-учасниць і членів ЄС мають положення Директиви 2012/27/ EU про енергоефективність, яка встановлює загальну основу для заходів щодо заохочення енергоефективності в ЄС з метою забезпечення досягнення поставленої ЄС стрижневої цілі — підвищення енергоефективності до 2020 р. на 20 % та прокладення шляху для подальшого покращення енергоефективності.

У Директиві викладені правила, покликані усунути бар'єри на енергетичному ринку та подолати прояви неефективності ринку, що заважають забезпеченню ефективності постачання і споживання енергії. Крім того, передбачено встановлення орієнтовних національних цілей щодо енергоефективності на 2020 рік, зокрема встановлення річного темпу ремонту будівель, які належать центральному урядові та зайняті ним, на території держави-члена з

метою підвищення енергоефективності цих будівель. Вимоги, викладені в цій Директиві, є мінімальними й не повинні заважати будь-якій державі-члену застосовувати або впроваджувати суворіші заходи [13].

Установлені цією Директивою зобов'язання щодо ремонту будівель центральних урядів доповнюються зобов'язаннями щодо будівель із майже нульовим енергоспоживанням, передбаченим у Директиві 2002/91/ЕУ Європейського Парламенту і Ради від 16 грудня 2012 р. про енергетичне функціонування будівель [18] та Директиві 2010/31/ЕУ Європейського Парламенту і Ради від 19 травня 2010 р. щодо енергетичної ефективності будівель [19].

Ключовими пунктами Директиви 2002/91/ЕУ є загальна методологія розрахунку комплексних енергетичних характеристик будівель; мінімальні стандарти з енергоефективності нових та наявних будівель, які підлягають капітальному ремонту; системи енергетичної сертифікації нових та наявних будівель із періодичністю до п'яти років; регулярна перевірка котелень і централізованих систем опалення та кондиціонування повітря в будівлях з оцінкою ефективності опалювальних установок, що експлуатуються понад 15 років. Директива *EPBD* визначає підхід до будівель як до єдиної енергетичної системи.

До кінця 2020 р. всі споруджувані будівлі ЄС мають відповідати показникам будівель із мінімальним або нульовим споживанням енергії та більш розширеним використанням енергії, виробленої з відновлюваних джерел. Енергозбереженню сприяє також система регулювання споживання енергії, яка включає державну і муніципальну систему планування і регулювання діяльності опалювальної, газової та електроенергетичної систем. 2010 р. ухвалено нову уточнену редакцію Директиви 2010/31/ЕУ щодо енергетичної ефективності будівель [19], яка зумовила упровадження більш ніж 40 стандартів.

Застосування стандарту *EN 15232* дає змогу оцінити стан енергоефективності будівель, розподіливши їх за категоріями *A, B, C* і *D*. Не дозволено спорудження будівлі категорії *D*, а наявні будівлі цього класу підлягають модернізації. Унаслідок здійснення власником моніторингу стану будівлі та ефективного її енергоспоживання може бути досягнуто вищого

рівня економії, що дає змогу отримати сертифікат рівня «Зеленої будівлі».

У національних законодавствах держав-членів ЄС встановлюються жорсткіші норми і вимоги у стандартах щодо енергоефективності під час будівництва нових і реконструкції наявних будівель (Німеччина, Франція, Італія, Велика Британія, Данія, Швеція тощо) і, перш за все, щодо поступового переходу до спорудження будівель із пасивним чи нульовим енергоспоживанням. У Великій Британії та Данії передбачено до 2020 р. повний перехід на спорудження таких будівель [20].

Німеччина вже давно є світовим лідером у розвитку стандартів і норм енергоефективності на національному рівні. На сьогодні Німеччина має жорстке нормативно-правове регулювання на базі Постанови про економію енергії (*Energieeinsparverordnung, EnEV*), яке підтримує будівництво енергоощадних будинків, а також сприяє модернізації наявних будівель з метою послідовного виконання вимог Європейської директиви про енергетичну ефективність будівель, яка передбачає будівництво виключно з «майже нульовим споживанням енергії», починаючи з 2021 р. (для адміністративних будівель — з 2019 р.). Німеччина також розробила і реалізує інноваційну систему фінансування енергоефективності, яка виявилася успішною не тільки в Німеччині, але і в інших країнах-членах ЄС.

У Німеччині вже успішно функціонує багатопверховий будинок на дев'ять родин — «Будинок майбутнього», не підключений до електричних мереж і до зовнішніх джерел тепла: все забезпечується завдяки особливій енергетичній та інженерній концепції автономності будинку. Будівлю побудовано за швейцарським стандартом енергоефективних будівель, концептуально і з точки зору параметрів, близьких до стандарту Пасивного будинку — *Passivhaus* [21].

Висновки. Україна має великий потенціал скорочення споживання енергоресурсів за рахунок підвищення ефективності їхнього використання. Реалізація цього потенціалу вимагає відповідних фінансових ресурсів. Фонд будівель є сектором із найбільшим потенціалом енергозбереження. Дефіцит бюджетних коштів і нагальна потреба в масштабній енергомодернізації будівель державної та комунальної форми власності стали головними чинниками

розробки дієвого правового механізму залучення приватних інвестицій у сферу енергозаощадження з дотриманням приватних і державних інтересів.

Ефективний європейський досвід енергозаощадження шляхом застосування договорів про забезпечення енергоефективності (енергосервісних контрактів) слугував прикладом упровадження механізму енергосервісу у вітчизняне законодавство. Головною його перевагою є те, що оплата послуг енергосервісу відбувається за рахунок досягнутого в результаті виконаного енергосервісу скорочення споживання та / або витрат на оплату паливно-енергетичних ресурсів та / або житлово-комунальних послуг порівняно зі споживанням (витратами) за відсутності таких заходів. Тобто виконавець енергосервісу інвестує власні кошти в енергоефективні заходи, які повертає із гарантованої ним економії витрат на споживання відповідних паливно-енергетичних ресурсів та / або житлово-комунальних послуг, у результаті здійснення енергосервісу.

Аналіз чинного законодавства в сфері енергоефективності (енергозбереження) свідчить про те, що для запуску ринку енергосервісних послуг у нашій державі вже є правова основа, а перший досвід укладання та виконання енергосервісних контрактів із підвищення енергоефективності об'єктів права державної та комунальної власності вказав на наявні недоліки та напрями подальшого удосконалення нормативно-правового забезпечення відносин у цій сфері.

Питання енергоефективності стосується не тільки будівель державної та комунальної форми власності, а і сфери ЖКГ, промисловості, генерації, транспорту, бо впливає на всі сектори економіки. Наразі проводиться активна державна політика в сфері енергоефективності за напрямками:

- уведення обов'язкового енергетичного менеджменту й енергетичного аудиту на підприємствах і установах усіх форм власності;
- розробка та впровадження механізмів стимулювання енергозбутових компаній до забезпечення зниження споживання електроенергії їхніми клієнтами;
- установлення жорсткіших стандартів енергоефективності під час будівництва та реконструкції будівель і встановлення темпів підвищення енергоефективності наявних будівель;

- популяризація заходів із підвищення енергоефективності серед населення;
- стимулювання розвитку енергосервісних компаній за рахунок створення відповідної нормативної бази та упровадження механізмів енергосервісних договорів.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Про стратегію сталого розвитку «Україна — 2020»: Указ Президента України від 12.01.2015 № 5/2015. *Офіційний вісник Президента України*. 2015. № 2. Ст. 154.
2. Джумагельдієва Г.Д. Хозяйственно-правовое обеспечение рационального использования энергетических ресурсов. *Часопис Академії адвокатури України*. 2011. № 3. С. 33—39. URL: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/Chaaui/index.html> (дата обращения 23.05.2017).
3. Джумагельдієва Г.Д. К вопросу о способах систематизации законодательства об энергосбережении. *Вісник Академії адвокатури України*. 2011. № 3 (22). С. 100—108.
4. Суходоля О.М. Оцінка ефективності реалізації державної політики у сфері ефективного використання паливно-енергетичних ресурсів (період 1997—2007 рр.): інформаційно-аналітичні матеріали. URL: <http://www.is.svitonline.com/sukhodolya/necessary/NazBezpr.htm> (дата звернення 22.05.2017).
5. Бобкова А.Г. Правові форми господарського керівництва екологічним підприємством. *Господарсько-правові аспекти забезпечення розвитку економіки України: монографія / Наук. ред. А.Г. Бобкова та А.М. Захарченко*. Донецьк: Юго-Восток, 2013. С. 285—303.
6. Шемшученко Ю.С. Состояние и актуальные проблемы развития энергетического законодательства Украины, перспективы его кодификации. *Предпринимательское право*. 2008. № 3. С. 61—72.
7. Кірін Р.С. Актуальні питання правового забезпечення видобування корисних копалин. *Юридична Україна*. 2006. № 11. С. 62—68.
8. Пожоджук Р.В. Правова природа енергосервісного договору. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького*. 2015. № 12. С. 113—119. URL: <http://visnyk.iful.edu.ua/wp-content/uploads/2015/10/18-12-15.pdf> (дата звернення 22.05.2017).
9. Про енергозбереження: Закон України від 01.07.1994 №74/94-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 30. Ст. 283.
10. Статистична інформація Міжнародного енергетичного агентства. Сайт Міжнародного енергетичного агентства. URL: <http://www.iea.org/statistics/statisticsssearch/report/?country=UKRAINE&product=indicators> (дата звернення 27.05.2017).
11. Про Національний план дій з енергоефективності на період до 2020 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 25.11.2015 № 1228-р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1228-2015-p> (дата звернення 27.05.2017).
12. Эксперты ЕС про энергоэффективность в Украине. URL: <http://greenergy.com.ua/novosti/e-kspertry-es-pro>

- e-nergoe-ffektivnost-v-ukraine/ (дата звернення 27.05.2017).
13. Директива 2012/27EU Європейського Парламенту та Ради від 25.10.2012 про енергоефективність. URL: http://sae.gov.ua/sites/default/files/UKR_Directive_27_2012_2.doc (дата звернення 25.05.2017).
 14. Про запровадження нових інвестиційних можливостей, гарантування прав та законних інтересів суб'єктів підприємницької діяльності для проведення масштабної енергомодернізації: Закон України від 09.04.2015 № 327-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 26. Ст. 220.
 15. Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 № 2456-VI VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2010. № 50. Ст. 572.
 16. Про затвердження Положення про визначення банками України розміру кредитного ризику за активними банківськими операціями: Постанова Національного банку України від 30.06.2016 № 351. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0351500-16/card2#Card> (дата звернення 28.04.2017).
 17. Хэнсен Ш., Вейсман Д. Перфоманс — контрактинг: новые горизонты. URL: http://portal-energo.ru/files/articles/portal-energo_ru_shirli_polniy.doc (дата звернення 25.05.2017).
 18. Директива 2002/91/ EU Європейського Парламенту і Ради від 16.12.2012 про енергетичне функціонування будівель. URL: http://journal.esco.co.ua/2010_10/art032.htm (дата звернення 25.05.2017).
 19. Директива європейського парламенту та ради 2010/31/ EU від 19.05.2010 щодо енергетичної ефективності будівель. URL: http://sae.gov.ua/documents/dyrektyva_2010_31.doc (дата звернення 21.04.2017).
 20. Аналіз законодавства провідних зарубіжних країн та України щодо ефективного використання енергетичних ресурсів: Науково-технічний центр електроенергетики ДП «НЕК «Укренего». URL: <https://ua.energy/?nID=184> (дата звернення 20.05.2017).
 21. Автономный дом — солнечная электростанция плюс водород. URL: <http://institut.livejournal.com/40706.html> (дата звернення 25.05.2017).
 22. Bobkova A.G. Pravovi formy gospodars'kogo kerivnyctva ekologichnym pidpryyemnyctvom. *Gospodars'ko-pravovi aspekty zabezpechennya rozvytku ekonomiky Ukrainy: monografiya*. Nauk. red. A.G. Bobkova ta A.M. Zaxarchenko. Donecz'k: Yugo-Vostok, 2013 [in Ukrainian].
 23. Shemshuchenko Ju.S. Sostojanie i aktual'nye problemy razvitija jenergeticheskogo zakonodatel'stva Ukrainy, perspektivy ego kodifikacii. *Predprinimatel'skoe pravo*. 2008. No. 3: 61—72 [in Russian].
 24. Kirin R.S. Aktual'ni pytannya pravovogo zabezpechennya vydobuvannya korysnyh kopalyn. *Yurydychna Ukrayina*. 2006. No. 11: 62—68 [in Ukrainian].
 25. Pozhodzhuk R.V. Pravova pryroda energoservisnogo dogovoru. *Naukovo-informacijnyj visnyk Ivano-Frankivs'kogo universytetu prava imeni Korolya Danyla Galycz'kogo*. 2015. No. 12: 113—119. URL: <http://visnyk.iful.edu.ua/wp-content/uploads/2015/10/18-12-15.pdf> [in Ukrainian].
 26. Pro energoberezhennya: Zakon Ukrainy vid 01.07.1994 No. 74/94-VR. *Vidomosti Verhovnoyi Rady Ukrainy*. 1994. No. 30. St. 283 [in Ukrainian].
 27. Statystychna informaciya Mizhnarodnogo energetychnogo agentstva. Sajt Mizhnarodnogo energetychnogo agentstva. URL: <http://www.iea.org/statistics/statistics-search/report/?country=UKRAINE&product=indicators> [in Ukrainian].
 28. Pro Nacional'nyj plan dij z energoefektyvnosti na period do 2020 roku: rozporjadzhennya Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 25.11.2015. No. 1228-r. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1228-2015-r> [in Ukrainian].
 29. Jeksperty ES pro jenergojeffektivnost' v Ukraine. URL: <http://greenergy.com.ua/novosti/e-ksperty-es-pro-e-nergoe-ffektivnost-v-ukraine/> [in Russian].
 30. Dyrektyva 2012/27EU Yevropejs'kogo Parlamentu ta Rady vid 25.10.2012 pro energoefektyvnist'. URL: http://sae.gov.ua/sites/default/files/UKR_Directive_27_2012_2.doc [in Ukrainian].
 31. Pro zaprovadzhennya novyh investycijnyh mozhyvostej, garantuvannya prav ta zakonnyh interesiv sub'yektiv pidpryyemnycz'koyi diyal'nosti dlya provedennya mashtabnoyi energomodernizaciyi: Zakon Ukrainy vid 09.04.2015 No. 327-VIII. *Vidomosti Verhovnoyi Rady Ukrainy*. 2015. No. 26. St. 220 [in Ukrainian].
 32. Byudzhethnyj kodeks Ukrainy vid 08.07.2010 No. 2456-VI VIII. *Vidomosti Verhovnoyi Rady Ukrainy*. 2010. No. 50. St. 572 [in Ukrainian].
 33. Pro zatverdzhennya Polozhennya pro vyznachennya bankamy Ukrainy rozmiru kredytnogo ryzkyu za aktyvnymy bankiv's'kymy operacijamy: Postanova Nacional'nogo banku Ukrainy vid 30.06.2016 No. 351. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0351500-16/card2#Card> [in Ukrainian].
 34. Shirli Hjensen, Dzhenni Vejsman. Perfomans — kontraktning: novye gorizonty. URL: http://portal-energo.ru/files/articles/portal-energo_ru_shirli_polniy.doc [in Russian].
 35. Dyrektyva 2002/91/ EU Yevropejs'kogo Parlamentu i Rady vid 16.12.2012 pro energetychno funkcionuvannya budivel'. URL: http://journal.esco.co.ua/2010_10/art032.htm [in Ukrainian].
 36. Dyrektyva yevropejs'kogo parlamentu ta rady 2010/31/ EU vid 19.05.2010 shhodo energetychnoyi efektyvnosti

REFERENCES

- budivel'. URL: http://sae.gov.ua/documents/dyrektyva_2010_31.doc [in Ukrainian].
20. Analiz zakonodavstva providnyh zarubizhnyh krayin ta Ukrainy shhodo efektyvnoho vykorystannya energetychnykh resursiv: Naukovo-tehnichnyj centr elektroenergetyky DP «NEK «Ukrenego». URL: <https://ua.energy/?nID=184> [in Ukrainian].
21. Avtonomnyj dom — solnechnaja jelektrostancija pljus vodorod. URL: <http://einstitut.livejournal.com/40706.html> [in Russian].

Надійшла 30.05.2017

Н.А. Герасименко

Институт экономико-правовых исследований
НАН Украины, г. Киев

НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ОСУЩЕСТВЛЕНИЯ ЭНЕРГОСЕРВИСА В УКРАИНЕ

Проанализировано действующее законодательство относительно внедрения энергоэффективных мероприятий на объектах права государственной и коммунальной собственности с помощью механизма энергосервиса. Рассмотрен опыт правового регулирования энергоэффективности и энергосбережения в Европейском Союзе.

Виявлені недостатки отечественного нормативно-правового регулювання здійснення енергосервісу і пропонується напрямлення його удосконалення.

Ключевые слова: енергосбережение, энергоэффективность, энергосервис, частные инвестиции, публичные закупки, долгосрочные обязательства.

N.O. Herasymenko

Institute of Economic and Legal Researches
of the NAS of Ukraine, Kyiv

SOME ASPECTS OF LEGAL REGULATION ENERGY SERVICE IMPLEMENTATION IN UKRAINE

The article analyzes the current legislation on the introduction of energy efficiency measures at the state and municipal property through the mechanism of energy service. The experience of legal regulation of energy efficiency and conservation in the European Union. Revealed shortcomings domestic legal regulation of energy service implementation and proposed directions for its improvement.

Keywords: energy conservation, energy efficiency, energy service, private investment, public procurement, long-term commitment.

УДК 332.12

О.В. КОЛОМИЦЕВА, д-р екон. наук, професор кафедри економічної кібернетики та маркетингу
Черкаський державний технологічний університет, м. Черкаси

С.М. ПЕПЧУК, доцент кафедри економічної кібернетики та маркетингу
Черкаський державний технологічний університет, м. Черкаси

ВИКОРИСТАННЯ ТЕХНОЛОГІЇ АКТИВНОГО ПОЗИЦІОНУВАННЯ ДЛЯ ПІДВИЩЕННЯ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ПРИВАБЛИВОСТІ РЕГІОНУ

Ключові слова: технологія
активного позиціонування,
інвестиційна привабливість,
регіон, інвестиційний клімат.

Для підвищення інвестиційної привабливості регіону автори пропонують застосування технології активного позиціонування і просування регіону. Упровадження технології активного позиціонування передбачає формування сильної, висококонкурентної, оперативно гнучкої до змін економіки системи та стабілізацію соціального середовища регіону. Базою застосування визначеної технології є підприємницький потенціал, перспективною базою — регіональна освітня система як основа інноваційної інфраструктури. Важливим критерієм реалізації технології є ініціативний та креативний потенціал регіону, а ключовою умовою сприяння активному позиціонуванню регіону — політична воля і бажання регіональних та міських органів влади підтримати реалізацію визначеної технології активного позиціонування.

Постановка проблеми. В умовах глобалізації світової економіки посилення конкуренції на національному та міжнародних ринках, формування й утримання регіоном конкурентних переваг є базовою умовою для збереження соціальної та економічної стабільності, недопущення зниження якості господарського потенціалу й ефективності галузевої структури економіки регіону.

Для України роль інвестицій постійно зростає, оскільки вони є основою стабільного економічного розвитку, що дає змогу скоротити розрив в основних макроекономічних показниках між нашою державою та розвиненими країнами світу, створити передумови для гідної співпраці з іншими країнами.

У зв'язку з необхідністю залучення фінансових ресурсів та їхньою обмеженістю актуальною на сьогодні є проблема оцінки та підвищення інвестиційної привабливості регіонів, що дає змогу інвестору сформулювати уявлення про стан об'єкта вкладання коштів, забезпечення надійності майбутніх інвестицій та впевненості в отриманні очікуваних результатів від їхнього використання.

Як одна з умов підвищення інвестиційної привабливості регіону запропоновано застосування технології активного позиціонування регіону шляхом організації активної підтримки, супроводу та стимулювання діяльності провідних підприємств регіону, пошуку нових інноваційних ідей та підтримки їхньої реалізації на стартовому етапі, просування майданчиків для бізнесу, розвитку інфраструктури.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Багатоаспектність проблематики дослідження інвестиційної привабливості регіонів України набула втілення в наукових працях провідних вітчизняних і зарубіжних вчених, серед них: О. Асаул, І. Бланк, В. Захожай, О. Власюк, А. Гальчинський, В. Геєць, М. Долішній, І. Лукінов, Л. Петкова та ін. Разом із тим, аналіз значених джерел свідчить, що низка питань, пов'язаних із оцінкою інвестиційної привабливості регіонів, вивченням факторів та резервів її підвищення, їх прогнозуванням, залишаються невирішеними. Тому існує потреба в подальших теоретико-методичних і практичних дослідженнях у цьому напрямі.

Мета дослідження. Основною метою даної публікації є виявлення проблем, що гальмують інвестиційну активність регіонів, та розробка пропозицій щодо використання технологій активного позиціонування, які сприятимуть підвищенню інвестиційної привабливості регіонів України.

Результати дослідження. В економічній літературі відсутнє єдине загально визнане трактування поняття «інвестиційна привабливість регіону». Науковці по-різному підходять до формулювання дефініції «інвестиційна привабливість». На думку В. Дорохова та М. Піндура, інвестиційна привабливість — це сукупність об'єктивних можливостей і обмежень, що обумовлюють інтенсивність залучення інвестицій у регіон або інвестиційну активність у регіоні. При цьому зроблено акцент на тому, що об'єктивні можливості регіону щодо залучення інвестицій і є його інвестиційним потенціалом, а об'єктивні обмеження, що перешкоджають реалізації програми інвестування, є інвестиційними ризиками, наявність яких означає вірогідність неповної реалізації інвестиційного потенціалу регіону [1]. Л. Петкова та В. Проскурін [2] розглядають інвестиційну привабливість регіону як сукупність об'єктивних і суб'єктивних умов, що сприяють або перешкоджають процесу інвестування національної економіки на макро-, мезо- і мікрорівнях. В. Захожай та М. Кіт стверджують [3], що інвестиційна привабливість регіонів — це інтегральна характеристика окремих регіонів країни з позицій ефективності здійснення в них інвестиційної діяльності. Тобто існують різноманітні визначення категорії «інвестиційна привабливість»: від вузького до широкого.

Висока інвестиційна привабливість регіону дає змогу залучати великі інвестиції на його розвиток та гарантує отримання прибутку для інвесторів. Інвестиційна привабливість регіону може визначатись: вигідним географічним розташуванням регіону, наявністю необхідних умов, природних ресурсів, дешевою та кваліфікованою робочою силою, розвинутою інфраструктурою, ринком збуту продукції [4].

Оцінка інвестиційної привабливості регіонів є найважливішим аспектом для ухвалення будь-якого інвестиційного рішення, від правильності якого залежать наслідки як для інвестора, так і для економіки регіону та країни у цілому.

Існує багато методик оцінки інвестиційної привабливості регіону, проте єдиного підходу немає. Більшість дослідників пропонують оцінювати інвестиційну привабливість регіону рейтинговим методом або шляхом визначення інтегральних показників. Рейтинговий метод полягає в аналізі різних аспектів розвитку регіону, формуванні на їхній основі аналітичних і синтетичних показників за групами інтегрального показника. За цим показником або системою синтетичних показників визначається рейтинг регіону за рівнем його привабливості для інвестора.

Гамбурзький інститут світової економіки (*HWI*) спільно з німецькою аудиторською компанією *BDO AG* оприлюднили рейтинг країн за інвестиційною привабливістю *BDO International Business Compass (IBC)*. У рейтингу за 2016 р. Україна посіла 130-те місце (2015 р. — 89-те, 2014 р. — 79-те місце) із 174 країн [4, 5].

Відповідно до методики Європейської Бізнес-Асоціації, яка полягає у встановленні індексу інвестиційної привабливості — інтегрального показника, який ґрунтується на характеристичі інвестиційного клімату як сукупності політичних, економічних, законодавчих, регуляторних та інших чинників, рівень інвестиційної привабливості України знаходиться на найнижчих позиціях за усю історію дослідження (рис. 1).

Виходячи з наведених даних, у 2009—2015 рр. найвищий рівень індексу інвестиційної привабливості спостерігався в I кварталі 2011 р. — 3,4, найнижчий у IV кварталі 2013 р. — 1,81, проте в I кварталі 2016 р. спостерігається підвищення значення індексу до 2,88.

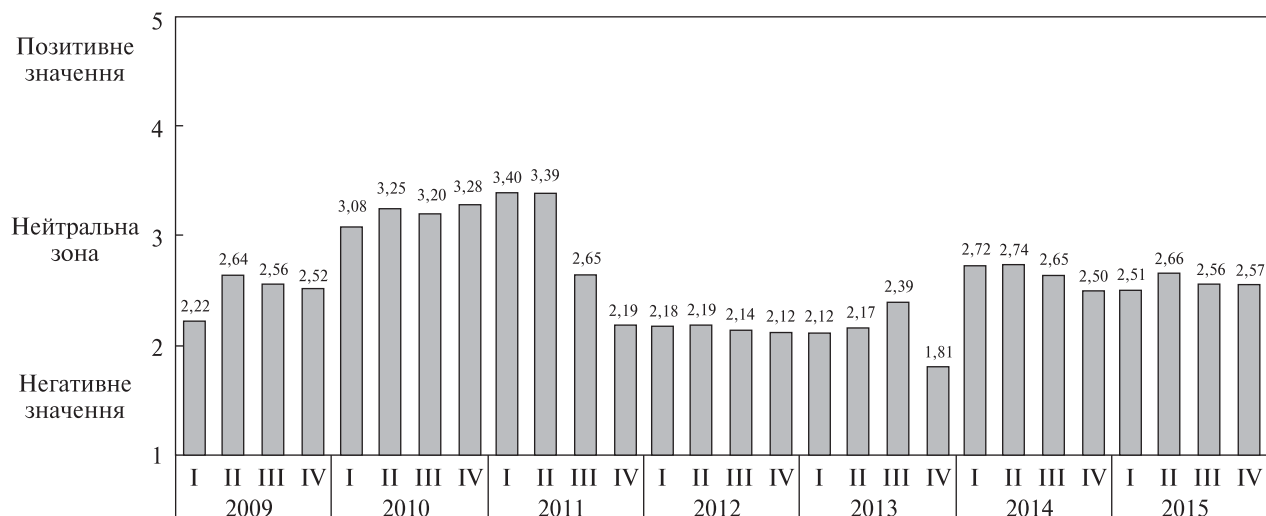

Рис. 1. Індекс інвестиційної привабливості України в 2009—2015 рр. (поквартально) за даними Європейської Бізнес-Асоціації [5]

Відповідно до запропонованої методики, рівень індексу інвестиційної привабливості України в сучасних умовах розвитку навіть не досягає нейтрального значення. Тому існує ряд стримувальних факторів, які гальмують розвиток інвестиційного ринку України, що в свою чергу спричинює зниження потенційно можливих прибутків суб'єктів господарювання України від інвестиційної діяльності.

Серед основних проблем, що обумовлюють несприятливий інвестиційний клімат в Україні та стримують економічний розвиток, численні вітчизняні та зарубіжні дослідники традиційно відзначають:

- нестабільність українського законодавства;
- нерозвиненість ринкової інфраструктури;
- сильний податковий тиск, корупцію в місцевих і центральних органах влади;
- відсутність сталої стратегії економічного і політичного розвитку;
- обмеженість державних підприємств, що підлягають приватизації і в яких зацікавлені потенційні інвестори;
- незабезпечення усім суб'єктам економічних відносин, у тому числі й іноземним інвесторам, рівних економічних прав і свобод у здійсненні фінансово-економічної діяльності;
- відсутність надійної інвестиційної історії, що формується роками внаслідок успішних капіталовкладень інвесторів;
- політичну ситуацію (АТО, загальна нестабільність, суперечливість відносин влади з опозицією, чітко невизначений напрям зовнішньої політики України).

На думку експертів українського офісу мережі *BDO*, аби переламати цю тенденцію погіршення інвестиційної привабливості країни, необхідні рішучі реформи, які забезпечать ріст ВВП щонайменше на 10 % щороку. Це неможливо без детінізації економіки та формування сприятливого регулятивного середовища [7].

Нааявні проблеми, дефіцит коштів для належного фінансування інноваційних проектів спонукають до пошуку підходів щодо формування сприятливого інвестиційного клімату та підвищення інвестиційної привабливості регіону. На нашу думку, використання технології активного позиціонування сприятиме підвищенню інвестиційної привабливості регіонів України.

Технологія активного позиціонування та просування регіону припускає цілеспрямовану діяльність усіх зацікавлених сторін цього процесу — регіональної влади, представників бізнесу, наукового співтовариства — у таких напрямках: створення загальних умов для розвитку регіональної економіки; постійний супровід наявних та активне залучення нових суб'єктів підприємницької діяльності. Результативним показником ефективного впровадження технології активного позиціонування має бути формування привабливого інвестиційного клімату, відповідно, активізація фінансових вливань в економіку регіону з боку як внутрішніх, так і зовнішніх інвесторів. Отже, сприятливий інвестиційний клімат активізує розвиток інвестиційного потенціалу,

мінімізує рівень супутних ризиків і в цілому значно підвищить інвестиційну привабливість регіону [4].

Постійний супровід бізнесу є не менш значущим, ніж створення умов для залучення нових видів бізнесу, оскільки підприємства, що працюють у регіоні, вже створили робочі місця і сплачують податки до регіонального бюджету. Тому чекати від них нових інвестицій імовірніше, ніж залучити новий бізнес у регіон.

Крім того, постійний супровід наявного бізнесу необхідний через низку важливих причин:

1. Підприємства регулярно оцінюють своє місце розташування і порівнюють його з альтернативними варіантами.

2. Постійний супровід підприємств і залучення нових бізнесів усе тісніше сполучаються: мережі, потенціал постачальників і партнерів у бізнесі і кооперації підсилюють своє значення як критерії вибору місця розташування; вже залучені підприємства є вагомим аргументом на користь регіону і засобом його подальшого розвитку; систематична підтримка контактів із підприємствами є засобом розкриття потенціалу регіону.

Ефективним шляхом підтримки контактів із підприємствами є їхнє анкетування, опитування і взаємодія через регіональні спілки промисловців і підприємців, торговельно-промислові палати регіонів. Крім того, потрібно використовувати стандартні процедури та заходи щодо виходу на нові ринки і залучення інвесторів: дні економіки, економічні й інвестиційні форуми, професійно-тематичні заходи, біржі ділових контактів, економічні делегації, технічні симпозиуми, виставки, ярмарки і презентації усередині регіону та за його межами.

У ході контактів особливе місце належить виявленню думок суб'єктів підприємницької діяльності щодо важливості для них різних аспектів послуг, які надають їм органи виконавчої влади регіону, а також ступеня задоволення такими послугами. У ході цього процесу оцінюють: швидкість обробки інформації та час, витрачений бізнесом на оформлення дозвільних процедур; розуміння потреб підприємств; забезпеченість кваліфікованою робочою силою; перевірюваність обґрунтованості рішень, що ухвалює влада; прозорість управлінських процесів і рішень.

Постійний супровід бізнесу з боку органів влади повинен охоплювати такі аспекти: під-

тримка в процедурах узгодження під час реалізації інтересів бізнесу в регіоні, посередництво у контактах із потенційними партнерами бізнесу; інформування про економічні тенденції; співпраця організацій з підтримки бізнесу; поліпшення пропозиції виробничих майданчиків і приміщень; розвиток консалтингових послуг; інформування про консультаційні служби; інтенсивна підтримка контактів.

Прагнення до забезпечення максимально привабливих умов ведення бізнесу в регіоні продиктоване необхідністю підвищення ділової активності підприємницьких структур регіону, інтенсифікації їхньої інноваційної діяльності, стимулювання відкриття нових бізнес-структур та залучення підприємств-нерезидентів для ведення господарської діяльності в межах регіону, що, в свою чергу, забезпечить активне позиціонування та просування образу регіону як привабливого для інвестицій. Необхідною умовою застосування технології активного позиціонування та просування регіону є наявність спеціалізованої структури, головне завдання якої — об'єднання та координація з активізації інноваційної діяльності провідних і перспективних підприємств регіону, пошуку та залучення як внутрішніх, так і зовнішніх інвесторів, формування сприятливого інвестиційного клімату регіону.

Цією спеціалізованою структурою може бути робоча група з формування позитивного іміджу регіону. Вважаємо, що така робоча група повинна бути сформованою і діяти у складі обласної державної адміністрації. Діяльність спеціальної робочої групи з формування позитивного іміджу регіону має відбуватись у тісному взаємозв'язку з іншими спеціалізованими структурами регіону. Основними напрямками її роботи мають бути посередництво у контактах і кооперації представників бізнесу, регіональні інновації, передавання технологій і регіональний маркетинг.

Для реалізації технології активного позиціонування і просування регіону можна виділити п'ять основних полів діяльності (рис. 2).

Кожне з п'яти полів діяльності (рис. 2) потребує для розвитку і успіху урахування факторів, що визначають такий успіх.

Посередництво у контактах і кооперації є важливим фактором успіху реалізації активного позиціонування і просування регіону, бо, по-перше, стимулює розвиток кооперації на

Рис. 2. Схема реалізації технології активного позиціонування і просування регіону

основі постійної підтримки контактів із провідними підприємницькими структурами регіону через формування якісного інформаційного простору. На основі посередництва у контактах і кооперації стає досяжною узгодженість між економічним розвитком різних міст і районів регіону, знижується роль фактора територіальної розпороченості, прискорюється процес пошуку нових потенційних підприємств інноваційного спрямування. По-друге, воно забезпечує маркетингове стимулювання логістичних ланцюжків між підприємствами як однієї, так і споріднених чи підтримувальних галузей економіки регіону, сприяє удосконаленню елементів виробничої та збутової інфраструктури. По-третє, відкриває нові можливості для інформаційного забезпечення кооперативного руху, підтримки освітніх ініціатив для поповнення кваліфікованими кадрами.

Регіональне управління лояльне до бізнесу повинно стимулювати залучення активних підприємницьких структур пріоритетних та іміджеформувальних галузей економіки регіону в національні, регіональні чи місцеві соціально-економічні ініціативи за принципами децентралізації в обґрунтуванні пріоритетів розвитку регіону, що дасть змогу забезпечити узгодженість використовуваного адміністративного підходу згори донизу у просуванні ініціатив із субсидіарним (знизу вгору). Права і механізми подання відповідних ініціатив та управління їхньою реалізацією мають базуватися на прин-

ципі партнерства з використанням методології «зустрічних потоків».

Для забезпечення активного залучення підприємницьких структур у процеси активного позиціонування та просування регіону на рівні стратегічного управління регіон повинен використовувати *vision*-методологію, принципи синергізму, а також діяльнісно-функціональний підхід як в організації системи регіонального управління економікою, так і у використанні маркетингу для досягнення цілей стійкості і генерування стратегічних конкурентних переваг. Важливим фактором успіху регіонального управління, лояльного до бізнесу, є діалог з представниками пріоритетних підприємницьких структур регіону, забезпечений шляхом налагодження ефективного зворотного зв'язку. Визначений фактор уможливує діагностування ступеня розуміння і погодження підприємницьких структур регіону з поставленими завданнями активного позиціонування регіону, виявлення можливостей надання підтримки з боку регіональних органів влади у вигляді певних преференцій тощо.

Таким чином, регіональне управління, лояльне до бізнесу і зацікавлене в просуванні інвестиційного образу регіону в рамках активного позиціонування, має орієнтуватися на такі цільові настанови:

- визначення основних пріоритетів інвестиційних відносин (розвиток матеріально-технічної бази підприємств; удосконалення

соціальної та інженерної інфраструктури регіону, капітальне будівництво);

- забезпечення інформаційної підтримки учасникам інвестиційних відносин, інформаційної відкритості для потенційних інвесторів;
- моніторинг потреби в інвестиціях як окремих міст і районів, так і регіону в цілому;
- аналіз і можливості удосконалення системи податкових пільг для інвесторів (зниження ставок за податками у частині, що зараховується в регіональний бюджет на період фактичної окупності інвестицій, зниження податку на майно та ставок податку на прибуток, уведення пільг за місцевими податками);
- аналіз і удосконалення заходів щодо страхування ризиків інвесторів;
- удосконалення інвестиційної поведінки провідних сільськогосподарських і промислових підприємств регіону;
- надання консультаційної допомоги учасникам інвестиційних відносин.

Внутрішній регіональний маркетинг використовується для обґрунтування, формування та розвитку конкурентного потенціалу регіону, дає змогу адекватно представити образ регіону та окремі його підобрази, ідентифікувати проблеми, що не вирішуються або посилюються ринковим середовищем, виявити можливості технологічної інтеграції та кооперації в ланцюжках створення цінностей в економіці регіону і на цій основі окреслити перспективи активного позиціонування та просування регіону. При цьому істотною умовою реалізації зазначених перспектив є активізація поведінки цільової групи споживачів регіону та їхньої лояльності до регіону як простору реалізації індивідуальних і суспільних потреб.

Особливістю внутрішнього регіонального маркетингу в цьому аспекті є його вибіркова і прицільна спрямованість, тобто заходи внутрішнього регіонального маркетингу мають бути орієнтовані на конкретний сегмент цільової групи споживачів регіону.

Фактори успіху *формування мережі партнерства підприємств* полягають у можливостях прискореного впровадження нової продукції, зменшенні ризиків і витрат у зв'язку з проникненням на нові ринки, зміцненні конкурентної позиції окремих підприємств за рахунок застосування прогресивних технологій партнера та позицій регіону на національному ринку, відкритого доступу до інноваційних

високовартісних технологій шляхом об'єднання фінансових ресурсів, подолання ринкових бар'єрів, розширення сфери застосування технологічних рішень, формування ефекту масштабу, розвитку інтелектуального потенціалу. Роль спеціальної робочої групи з формування позитивного іміджу регіону у створенні партнерських підприємницьких мереж полягає у попередженні виникнення негативних наслідків партнерських відносин, спричинених поганою сумісністю підприємств-партнерів, розбіжністю їхніх цілей, відсутністю професіоналізму в управлінні спільними проектами тощо. Створення ефективного механізму формування мережі партнерства підприємств регіону з дієвими заходами інформаційної, інституційної та фінансової підтримки подібних інтегральних утворень із боку державних структур сприятиме сталому розвитку і формуванню цілісного підприємницького простору регіону, що, безумовно, може бути гарантом ефективності інвестиційних вкладень.

За *упровадження технологій поширення інновацій* на рівні соціально-економічної системи регіону необхідно враховувати специфічну системну взаємодію факторів, ресурсів, які створюють своєрідні можливості розробки, упровадження та освоєння нових технологій і наукомістких виробництв у різних сферах. Технологія активного позиціонування в розрізі цього поля діяльності передбачає стимулювання включення регіону в реалізацію значущих регіональних, державних, міжрегіональних інноваційно-інвестиційних корпоративних і національних проектів, стимулювання інноваційних процесів у малому та середньому бізнесі, включаючи допомогу в інкорпоруванні нових для них, але використовуваних у світі інноваційних процесів і технологій.

Значущість застосування ефективних технологій поширення інновацій у регіоні є очевидною. Процес просування інновацій повинен базуватися на застосуванні аналітичних інструментів дослідження процесів інноваційної динаміки в регіоні, виявленні та локалізації місця виникнення цих процесів, розрахуванні оптимальної точки старту тієї чи іншої інновації залежно від її базових характеристик. Дієвість фактора успіху впровадження технологій поширення інновацій залежить від поширення інновацій на різних рівнях ієрархічної системи — від більших та економічно роз-

винених міст і районів до менш розвинених. Важливим аспектом цього поля діяльності активного позиціонування видається вибір результативної технології поширення інновацій у регіоні. Критичний аналіз сучасних технологій поширення інновацій дає змогу виділити технології, побудовані на лінійній, дифузійній і просторовій моделях поширення інновацій, однак більшість із них не враховують значущості територіального концепту. Авторами запропоновано модель управління поширенням інновацій, яка базується на принципах партнерства і компромісу всіх потенційних учасників цього процесу (стейкхолдерів).

Усі вищезазначені фактори успіху активного позиціонування і просування регіону спрямовані на активізацію зацікавленості інвесторів у фінансовій підтримці економіки регіону, підтверджують і зміцнюють його образ як привабливого для інвестицій. У зв'язку з цим можна говорити про те, що в середньостроковій перспективі на початкових етапах використання технології активного позиціонування та просування регіону доцільно зосередити увагу на:

- забезпеченні залучення регіональної влади, провідних підприємницьких структур регіону, ініціативних громадських організацій у сфері підприємництва, освітньо-наукових структур до розробки стратегії позиціонування регіону;

- стимулюванні активності міських та селищних рад регіону, провідних суб'єктів господарювання, громадських організацій і населення в ініціації власних проектів як для реалізації в межах регіону, так і для включення до інших інвестиційно-інноваційних програм на міжнародному рівні.

В умовах зростання конкуренції регіонів їхні пропозиції для бізнесу і потенційних інвесторів стають усе більш подібними та рівнозначними. У зв'язку з цим на перший план виходить професіоналізм у справі просування регіону, тобто професійна діяльність спеціальної робочої групи з формування позитивного іміджу регіону. У сучасних умовах головні суб'єкти визначеної технології активного позиціонування і просування регіону повинні орієнтуватися на формування стійких конкурентних переваг, базуючись на унікальному комплексі ресурсів і можливостей регіону, активізації організаційних та інтеграційних

механізмів функціонування, забезпечення цілеспрямованих трансформацій внутрішніх структур і структур взаємодії з партнерами та цільовими групами споживачів.

Таким чином, технологія активного позиціонування регіону спрямована на довгострокове підвищення інвестиційної привабливості регіону, базуючись на підвищенні рівня конкурентоспроможності суб'єктів підприємницької діяльності, які є основою його інноваційного розвитку. Застосування технології активного позиціонування дає змогу розширити коло споживачів маркетингової інформації про інвестиційні проекти, підприємства та наукові організації регіону, забезпечити повний цикл маркетингового супроводу інноваційної активності, формування позитивного інвестиційно-інноваційного іміджу, максимізації синергетичного ефекту від внутрішньої та міжрегіональної кооперації та розвитку наукомісткого бізнесу.

Висновки. Запропоновано використання технології активного позиціонування і просування регіону, яка сприятиме підвищенню конкурентоспроможності регіону, формуванню привабливого інвестиційного клімату, активізації фінансових потоків в економіку регіону з боку як внутрішніх, так і зовнішніх інвесторів, формуванню стійкого позитивного іміджу регіону.

Для реалізації технології активного позиціонування регіону виділено п'ять основних полів діяльності як ключових орієнтирів його просування (посередництво у контактах і кооперації, регіональне управління, лояльне до бізнесу, внутрішній регіональний маркетинг, формування мережі партнерства підприємства, упровадження технологій поширення інновацій), обґрунтовано фактори їхнього успіху та інструменти забезпечення цього успіху.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Дорохов В., Пиндур М. Инвестиционный климат. Инвестиционная привлекательность регионов и отраслей России. URL: http://studopedia.ru/1_63666_investitsionnyy-klimat-investitsionnaya-privlekatelnost-regionov-i-otrasley-grossii.html (дата звернення 10.03.2017).
2. Петкова Л., Проскурин В. Муниципальные инвестиции и кредиты. Учебное пособие. Киев, 2006. 158 с.
3. Захожай В., Кит М. Статистика інвестиційної діяльності. URL: <http://personal.in.ua> (дата звернення 27.02.2017).

4. Коломицева О.В., Пепчук С.М. Концепція позиціонування регіону в умовах глобальної конкуренції: монографія. М-во освіти і науки України, Черкас. держ. технол. ун-т. Черкаси: видавець Чабаненко Ю.А., 2016. 322 с.
5. European Business Association. Индекс інвестиційної привабливості URL: <http://www.eba.com.ua/uk/component/k2/item/7?Itemid=13> (дата звернення 26.02.2017).
6. Рейтинг інвестиційної привабливості регіонів. Підготовлено Київ. міжнар. ін-том соціології у партнерстві з Ін-том екон. дослідж. та політ. консультацій на замовлення Держ. агентства з інвестицій та управління нац. проектами України. Київ, 2014. 389 с. URL: <http://kiis.com.ua/materials/pr/20142904/RIPR2014.pdf> (дата звернення 26.02.2017).
7. Рейтинг інвестиційної привабливості: Україна опускається на дно. URL: <http://www.businessz.com.ua/news/27/1229> (дата звернення 26.02.2017).

REFERENCES

1. Dorohov V., Pindur M. Investicionnyj klimat. Investicionnaja privlekatel'nost' regionov i otraslej Rossii. URL: http://studopedia.ru/1_63666_investitsionnyj-klimat-investitsionnaya-privlekatel'nost-regionov-i-otrasleyrossii.html [in Russian].
2. Petkova L., Proskurin V. Municipal'nye investicii i kredit. Uchebnoe posobie. Kiev, 2006 [in Russian].
3. Zahozhaj V., Kit M. Statystyka investycijnoyi diyal'nosti. URL: <http://personal.in.ua> [in Ukrainian].
4. Kolomyceva O.V., Pepchuk S.M. Konceptiya pozycionuvannya regionu v umovah global'noyi konkurenciyi: monografiya. M-vo osvity i nauky Ukrainy, Cherkas. derzh. tehnol. un-t. Cherkasy: vydavec' Chabanenko Yu.A., 2016 [in Ukrainian].
5. European Business Association. Indeks investycijnoyi pryvablyvosti. URL: <http://www.eba.com.ua/uk/component/k2/item/7?Itemid=13> [in Ukrainian].
6. Rejtyng investycijnoyi pryvablyvosti regioniv. PidgotovleNo. Kyiv. mizhnar. in-tom sociologiyi u partnerstvi z In-tom ekon. doslidzh. ta polit. Konsul'tacij na zamovlennya Derzh. agentstva z investycij ta upravlinnya nacz. proektamy Ukrainy. Kyiv, 2014. URL: <http://kiis.com.ua/materials/pr/20142904/RIPR2014.pdf> [in Ukrainian].
7. Rejtyng investycijnoyi pryvablyvosti: Ukrayina opuskaet'sya na dno. URL: <http://www.businessz.com.ua/news/27/1229> [in Ukrainian].

Надійшла 16.04.2017

Е.В. Коломицева, С.Н. Пепчук

Черкасский государственный технологический университет, г. Черкасы

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ТЕХНОЛОГИИ АКТИВНОГО ПОЗИЦИОНИРОВАНИЯ ДЛЯ ПОВЫШЕНИЯ ИНВЕСТИЦИОННОЙ ПРИВЛЕКАТЕЛЬНОСТИ РЕГИОНА

Для повышения инвестиционной привлекательности региона авторы предлагают применение технологии активного позиционирования и продвижения региона. Внедрение технологии активного позиционирования предусматривает формирование сильной, высококонкурентной, оперативно гибкой к изменениям экономики системы и стабилизацию социальной среды региона. Базой применения определенной технологии служит предпринимательский потенциал, перспективной базой — региональная образовательная система как основа инновационной инфраструктуры. Важный критерий реализации технологии — инициативный и креативный потенциал региона, а ключевое условие содействия активному позиционированию региона — политическая воля и желание региональных и городских органов власти поддержать реализацию определенной технологии активного позиционирования.

Ключевые слова: технология активного позиционирования, инвестиционная привлекательность, регион, инвестиционный климат.

О.В. Колымыцева, С.М. Пепчук

Cherkasy State Technological University, Cherkasy

THE USE OF TECHNOLOGY OF ACTIVE POSITIONING FOR INCREASE OF INVESTMENT ATTRACTIVENESS OF REGION

To increase the investment attractiveness of the region author proposed active technology positioning usage and region promotion. Implementation of active positioning technology predicts the formation of a strong, highly competitive, flexible promptly to changes economy and stabilize the region social environment. The base for using stated technologies is entrepreneurial potential, prospective base — regional educational system as the basis of innovation infrastructure. An important criterion for the technology implementation is proactive and creative region potential. A key condition for promoting active region positioning is the political will and desire of regional and local authorities to support the implementation of certain active positioning technology.

Keywords: technology of the active positioning, investment attractiveness, region, investment climate.

УДК 332

С.А. НОСКОВА, канд. екон. наук, завідувач кафедри економіки та підприємництва Інституту хімічних технологій

Східноукраїнський національний університет ім. В. Даля, м. Рубіжне

О.М. КУЗЬМЕНКО, канд. екон. наук, доцент, доцент кафедри економіки підприємств Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана, м. Київ

Д.В. ЗАБЛОДСЬКА, аспірант

Інститут економіко-правових досліджень НАН України, м. Київ

БІЗНЕС-ПЛАН ЯК ІНСТРУМЕНТ ІННОВАЦІЙНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В УМОВАХ МІЖРЕГІОНАЛЬНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА

Ключові слова: бізнес-план, інноваційне підприємництво, міжрегіональне співробітництво.

Обґрунтовано та розроблено бізнес-план з виробництва нової продукції — інноваційної упаковки, яка передбачає використання абсорбера усередині. Визначено постачальників і технічні характеристики пакувальних автоматів, структуру собівартості одного саше абсорбера, орієнтовні економічні показники діяльності підприємства за умов міжрегіонального співробітництва. Побудовано фінансовий план і план руху грошових потоків, розраховано термін окупності проекту. Здійснено розрахунок загальної вартості устаткування, прогнозування обсягів виручки від реалізації продукції за умов виробництва та реалізації інноваційної продукції у різних регіонах країни.

Актуальність. Бізнес-планування — це прогнозування комерційної діяльності підприємців за допомогою сучасного інструменту — бізнес-плану, який має обов'язково враховувати соціально-економічні особливості розвитку міста, регіону або країни та умов їхнього співробітництва. Особливо це стосується інноваційного підприємництва, яке сприяє організації виробництва нової продукції, що орієнтується на дуже малий ринок збуту у регіоні через непопулярність нового товару. Тому інноваційне підприємництво потребує наявності міжрегіонального співробітництва задля розширення ринків збуту.

Аналіз останніх досліджень. Питаннями бізнес-планування займаються багато вчених і практиків [1—29], але потрібно звернути увагу, що кожний рік цей процес удосконалюється через появу нових методів аналізу, технологій виробництва, продукції, що обумовлює необхідність постійного моніторингу та досліджень.

Метою статті є обґрунтування та розробка бізнес-плану виробництва нової продукції за умов міжрегіонального співробітництва.

Результати досліджень. Сьогодні багато підприємців працюють із підприємствами з інших регіонів країни. Іноді вони мають дуже вузьку спеціалізацію і представлені не у всіх регіонах. Таким прикладом є підприємства, які виробляють спеціалізовану упаковку. А виробництвом інноваційної упаковки для продуктів харчування, яка передбачає використання спеціального поглинача кисню або етилену

ТАБЛИЦЯ 1. Постачальники і технічні характеристики пакувальних автоматів

Параметр	ТОВ «Сайленс», м. Київ	ДП «Компанія «ЯР» ТЗОВ «Львів сільгоспсервіс», м. Львів	ЗТО «АванПак», м. Чернівці	ФОП Філоненко Н. Житомирська область, Новоград- Волинський, с. Красилівка	ТОВ «СГ Плац», м. Київ
Номер пропозиції	1	2	3	4	5
Найменування пакувального автомата	DXDK-80	DXD-200	Пневматик-250	FZD-100	YSSP-100
Продуктивність, уп. / хвил.	45—80	До 20	До 25	До 25	До 20
Тип дозатора	Об'ємний	Ваговий	Ваговий	Ваговий	Ваговий
Межі регулювання дози	0,5—50 мл	2—50 гр	1—50 гр	1—100 гр	2—99 гр
Розміри пакету типу саше, мм:					
довжина	30—150	10—100	10—150	10—150	0—100
ширина	40—140	60—100	50—125	40—100	40—100
Привід	Електричний	Електричний	Пневматичний	Електричний	Електричний
Напруга, В / потужність, кВт	380 / 0,77	220 / 0,2	220В / 1,5	220В / 0,2	220 / 0,2
Габаритні розміри, мм	650 × 750 × 1558	500 × 410 × 1400	1000 × 1000 × 2100	480 × 590 × 1450	430 × 510 × 1400
Вага, кг	170	45	280	58	90
Умови оплати, %	Передплата 80, факт 20	Передплата 100	Передплата 70, факт 30	Передплата 100	Передплата 100
Термін постачання	2,5 місяці	2 місяці	50—55 роб. днів	2 місяці	40 днів
Ціна, грн	193 065,60 з ПДВ	90 000,00 з ПДВ	189 910,00 з ПДВ	68 000 без ПДВ	69 000,00 з ПДВ
Необхідна кількість автоматів	1	3	2	3	3
Вартість разом, грн	193065,60 з ПДВ	270 000,00 з ПДВ	379 820,00 з ПДВ	204 000 без ПДВ	207 000,00 з ПДВ

ТАБЛИЦЯ 2. Розрахунок загальної вартості устаткування

Найменування витрат	Розрахунок вартості			Кошти гранту, грн	Власні засоби, грн	Усього, грн
	кількість одиниць, шт.	ціна, грн	сума, грн			
Автомат вертикальний, фасувально-пакувальний YSSP-100 для фасовки сипких продуктів у трьохшовні пакети	3	69 000	207 000	150000	57 000	207 000
Додатковий тубус на іншу ширину плівки	4	2721	10 884	—	10 884	10 884
Вакуумний пакувальник YSDZ260G	1	21 207	21 207	—	21 207	21 207
Усього			239 091	150000	89 091	239 091

ТАБЛИЦЯ 3. Орієнтовні економічні показники

Найменування абсорбера	Розміри саше, см		План виробництва, шт.	Собівартість без ПДВ,	Собівартість всього, грн	ПДВ, грн	Ціна продажу, без ПДВ, грн	Ціна продажу з ПДВ, грн	Націнка, %	Продаж разом без ПДВ, грн	ПДВ, грн
	Довжина	ширина									
Етилен	5	6	100 000	0,46	46 294	6241	0,70	0,84	51,22	70 000	14 000
Кисень	4	4	100 000	0,31	31 073	3197	0,45	0,54	44,83	45 000	9 000
Разом	—	—	200 000	—	77 367	9438	—	—	—	115 000	23 000

Рис. 1. Структура собівартості одного саше абсорбера етилену, %

(абсорбера) усередині упаковки (що дає змогу значно продовжити термін зберігання та реалізації продукту без втрати його якості), взагалі мало хто із підприємців займається. Поглиначі кисню використовують в упаковках для хліба, снєків, печива, фруктів, карамелі, горіхів і сухих сніданків, спецій, сухофруктів і овочів. Іншими сферами застосування поглиначів є пакування м'ясних і рибних продуктів, різних сирів і інших молочних продуктів, напівфабрикатів, пасты і локшини, кави та чаю. Поглиначі етилену використовуються в упаковці свіжих фруктів, овочів, ягід тощо. Для виробництва упаковки з абсорберами підприємцю насамперед необхідно придбати устаткування (пакувальні автомати, вакуумний пакувальник). У табл. 1 представлена характеристика основних виробників необхідного пакувального устаткування, які працюють у різних регіонах України.

Розрахунок загальної вартості устаткування (капітальних інвестицій в устаткування) представлено в табл. 2.

З урахуванням можливостей технічного обслуговування устаткування і відсутності конкуренції на ринку приймаємо максимальний можливий обсяг місячного виробництва абсорберів 200 000 штук, що визначає структуру собівартості одного саше абсорбера етилену, яку представлено на рис. 1.

Структуру собівартості одного саше абсорбера кисню представлено на рис. 2.

У табл. 3 наведено орієнтовні економічні показники можливого обсягу виробництва та реалізації саше абсорбера.

Сьогодні на ринку абсорберів епізодично з'являються пропозиції китайських виробників, тому можна вважати, що вплив конкурентів на ціну нової продукції мінімальний і варто

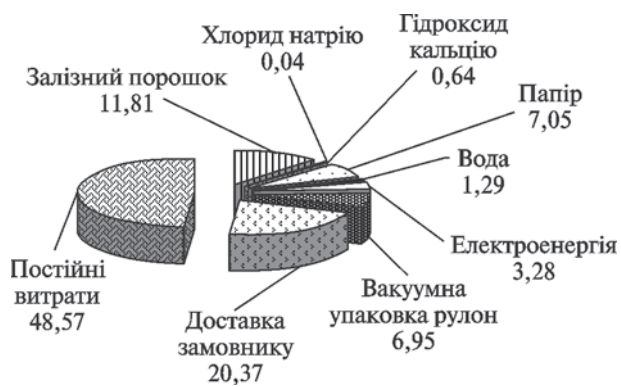

Рис. 2. Структура собівартості одного саше абсорбера кисню, %

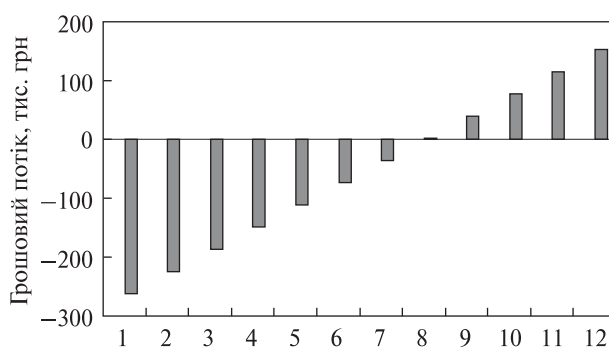

Рис. 3. Термін окупності проекту

«підгодувати» агрегований фінансовий план як основу всього бізнес-плану проекту. Фінансовий план подано у табл. 4.

На підставі даних, наведених у фінансовому плані, складемо план руху грошових потоків (табл. 4 і рис. 3). Як свідчать дані табл. 4 і рис. 3, грошовий потік матиме позитивне значення, починаючи з восьмого місяця — терміну окупності проекту.

Перевіримо розрахунок терміну окупності (По) за формулою:

$$Po = p_1 + \left[\left(\frac{ГП_1}{ГП_1 - ГП_2} \right) \cdot (p_2 - p_1) \right], \quad (1)$$

де p_1 — період реалізації проекту, що характеризується негативним значенням грошового потоку; p_2 — період реалізації проекту, що характеризується позитивним значенням грошового потоку; $ГП_{1,2}$ — значення грошового потоку у періоди реалізації проекту, коли його знак змінюється з негативного на позитивний.

$$Po_1 = 7 + \left[\left(\frac{-35662,85}{-35662,85 - 1969,74} \right) \cdot (8 - 7) \right] = 7,95 \text{ місяця}$$

ТАБЛИЦЯ 4. Фінансовий план, грн

Показник	Місяць												Усього за рік		
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12			
Дохід від реалізації продукції	138000,00	138000,00	138000,00	138000,00	138000,00	138000,00	138000,00	138000,00	138000,00	138000,00	138000,00	138000,00	138000,00	138000,00	1656000,00
Собівартість продукції	146806,32	86806,32	86806,32	86806,32	86806,32	86806,32	86806,32	86806,32	86806,32	86806,32	86806,32	86806,32	86806,32	86806,32	1101675,83
Змінні витрати	116633,47	56633,47	56633,47	56633,47	56633,47	56633,47	56633,47	56633,47	56633,47	56633,47	56633,47	56633,47	56633,47	56633,47	739601,63
Сировина і матеріали	38984,11	38984,11	38984,11	38984,11	38984,11	38984,11	38984,11	38984,11	38984,11	38984,11	38984,11	38984,11	38984,11	38984,11	467809,37
Паливо і енергія	2449,35	2449,35	2449,35	2449,35	2449,35	2449,35	2449,35	2449,35	2449,35	2449,35	2449,35	2449,35	2449,35	2449,35	29392,26
Дозвільна система	60000,00	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	60000,00
Інше (доставка продукції)	15200,00	15200,00	15200,00	15200,00	15200,00	15200,00	15200,00	15200,00	15200,00	15200,00	15200,00	15200,00	15200,00	15200,00	182400,00
Постійні витрати	30172,85	30172,85	30172,85	30172,85	30172,85	30172,85	30172,85	30172,85	30172,85	30172,85	30172,85	30172,85	30172,85	30172,85	362074,20
Амортизація	3984,85	3984,85	3984,85	3984,85	3984,85	3984,85	3984,85	3984,85	3984,85	3984,85	3984,85	3984,85	3984,85	3984,85	47818,20
Фонд оплати праці	10400,00	10400,00	10400,00	10400,00	10400,00	10400,00	10400,00	10400,00	10400,00	10400,00	10400,00	10400,00	10400,00	10400,00	124800,00
Нарахування на ФОП	2288,00	2288,00	2288,00	2288,00	2288,00	2288,00	2288,00	2288,00	2288,00	2288,00	2288,00	2288,00	2288,00	2288,00	27456,00
Орендна плата	2000,00	2000,00	2000,00	2000,00	2000,00	2000,00	2000,00	2000,00	2000,00	2000,00	2000,00	2000,00	2000,00	2000,00	24000,00
Комуніальні витрати	500,00	500,00	500,00	500,00	500,00	500,00	500,00	500,00	500,00	500,00	500,00	500,00	500,00	500,00	6000,00
Інше (реклама, відяження тощо)	11000,00	11000,00	11000,00	11000,00	11000,00	11000,00	11000,00	11000,00	11000,00	11000,00	11000,00	11000,00	11000,00	11000,00	132000,00
Податки	13561,09	13561,09	13561,09	13561,09	13561,09	13561,09	13561,09	13561,09	13561,09	13561,09	13561,09	13561,09	13561,09	13561,09	162733,06
Податок на прибуток	-4026,13	6773,87	6773,87	6773,87	6773,87	6773,87	6773,87	6773,87	6773,87	6773,87	6773,87	6773,87	6773,87	6773,87	70486,40
ПДВ	13561,09	13561,09	13561,09	13561,09	13561,09	13561,09	13561,09	13561,09	13561,09	13561,09	13561,09	13561,09	13561,09	13561,09	162733,06
Чистий прибуток	-22367,41	37632,59	37632,59	37632,59	37632,59	37632,59	37632,59	37632,59	37632,59	37632,59	37632,59	37632,59	37632,59	37632,59	391591,11

ТАБЛИЦЯ 5. План руху грошових потоків, грн

Надходження і витрати	Місяць											
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Залишок коштів на початок місяця	-239091,00	-261458,41	-223825,82	-186193,22	-148560,63	-110928,04	-73295,45	-35662,85	1969,74	39602,33	77234,92	114867,52
Виручка від реалізації	138000,00	138000,00	138000,00	138000,00	138000,00	138000,00	138000,00	138000,00	138000,00	138000,00	138000,00	138000,00
Усього надходжень (сума рядків)	138000,00	138000,00	138000,00	138000,00	138000,00	138000,00	138000,00	138000,00	138000,00	138000,00	138000,00	138000,00
Витрати:												
Сировина і матеріали + ел. енергія	41433,47	41433,47	41433,47	41433,47	41433,47	41433,47	41433,47	41433,47	41433,47	41433,47	41433,47	41433,47
Заробітна плата	10400,00	10400,00	10400,00	10400,00	10400,00	10400,00	10400,00	10400,00	10400,00	10400,00	10400,00	10400,00
Нарахування на заробітну плату	2288,00	2288,00	2288,00	2288,00	2288,00	2288,00	2288,00	2288,00	2288,00	2288,00	2288,00	2288,00
Дозвільна система	60000,00	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	60000,00
Експлуатаційні витрати — амортизація	3984,85	3984,85	3984,85	3984,85	3984,85	3984,85	3984,85	3984,85	3984,85	3984,85	3984,85	3984,85
Оренда	2000,00	2000,00	2000,00	2000,00	2000,00	2000,00	2000,00	2000,00	2000,00	2000,00	2000,00	2000,00
Податки	13561,09	13561,09	13561,09	13561,09	13561,09	13561,09	13561,09	13561,09	13561,09	13561,09	13561,09	13561,09
Комунальні витрати	500,00	500,00	500,00	500,00	500,00	500,00	500,00	500,00	500,00	500,00	500,00	500,00
Витрати на доставку	15200,00	15200,00	15200,00	15200,00	15200,00	15200,00	15200,00	15200,00	15200,00	15200,00	15200,00	15200,00
Реклама, маркетинг, відядження	9000,00	9000,00	9000,00	9000,00	9000,00	9000,00	9000,00	9000,00	9000,00	9000,00	9000,00	9000,00
Ведення бух. обліку	2000,00	2000,00	2000,00	2000,00	2000,00	2000,00	2000,00	2000,00	2000,00	2000,00	2000,00	2000,00
Усього витрат	160367,41	100367,41	100367,41	100367,41	100367,41	100367,41	100367,41	100367,41	100367,41	100367,41	100367,41	100367,41
Баланс	-261458,41	-223825,82	-186193,22	-148560,63	-110928,04	-73295,45	-35662,85	1969,74	39602,33	77234,92	114867,52	152500,11

Таким чином, засоби, інвестовані у цей проєкт, окупляться через 7,95 місяця. Результати розрахунків ключових показників бізнес-плану показують, що проєкт, який заплановано реалізувати на підприємстві-виробнику пакувальної продукції, є ефективним, тому доцільно його використати задля збільшення загального прибутку.

Щодо бізнес-планування показників діяльності підприємства у цілому, то доречно виконати розрахунок виручки підприємства за умов виробництва та реалізації інноваційної упаковки у різних регіонах країни. Прогноз пропонуємо здійснити на підставі трендових моделей (кривих росту), він міститиме два елементи: точковий і інтервальний прогнози. Точковий прогноз – це прогноз єдиного значення прогнозованого показника, яке визначають підстановкою в рівняння обраної кривої росту величини часу t , що відповідає періоду випередження: $t = n + 1$; $t = n + 2$ і т. д. Проведемо розрахунок показників точкового прогнозу на чотири квартали 2018 р.:

$$\begin{aligned} \hat{y}_9 &= 614,31 + 12,03 \cdot 9 = 722,59 \text{ тис. грн;} \\ \hat{y}_{10} &= 614,31 + 12,03 \cdot 10 = 734,62 \text{ тис. грн;} \\ \hat{y}_{11} &= 614,31 + 12,03 \cdot 11 = 746,65 \text{ тис. грн;} \\ \hat{y}_{12} &= 614,31 + 12,03 \cdot 12 = 758,68 \text{ тис. грн.} \end{aligned}$$

Очевидно, що точний збіг фактичних даних у майбутньому і прогностичних точкових оцінок є малоімовірним. Тому точковий прогноз повинен супроводжуватися двосторонніми границями, тобто розрахунком інтервалу значень, у якому з достатньою впевненістю можна очікувати появу прогнозованої величини. Установлення такого інтервалу називається інтервальним прогнозом. Інтервальний прогноз на базі трендових моделей здійснюється шляхом розрахунку довірчого інтервалу, у якому з визначеною імовірністю можна очікувати появу

ТАБЛИЦЯ 6. Результати розрахунків довірчих інтервалів прогнозу

Час, t	Крок, L	Точковий прогноз, \hat{y}_{n+L}	Довірчий інтервал прогнозу, межі	
			нижня	верхня
9	1	722,59	696,15	749,03
10	2	734,62	706,29	762,95
11	3	746,65	716,21	777,10
12	4	758,68	725,94	791,42

фактичного значення прогнозованого економічного показника. Розрахунок довірчих інтервалів під час прогнозування з використанням кривих росту спирається на висновки і формули теорії регресії. Методи, розроблені для статистичних сукупностей, дають змогу визначити довірчий інтервал, що залежить від стандартної помилки оцінки прогнозованого показника, від часу випередження прогнозу, від кількості рівнів у часовому ряді і від рівня значимості (помилки) прогнозу. Стандартна (середня квадратична) помилка оцінки прогнозованого показника $S_{\hat{y}}$ визначається за формулою:

$$S_{\hat{y}} = \sqrt{\frac{\sum (y_t - \hat{y}_t)^2}{n - k}}, \quad (2)$$

де y_t – фактичне значення рівня часового ряду для часу t ; \hat{y}_t – розрахункова оцінка відповідного показника по моделі (наприклад, по рівнянню кривої росту); n – кількість рівнів у вихідному ряді; k – число параметрів моделі.

$$S_{\hat{y}} = \sqrt{\frac{8958,33976}{8 - 2}} = 12,64.$$

У випадку прямолінійного тренда для розрахунку довірчого інтервалу можна використовувати аналогічну формулу для парної регресії, таким чином, довірчий інтервал прогнозу U_y у цьому випадку буде мати вигляд:

$$u_y = \hat{y}_{n+L} \pm t_{\alpha} \cdot S_{\hat{y}} \cdot \sqrt{1 + \frac{1}{n} + \frac{3 \cdot (n + 2L - 1)^2}{n \cdot (n^2 - 1)}}, \quad (3)$$

де L – період упередження; \hat{y}_{n+L} – точковий прогноз по моделі на $(n + L)$ -й момент часу; n – кількість спостережень у часовому ряді; $S_{\hat{y}}$ – стандартна помилка оцінки прогнозованого показника, розрахована за вище наведеною формулою для числа параметрів моделі рівного двом; t_{α} – табличне значення критерію Ст'юдента для рівня значимості α і для числа ступенів вільності, рівного $n - 2$.

Число ступенів свободи $8 - 2 = 6$, $t = 1,65017$ (за $P = 0,85$). Іноді для розрахунків довірчих інтервалів прогнозу відносного лінійного тренда застосовують наведену вище формулу у трохи перетвореному вигляді:

$$u_y = \hat{y}_{n+L} \pm t_{\alpha} \cdot S_{\hat{y}} \cdot \sqrt{1 + \frac{1}{n} + \frac{(t_L - \bar{t})^2}{\sum (t - \bar{t})^2}} \quad (4)$$

де t — порядковий номер рівня ряду ($t = 1, 2, \dots, n$); $t_L = n + L$ — час, для якого робиться прогноз; \bar{t} — час, що відповідає середині періоду спостережень для вихідного ряду, наприклад, $\bar{t} = (n+1)/2$; підсумовування ведеться за всіма спостереженнями.

Для розрахунку верхнього та нижнього довірчого інтервалу використаємо формулу (4), результати розрахунків представлено в табл. 6.

Отже, виручка підприємства у 2018 р. становитиме, тис. грн: у першому кварталі — 722,59, у другому — 734,62, у третьому — 746,65, у четвертому — 758,68. На наступний плановий рік сума виручки від реалізації продукції за новим асортиментом становитиме 2962,54 тис. грн, тобто має збільшитися у порівнянні з 2017 р. на 7,25 %. Загальна величина виручки підприємства з урахуванням випуску двох нових видів продукції, запланованих у бізнес-плані, та з урахуванням збільшення виручки від реалізації продукції за наявним асортиментом становитиме 4618,54 тис. грн (1656,0 + 2962,54). Тобто запропонований бізнес-план має сенс та може бути використаний задля збільшення прибутку підприємства, а виробнику нової упаковки треба подбати про її збут за допомогою маркетингових заходів, які варто здійснити на території усіх регіонів України.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Агафонова Л.Т., Рога О.Р. Підготовка бізнес-плану: Практикум. Київ: Знання, 2001. 158 с.
2. Барінов В.А., Алексеева М.М. Бізнес-планирование: учеб. пособ. Москва: Форум, 2005. 272 с.
3. Барроу К., Барроу П., Браун Р. Бізнес-план: практ. посіб. Київ: Знання, 2001. 285 с.
4. Бізнес-планирование: учеб. Под ред. В.М. Попова, С.И. Лянунова, С.Г. Млодик. Москва: Финансы и статистика, 2009. 816 с.
5. Барроу К., Барроу П., Браун Р. Бізнес-план: практ. посіб. Київ: Київське обл. т-во «Знання», 2002.
6. Покропивний С.Ф., Соболев С.М., Швиданенко Г.О. Бізнес-план: технологія розробки та обґрунтування: навч. посіб. Київ: КНЕУ, 1999. 201 с.
7. Покропивний С.Ф., Соболев С.М., Швиданенко Г.О., Дерев'яно О.Г. Бізнес-план: технологія розробки та обґрунтування: навч. посібник. Київ: КНЕУ, 2010. 379 с.
8. Васильців Т.Г., Качмарик Я.Д., Блонська В.І., Лупак Р.Л. Бізнес-планирование: навч. посіб. Київ: Знання, 2013. 173 с.
9. Буров В. Бізнес-план фірми: теорія і практика: учеб. пособ. Москва: Инфра-М, 2005. 192 с.
10. Бухаров А.В., Никитин Н.В., Сазыкин Б.В. Разработка бизнес-плана: учеб. пособ. Москва: Логос, 2007. 176 с.
11. Верланов А.Ю. Теория и практика бизнес-планирования: учеб. пособ. Николаев: НУК, 2005. 172 с.

12. Вест А. Бізнес-план: учебно-практическое пособие: пер. с англ. Москва: Проспект, 2004. 224 с.
13. Гаврилов А.О. Використання бізнес-планування як інструменту для прийняття інвестиційних рішень. *Фондовый рынок*. 2009. № 20. С. 18—26.
14. Галенко В.П., Самарина Г.П., Страхова О.А. Бізнес-планирование: Создание успешного бизнес-плана на предприятии. СПб: Питер, 2004. 366 с.
15. Гетало В.П., Гончаров Г.О., Колісник А.В. Бізнес-планирование: навч. посіб. Київ: Професіонал, 2008. 240 с.
16. Горемыкин В.А., Богомолов А.Ю. Бізнес-план: Методика разработки. 45 реальных образцов бизнес-планов. Москва: Ось-89, 2002. 864 с.
17. Губені Ю.Е., Костецька І.І. Сучасні методи у бізнес-плануванні. *Економіка АПК*. 2011. № 6. С. 90—93.
18. Должанський І.З., Загорна Т.О. Бізнес-план: технологія розробки: навч. посіб. Київ: ЦНЛ, 2006. 384 с.
19. Козловський В.О., Лесько О.Й. Бізнес-планирование: навч. посіб. Вінниця: ВНТУ, 2006. 190 с.
20. Котлярова В.Г. Бізнес-план: технологія розробки і обґрунтування: конспект лекцій. Ч. 1. Харьков: Изд. ХНЭУ, 2004. 104 с.
21. Кучеренко В.Р., Карпов В.А., Маркітан О.С. Бізнес-планирование фірми: навч. посіб. Київ: Знання, 2006. 423 с.
22. Македон В.В. Бізнес-планирование: навч. посіб. Київ: ЦУЛ, 2009. 236 с.
23. Поляков О.В. Бізнес-планирование: учеб. пособ. Московский международный институт эконометрики, информатики, финансов и права. Москва, 2003. 155 с.
24. Попов В.М. Сборник бизнес-планов: учеб.-метод. пособ. 6-е изд. Москва: КНОРУС, 2006. 336 с.
25. Сильников В.Н. Бізнес-план и организация финансово-хозяйственной деятельности предприятия: учеб. пособ. 2-е изд. Киев: Алерта, 2006. 456 с.
26. Составления бизнес-плана: нормы и рекомендации. Под. ред. А.Ю. Богомолова. Москва: Книга сервис, 2005. 320 с.
27. Тарасюк Г.М. Бізнес-план: розробка, обґрунтування та аналіз: навч. посібник. Київ: Каравела, 2006. 280 с.
28. Телетов О.С. Бізнес-план: навч. посіб. Суми: Вид-во СумДУ, 2005. 104 с.
29. Ясинський В.В., Гайдай О.О. Бізнес-планирование: теорія і практика: навч. посіб. Київ: Каравела, 2004. 232 с.

REFERENCES

1. Agafonova L.T., Roga O.R. Pidgotovka biznes-planu: Praktykum. Kyiv: Znannya, 2001 [in Ukrainian].
2. Barinov V.A., Alekseeva M. M. Biznes-planirovanie: ucheb. posob. Moskva: Forum, 2005 [in Russian].
3. Barrou K., Barrou P., Braun R. Biznes-plan: prakt. posib. Kyiv: Znannya, 2001 [in Ukrainian].
4. Biznes-planirovanie: ucheb. Pod red. V.M. Popova, S.I. Ljanunova, S.G. Mlodik. Moskva: Finansy i statistika, 2009 [in Russian].
5. Barrou K., Barrou P., Braun R. Biznes-plan: prakt. posib. Kyiv: Kyiv's'ke obl. t-vo «Znannya», 2002 [in Ukrainian].
6. Pokropyvnyj S.F., Sobol' S.M., Shvydanenko G.O. Biznes-plan: tehnologiya rozrobky ta obgruntuvannya: navch. posib. Kyiv: KNEU, 1999 [in Ukrainian].

7. Pokropyvnyj S.F., Sobol' S.M., Shvydanenko G.O., Derev'yanko O.G. Biznes-plan: tehnologiya rozrobky ta obgruntuvannya: navch. posibnyk. Kyiv: KNEU, 2010 [in Ukrainian].
8. Vasylychiv T.G., Kachmaryk Ya.D., Blons'ka V.I., Lupak R.L. Biznes-planuvannya: navch. posib. Kyiv: Znannya, 2013 [in Ukrainian].
9. Burov V. Biznes-plan firmy: teoriya i praktika: ucheb. posob. Moskva: Infra-M, 2005 [in Russian].
10. Buharov A.V., Nikitin N.V., Sazykin B.V. Razrabotka biznes-plana: ucheb. posob. Moskva: Logos, 2007 [in Russian].
11. Verlanov A.Ju. Teoriya i praktika biznes-planirovaniya: ucheb. posob. Nikolaev: NUK, 2005 [in Russian].
12. Vest A. Biznes-plan: uchebno-prakticheskoe posobie: per. s angl. Moskva: Prospekt, 2004 [in Russian].
13. Gavrylov A.O. Vykorystannya biznes-planuvannya yak instrumentu dlya pryjnyattya investytsijnyh rishen'. *Fondovyj rynek*. 2009. No. 20: 18–26 [in Ukrainian].
14. Galenko V.P., Samarina G.P., Strahova O.A. Biznes-planirovanie: Sozdanie uspešnogo biznes-plana na predprijatii. SPb: Piter, 2004 [in Russian].
15. Getalo V.P., Goncharov G.O., Kolisnyk A.V. Biznes-planuvannya: navch. posib. Kyiv: Profesional, 2008 [in Ukrainian].
16. Goremykin V.A., Bogomolov A.Ju. Biznes-plan: Metodika razrobotki. 45 real'nyh obrazcov biznes-planov. Moskva: Os'-89, 2002 [in Russian].
17. Gubeni Yu.E., Kosteczka I.I. Suchasni metody u biznes-planuvanni. *Ekonomika APK*. 2011. No. 6: 90–93 [in Ukrainian].
18. Dolzhans'kyj I.Z., Zagorna T.O. Biznes-plan: tehnologiya rozrobky: navch. posib. Kyiv: CzNL, 2006 [in Ukrainian].
19. Kozlovs'kyj V.O., Les'ko O.J. Biznes-planuvannya: navch. posib. Vinnyca: VNTU, 2006 [in Ukrainian].
20. Kotljárova V.G. Biznes-plan: tehnologija razrobotki i obosnovanija: konspekt lekcij. Ch. 1. Har'kov: Izd. HNJeU, 2004 [in Russian].
21. Kucherenko V.R., Karpov V.A., Markitan O.S. Biznes-planuvannya firmy: navch. posib. Kyiv: Znannya, 2006 [in Ukrainian].
22. Makedon V.V. Biznes-planuvannya: navch. posib. Kyiv: CzUL, 2009 [in Ukrainian].
23. Poljakov O.V. Biznes-planirovanie: ucheb. posob. Moskovskij mezhdunarodnyj institut jekonometriki, informatiki, finansov i prava. Moskva, 2003 [in Russian].
24. Popov V.M. Sbornik biznes-planov: ucheb.-metod. posob. 6-e izd. Moskva: KNORUS, 2006 [in Russian].
25. Slin'kov V.N. Biznes-plan i organizacija finansovo-hozjajstvennoj dejatel'nosti predprijatija: ucheb. posob. 2-e izd. Kiev: Alerta, 2006 [in Russian].
26. Sostavlenija biznes-plana: normy i rekomendacii. Pod. red. A.Ju. Bogomolova. Moskva: Kniga servis, 2005 [in Russian].
27. Tarasyuk G.M. Biznes-plan: rozrobka, obgruntuvannya ta analiz: navch. posibnyk. Kyiv: Karavela, 2006 [in Ukrainian].
28. Tyelyetov O.S. Biznes-plan: navch. posib. Sumy: Vyd-vo SumDU, 2005 [in Ukrainian].
29. Yasyns'kyj V.V., Gajdaj O.O. Biznes-planuvannya: teoriya i praktyka: navch. posib. Kyiv: Karavela, 2004 [in Ukrainian].

Надійшла 25.05.2017

С.А. Носкова

Институт химических технологий Восточноукраинского национального университета им. В. Даля, г. Рубежное

О.М. Кузьменко

Киевский национальный экономический университет имени Вадима Гетьмана, г. Киев

Д.В. Заблодская

Институт экономико-правовых исследований НАН Украины, г. Киев

БИЗНЕС-ПЛАН КАК ИНСТРУМЕНТ ИННОВАЦИОННОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В УСЛОВИЯХ МЕЖРЕГИОНАЛЬНОГО СОТРУДНИЧЕСТВА

Обоснован и разработан бизнес-план производства новой продукции — инновационной упаковки, которая предусматривает использование абсорбера внутри. Определены поставщики и технические характеристики упаковочных автоматов, осуществлен расчет общей стоимости оборудования, структуры себестоимости одного саше абсорбера, ориентировочные экономические показатели деятельности предприятия в условиях межрегионального сотрудничества. Построен финансовый план и план движения денежных потоков, рассчитан срок окупаемости проекта. Осуществлено прогнозирование объемов выручки от реализации продукции при условии производства и реализации инновационной продукции в различных регионах страны.

Ключевые слова: бизнес-план, инновационное предпринимательство, межрегиональное сотрудничество.

S.A. Noskova

Institute Of Chemical Technology of Volodymyr Dahl East Ukrainian National University, Rubizhne

O.M. Kuzmenko

Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman, Kyiv

D.V. Zablodska

Institute of Economic and Legal Researches of the NAS of Ukraine, Kyiv

BUSINESS PLAN AS THE TOOL OF INNOVATIVE ENTREPRENEURSHIP IN THE CONTEXT OF INTERREGIONAL COOPERATION

The article substantiated and developed a business plan for the production of the new products, innovative packaging, which involves the use of absorber on the inside. The providers and technical characteristics of packing machines were defined, the total cost of equipment, the structure of the same absorber sachet, and the indicative economic indicators of the company in the terms of interregional cooperation were calculated. The financial plan and plan for cash flow were built; the payback period of the project was calculated. The forecasts of net income from sales of products under the terms of the production and the sales of innovative products in different regions of the country were done.

Keywords: business plan, innovative entrepreneurship, regional cooperation.

УДК 338.45 (477)

Л.Й. СОЗАНСЬКИЙ, канд. екон. наук, старший науковий співробітник
ДУ «Інститут регіональних досліджень ім. М.І. Долішнього НАН України», м. Львів

ВИРОБНИЧО-ГОСПОДАРСЬКА ЕФЕКТИВНІСТЬ ПРОМИСЛОВОСТІ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ: ПРОБЛЕМИ ТА СПОСОБИ ЇХ ВИРІШЕННЯ

Ключові слова: рентабельність обороту, рентабельність операційної діяльності, рентабельність активів, інтегральний індекс, виробничо-господарська ефективність, промисловість, фінансові витрати, збиток від звичайної діяльності до оподаткування, регіони України.

Здійснено інтегральну оцінку виробничо-господарської ефективності промисловості регіонів України. Регіони України згруповано за значенням інтегральних індексів виробничо-господарської ефективності їхньої промисловості. Зроблено висновок, що причиною збитковості обороту і активів промисловості більшості регіонів України є надмірний обсяг інших (не пов'язаних із основною діяльністю) витрат.

Одним із пріоритетів Уряду України є створення умов для переходу від сировинної до високотехнологічної моделі економіки. Сировинна та імпортозалежна економіка стримує розвиток соціально-економічної та фінансової систем. Натомість високотехнологічні промислові виробництва повного циклу, орієнтовані на імпортозаміщення та розширення товарного експорту, можуть сприяти не тільки зменшенню безробіття та трудової міграції, але і підвищенню соціальних стандартів, розвитку науки та освіти, зміцненню фінансової системи країни. Однак, згідно з ключовими показниками діяльності, промисловість України останніми роками характеризувалась негативними тенденціями та ознаками. Зокрема, у 2014—2015 рр. фінансовий результат звичайної діяльності до оподаткування суб'єктів господарювання промисловості був від'ємний [1], індекс промислової продукції знизився з 112,2 % у 2010 р. до 87 % у 2015 р. [2]. Важливість промисловості в економіці країни, а також означені тенденції результатів її діяльності зумовили необхідність та актуальність дослідження виробничо-господарської ефективності промисловості регіонів України.

Теоретичні і практичні аспекти розвитку та забезпечення ефективності вітчизняної промисловості досліджено у [3—8]. Так, оцінку впливу Зони вільної торгівлі між Україною і країнами-членами ЄС на промислові види діяльності здійснено групою науковців під керівництвом академіка НАН України В.М. Гейця [3]. Суперечності формування структури виробництва та внутрішнього ринку в Україні висвітлено у [4]. Комплексну характеристику особливостей розвитку національної промисловості наведено у [5]. Засади стратегії та політики держави у розвитку промисловості висвітлено у [6]. Основні методи збільшення прибутку промислових підприємств та моделювання прогнозу операційного прибутку на основі ефекту виробничого ва-

желя запропоновано у [7]. Ключові тенденції, результати та перспективи розвитку промисловості Львівської області висвітлено у [8].

Водночас у цих та інших дослідженнях недостатнього уваги приділено міжрегіональним порівнянням, зокрема у площині ефективності промислової діяльності. Необхідність такої інформації для розробки та реалізації нової промислової політики в Україні, спрямованої на підвищення рівня конкурентоспроможності вітчизняної промисловості, актуалізує дослідження у цьому напрямі.

Метою статті є здійснення інтегральної оцінки виробничо-господарської ефективності промисловості регіонів України, виявлення проблем та способів їхнього вирішення.

Очікується, що результати дослідження сприятимуть ухваленню обґрунтованих організаційно-правових та економічних заходів, скерованих на стимулювання розвитку промисловості регіонів України та підвищення її виробничо-господарської ефективності.

Результати дослідження. Однією з передумов конкурентоспроможної промисловості є належний рівень виробничо-господарської ефективності під якою розуміємо сукупність показників, що відображають виробничу та господарську результативність промислового сектору економіки.

Оцінку виробничо-господарської ефективності промисловості регіонів України здійснено поетапно. На першому етапі розраховано первинні показники, що у сукупності відображають виробничо-господарську ефективність промисловості регіонів України. Відповідно до методики інтегрального оцінювання конкурентоспроможності промислового сектору економіки регіонів України (розробленої відділом розвитку виробничої сфери регіону та інвестицій ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долишнього НАН України» під керівництвом С. Ішук у рамках виконання бюджетної теми «Складові підвищення конкурентоспроможності промисловості Західного регіону України в умовах вільної торгівлі між Україною і ЄС»), виробничо-господарську ефективність промисловості характеризують три ключові показники: рентабельність активів, рентабельність обороту і рентабельність операційної діяльності.

На другому етапі визначено інтегральні індекси виробничо-господарської ефективності

промисловості регіонів шляхом нормування значень первинних показників, розрахованих на першому етапі, та їхнього подальшого усереднення за середньою арифметичною. Нормування показників здійснюється згідно з Методикою розрахунку інтегральних регіональних індексів економічного розвитку, затвердженою наказом Державного комітету статистики України від 15.04.2003. № 114 [9].

На третьому етапі здійснено групування регіонів України за рівнем виробничо-господарської ефективності їхньої промисловості. Критерієм диференціації областей є діапазон значень інтегральних індексів, розрахованих на другому етапі: перша група — це області з високим рівнем виробничо-господарської ефективності (значення індексу виробничо-господарської ефективності становить 0,67—1,00); друга група — із середнім рівнем (0,33—0,67); третя — з низьким (0,00—0,33).

У результаті виконаного за цими етапами дослідження отримано таку аналітичну інформацію. Значення усіх трьох показників виробничо-господарської ефективності у промисловому секторі економіки України упродовж 2011—2015 рр. зберігали спадну тенденцію (рис. 1).

Так, у 2015 р. порівняно з 2014 р., зростання витрат операційної діяльності на 27,8 % і одночасне зменшення результату від операційної діяльності (прибутку) на 31,0 % спричинило зниження рентабельності операційної діяльності промисловості на 0,75, однак значення цього показника залишилося додатним (0,9 %).

Натомість значення коефіцієнтів рентабельності обороту і рентабельності активів останні два роки були від'ємними внаслідок збиткового фінансового результату до оподаткування суб'єктів господарювання промисловості 20 областей у 2015 р. (проти 23 у 2014 р.). Збиток від звичайної діяльності до оподаткування суб'єктів господарювання промисловості України у 2015 р. склав 181 361,1 млн грн проти 166 414,0 млн грн у 2014 р.

Шляхом інтегрування показників рентабельності операційної діяльності, рентабельності обороту і рентабельності активів розраховано індекси виробничо-господарської ефективності промисловості, на підставі значень яких здійснено групування регіонів України (рис. 2, таблиця). Відповідно до визначеної градації для переважної більшості областей (20 у 2015 р. проти 8 у 2011—2012 рр.) характер-

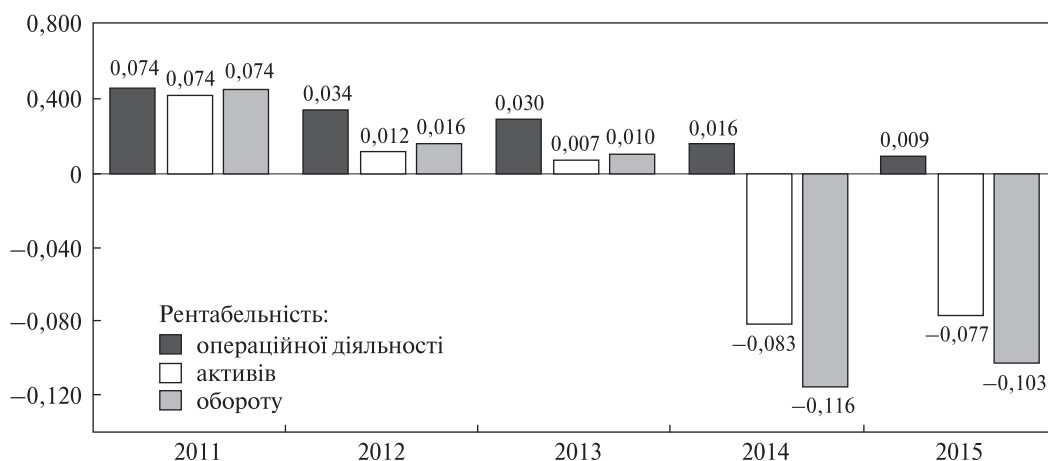

Рис. 1. Показники виробничо-господарської ефективності промисловості України, частка від одиниці
Джерело: Розраховано автором на основі офіційних даних Державної служби статистики: [1, 2, 11].

ний низький рівень виробничо-господарської ефективності.

Високий рівень виробничо-господарської ефективності (перша група) був досягнутий лише у чотирьох областях (Дніпропетровській, Запорізькій, Полтавській і Сумській) упродовж 2011–2013 рр.

Промисловість областей (другої групи) **середній рівень виробничо-господарської ефективності промисловості** у 2015 р. характеризувалась відносно невисоким значенням показника рентабельності операційної діяльності (від 2,9 % у Чернівецькій до 6,4 % у Волинській) та середнім — показників рентабельності обороту (від 0,53 % у Харківській до 1,5 % у Волинській) і рентабельності активів (від 0,74 % у Харківській до 1,60 % у Волинській).

РУ 2015 р. **низький рівень виробничо-господарської ефективності** (третя група) продемонструвала промисловість двадцяти областей України. У 11 з них було досягнуто додатних значень показника рентабельності операційної діяльності, однак значення показників рентабельності обороту і рентабельності активів залишились від'ємними. У решти дев'яти значення усіх трьох показників рентабельності були від'ємними. Області третьої групи умовно поділено на чотири підгрупи.

До *першої підгрупи* віднесено Запорізьку, Сумську і Полтавську області, в яких досягнуто високих значень показника рентабельності операційної діяльності промисловості (від 5,4 % у Полтавській до 9,5 % у Запорізькій), але від'ємних значень рентабельності обороту (від -8,03 % у Полтавській до -1,05 % у Запорізь-

кій) і рентабельності активів (від -9,92 % у Полтавській до -1,62 % у Сумській).

У *другу підгрупу* увійшли чотири області (Дніпропетровська, Івано-Франківська, Київська і Тернопільська) із середньою рентабельністю операційної діяльності промисловості (від 2,0 % у Київській до 3,3 % у Тернопільській) та від'ємною рентабельністю обороту (від -21,4 % у Івано-Франківській до -1,1 % у Тернопільській) і рентабельністю активів (від -14,4 % у Івано-Франківській до -1,7 % у Тернопільській).

Третя підгрупа —чотири області (Житомирська, Закарпатська, Львівська і Чернігівська) із низькою рентабельністю операційної діяльності промисловості (від 0,0 % у Житомирській до 1,4 % у Чернігівській) та від'ємною рентабельністю обороту (від -8,6 % у Закарпатській до -5,3 % у Чернігівській) і рентабельністю активів (від -9,4 % до -5,0 % у Львівській).

Четверту підгрупу сформували дев'ять областей (Донецька, Кіровоградська, Луганська, Миколаївська, Одеська, Рівненська, Херсонська, Хмельницька і Черкаська) із від'ємним значенням усіх трьох показників виробничо-господарської ефективності промисловості, зокрема: рентабельності операційної діяльності (від -32,3 % у Кіровоградській до -0,3 % у Миколаївській), рентабельності обороту (від -204,1 % у Луганській до -7,7 % у Одеській) і рентабельності активів (від -64,6% у Кіровоградській до -5,1 % у Миколаївській).

Можна стверджувати, що у 2015 р. порівняно з 2014 р. в Україні відбулось підвищення рівня

2011		2012		2013		2014		2015	
Полтавська	0,712	Сумська	0,709	Запорізька	0,679	Харківська	0,387	Волинська	0,413
Дніпропетровська	0,701	Полтавська	0,705	Полтавська	0,674	Чернівецька	0,312	Вінницька	0,392
Харківська	0,656	Дніпропетровська	0,651	Дніпропетровська	0,662	Дніпропетровська	0,311	Харківська	0,372
Кіровоградська	0,614	Запорізька	0,617	Сумська	0,556	Вінницька	0,309	Чернівецька	0,346
Сумська	0,593	Харківська	0,601	Харківська	0,457	Волинська	0,307	Сумська	0,324
Запорізька	0,534	Кіровоградська	0,584	Хмельницька	0,400	Львівська	0,303	Запорізька	0,321
Хмельницька	0,415	Чернівецька	0,578	Вінницька	0,371	Полтавська	0,301	Тернопільська	0,317
Волинська	0,401	Миколаївська	0,571	Чернівецька	0,368	Запорізька	0,294	Дніпропетровська	0,315
Київська	0,391	Київська	0,568	Київська	0,357	Сумська	0,288	Київська	0,309
Миколаївська	0,382	Хмельницька	0,421	Львівська	0,345	Київська	0,281	Львівська	0,307
Львівська	0,379	Чернівецька	0,406	Волинська	0,341	Закарпатська	0,272	Полтавська	0,304
Чернівецька	0,362	Волинська	0,394	Кіровоградська	0,339	Миколаївська	0,262	Чернівецька	0,294
Закарпатська	0,358	Вінницька	0,381	Житомирська	0,337	Житомирська	0,242	Житомирська	0,288
Вінницька	0,351	Житомирська	0,375	Закарпатська	0,323	Чернівецька	0,240	Херсонська	0,284
Житомирська	0,345	Закарпатська	0,341	Чернівецька	0,313	Кіровоградська	0,161	Миколаївська	0,281
Рівненська	0,341	Львівська	0,339	Миколаївська	0,301	Тернопільська	0,157	Закарпатська	0,276
Черкаська	0,328	Херсонська	0,311	Херсонська	0,291	Херсонська	0,145	Одеська	0,271
Донецька	0,324	Черкаська	0,307	Івано-Франківська	0,264	Черкаська	0,137	Черкаська	0,246
Чернівецька	0,315	Тернопільська	0,284	Черкаська	0,241	Донецька	0,131	Донецька	0,229
Херсонська	0,231	Донецька	0,271	Донецька	0,234	Хмельницька	0,124	Хмельницька	0,217
Одеська	0,228	Одеська	0,259	Тернопільська	0,201	Івано-Франківська	0,009	Івано-Франківська	0,201
Луганська	0,221	Івано-Франківська	0,233	Одеська	0,183	Одеська	0,005	Рівненська	0,197
Івано-Франківська	0,217	Луганська	0,201	Рівненська	0,165	Рівненська	0,004	Кіровоградська	0,008
Тернопільська	0,215	Рівненська	0,191	Луганська	0,151	Луганська	0,002	Луганська	0,005

Рис. 2. Групування регіонів України (без тимчасово окупованих територій Донецької і Луганської областей) за значеннями інтегрального індексу виробничо-господарської ефективності промисловості. Групи за рівнем: □ — перша (0,67—1,0); □ — друга (0,34—0,66); ■ — третя (0,0—0,33)

Джерело: Розраховано автором за офіційними даними веб-сайтів Головних управлінь статистики 24 областей України (розділ «Статистична інформація / економічна статистика»).

Показники виробничо-господарської ефективності промисловості

Області	2011				2012				2013				2014				2015			
	1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3	4
Вінницька	0,013	0,028	0,020	0,351	0,017	0,035	0,021	0,381	0,029	0,048	0,034	0,371	-0,010	0,046	-0,013	0,309	0,008	0,054	0,010	0,392
Волинська	0,041	0,043	0,036	0,401	0,021	0,039	0,019	0,394	0,021	0,039	0,018	0,341	-0,016	0,068	-0,016	0,307	0,015	0,064	0,016	0,413
Дніпропетровська	0,123	0,121	0,041	0,701	0,044	0,062	0,038	0,651	0,058	0,080	0,049	0,662	-0,005	0,076	-0,004	0,311	-0,046	0,021	-0,036	0,315
Донецька	0,007	0,008	0,007	0,324	-0,027	-0,008	0,009	0,271	-0,032	-0,011	-0,026	0,234	-0,128	-0,007	-0,085	0,131	-0,208	-0,068	-0,132	0,229
Житомирська	0,012	0,031	0,012	0,345	0,012	0,041	0,012	0,375	0,008	0,034	0,007	0,337	-0,095	-0,024	-0,083	0,242	-0,069	0,000	-0,081	0,288
Закарпатська	0,020	0,030	0,020	0,358	0,013	0,026	0,012	0,341	0,008	0,022	0,007	0,323	-0,105	0,000	-0,096	0,272	-0,086	0,002	-0,077	0,276
Запорізька	0,051	0,049	0,057	0,534	0,041	0,059	0,040	0,617	0,071	0,092	0,064	0,679	-0,072	0,116	-0,062	0,294	-0,039	0,095	-0,037	0,321
Івано-Франківська	-0,054	-0,020	-0,059	0,217	-0,062	-0,034	-0,068	0,233	-0,029	-0,004	-0,022	0,264	-0,285	-0,001	-0,191	0,009	-0,214	0,020	-0,144	0,201
Київська	0,030	0,046	0,019	0,391	0,031	0,048	0,021	0,568	0,034	0,039	0,021	0,357	-0,099	-0,007	-0,056	0,281	-0,053	0,020	-0,032	0,309
Кіровоградська	0,061	0,074	0,047	0,614	0,000	0,085	0,035	0,584	0,000	0,064	0,008	0,339	0,000	-0,281	0,000	0,161	-0,569	-0,323	-0,646	0,008
Луганська	-0,033	-0,004	-0,040	0,221	-0,081	-0,047	-0,073	0,201	-0,123	-0,134	-0,042	0,151	-1,266	-0,208	-0,609	0,002	-2,041	-0,242	-0,689	0,005
Львівська	0,024	0,032	0,020	0,379	0,009	0,017	0,007	0,339	0,026	0,038	0,018	0,345	-0,089	0,015	-0,059	0,303	-0,059	0,011	-0,050	0,307
Миколаївська	0,023	0,033	0,023	0,382	0,026	0,054	0,024	0,571	0,005	0,026	0,004	0,301	-0,226	-0,057	-0,204	0,262	-0,100	-0,003	-0,051	0,281
Одеська	-0,015	0,009	-0,013	0,228	-0,040	0,015	-0,030	0,259	-0,059	-0,013	-0,042	0,183	-0,233	-0,107	-0,160	0,005	-0,077	-0,017	-0,079	0,271
Полтавська	0,101	0,104	0,145	0,712	0,068	0,090	0,095	0,705	0,055	0,078	0,062	0,674	-0,034	0,117	-0,039	0,301	-0,080	0,054	-0,099	0,304
Рівненська	0,009	0,023	0,010	0,341	-0,084	-0,057	-0,063	0,191	-0,077	-0,050	-0,056	0,165	-0,403	-0,224	-0,333	0,004	-0,247	-0,151	-0,240	0,197
Сумська	0,049	0,060	0,069	0,593	0,071	0,089	0,097	0,709	0,044	0,067	0,056	0,556	-0,031	0,049	-0,040	0,288	-0,011	0,065	-0,016	0,324
Тернопільська	-0,125	-0,075	-0,118	0,215	-0,005	0,014	-0,005	0,284	-0,045	-0,013	-0,039	0,201	-0,159	-0,019	-0,145	0,157	-0,011	0,033	-0,017	0,317
Харківська	0,057	0,067	0,074	0,656	0,033	0,056	0,040	0,601	0,033	0,062	0,040	0,457	0,009	0,036	0,009	0,387	0,005	0,047	0,007	0,372
Херсонська	-0,015	0,021	-0,014	0,231	-0,001	0,024	-0,001	0,311	-0,022	0,004	-0,020	0,291	-0,170	-0,059	-0,147	0,145	-0,083	-0,019	-0,084	0,284
Хмельницька	0,034	0,048	0,040	0,415	0,013	0,060	0,015	0,421	0,024	0,069	0,027	0,400	-0,184	-0,066	-0,162	0,124	-0,147	-0,055	-0,133	0,217
Черкаська	-0,006	0,044	-0,005	0,328	0,002	0,018	0,002	0,307	-0,027	-0,012	-0,022	0,241	-0,180	-0,069	-0,138	0,137	-0,086	-0,032	-0,071	0,246
Чернівецька	-0,008	0,008	-0,007	0,315	0,049	0,012	0,046	0,578	0,006	0,023	0,006	0,313	-0,017	0,004	-0,018	0,312	0,006	0,029	0,008	0,346
Чернігівська	0,015	0,033	0,024	0,362	0,015	0,036	0,030	0,406	0,020	0,054	0,034	0,368	-0,033	0,062	-0,055	0,240	-0,053	0,014	-0,094	0,294

Примітка: 1 — рентабельність обороту, 2 — рентабельність операційної діяльності, 3 — рентабельність, 4 — інтегральний індекс.

Джерело: Розраховано автором за офіційними даними веб-сайтів Головного управління статистики 24 областей України (розділ «Статистична інформація / економічна статистика»).

виробничо-господарської ефективності промисловості, основними ознаками якого стали:

- відновлення рентабельності операційної діяльності в Івано-Франківській, Київській і Тернопільській областях;
- нарощення рентабельності операційної діяльності у Вінницькій, Сумській, Харківській і Чернівецькій областях;
- зменшення від'ємних значень показника рентабельності операційної діяльності у семи областях, зокрема у Житомирській, до нульового;
- відновлення додатних значень показника рентабельності обороту і рентабельності активів у Вінницькій, Волинській і Чернівецькій областях;
- зниження від'ємних значень показника рентабельності обороту у 16 областях, із яких найбільше у Рівненській (від $-40,3\%$ у 2014 р. до $-24,7\%$ у 2015), Одеській (від $-23,3\%$ до $-7,7\%$ відповідно) і Тернопільській (від $-15,9\%$ до $-1,1\%$);
- зменшення від'ємних значень показника рентабельності активів у 15 областях, із яких найбільше у Миколаївській (від $-20,4\%$ у 2014 р. до $-5,1\%$ у 2015 р.), Одеській (від $-16,0\%$ до $-7,9\%$ відповідно) і Тернопільській (від $-14,5\%$ до $-1,7\%$).

Водночас ознаками стримування росту виробничо-господарської ефективності вітчизняної промисловості у 2015 р. були:

- подальше збільшення від'ємних значень показника рентабельності операційної діяльності у Донецькій, Кіровоградській і Луганській областях;
- зниження додатних значень показника рентабельності операційної діяльності промисловості у Волинській, Дніпропетровській, Запорізькій, Львівській, Полтавській і Чернігівській областях;
- зростання від'ємних значень показника рентабельності обороту у Дніпропетровській, Донецькій, Кіровоградській і Луганській областях;
- збільшення від'ємних значень показника рентабельності активів промисловості Дніпропетровської, Донецької, Кіровоградської, Луганської, Полтавської і Чернігівської областей.

Отже, у 2015 р. промисловий сектор економіки більшості регіонів України почав демонструвати ознаки повернення ефективності виробничо-господарської діяльності до докри-

зового рівня. Найвищих значень показників рентабельності операційної діяльності, обороту і активів було досягнуто у Вінницькій і Харківській областях, а також областях Західного регіону (Волинській і Чернівецькій). Водночас висока збитковість як операційної, так і основної діяльності промисловості Донецької, Кіровоградської і Луганської областей ще більше посилилась.

Підсумовуючи результати дослідження, зазначимо: основною проблемою вітчизняної промисловості є низька ефективність фінансово-господарської діяльності суб'єктів господарювання цієї галузі. Так, упродовж 2014—2015 рр. фінансовий результат від звичайної діяльності до оподаткування суб'єктів господарювання промисловості України був від'ємним (збиток становив, відповідно, 166 414 і 181 361 млн грн). Натомість фінансовий результат (прибуток) від операційної, тобто основної (або виробничої) діяльності склав, відповідно, 26 645,9 і 1 8387,9 млн грн. Така ж ситуація (велика різниця між результатом операційної діяльності і фінансовим результатом до оподаткування суб'єктів господарювання) спостерігалась у промисловості більшості областей України.

Отже, причиною збитковості обороту і, водночас, активів вітчизняної промисловості є надмірний обсяг інших (не пов'язаних із основною діяльністю) витрат. До цих витрат належать:

- фінансові витрати — показують витрати на відсотки й інші витрати підприємства, пов'язані із позиками;
- втрати від участі у капіталі — відображають збиток від інвестицій в асоційовані, дочірні або спільні підприємства, облік яких здійснюють методом участі у капіталі;
- інші витрати — фіксують собівартість реалізації фінансових інвестицій; втрати від неопераційних курсових різниць; втрати від уцінки фінансових інвестицій та необоротних активів; втрати підприємств від зміни балансової вартості фінансових інструментів, які оцінюються за справедливою вартістю; інші витрати, які виникають під час господарської діяльності (окрім фінансових витрат), але не пов'язані з операційною діяльністю підприємства).

З огляду на непрозорий зміст переважної більшості статей цих витрат (а надто «інших»), є необхідність їхньої деталізації у фінансових звітах підприємств з метою посиленого конт-

ролю з боку Державної фіскальної служби України за ними.

Проблемним аспектом оцінки виробничо-господарської ефективності промисловості є відсутність в Україні єдиного *нормативно-правового (обов'язкового до виконання) документа*, яким би регулювалась діяльність підприємств у розрізі секторів економіки за допомогою мінімально допустимих значень (нормативів) ключових показників фінансово-господарської діяльності (фінансової стійкості, ліквідності, оборотності, рентабельності), як це, до прикладу, здійснює Національний банк України у регулюванні діяльності банків за допомогою економічних нормативів. Таке регулювання сприяло б стабілізації діяльності підприємств, а отже й уникненню системних кризових явищ в окремих секторах економіки, яке спостерігалось у будівельній галузі у 2008—2010 рр.

Наявність нормативів ключових показників фінансово-господарської діяльності, які враховують галузеві особливості, посилила б ефективність аудиторської і контрольно-ревізійної роботи, а також оцінювання банками кредитоспроможності потенційних позичальників.

Перспектива подальших досліджень полягає у розробці проекту нормативного документа, в якому було б усунуто названі недоліки чинних рекомендаційних документів. Встановлення нормативних значень ключових показників виробничо-господарської діяльності ґрунтуватиметься не на абсолютних значеннях, а на формулах, які даватимуть змогу розраховувати мінімально необхідне значення певного показника з урахуванням внутрішніх і зовнішніх чинників впливу на діяльність підприємства. Під внутрішніми чинниками розуміємо особливості фінансово-виробничої діяльності у сфері функціонування підприємств (структуру фінансових ресурсів, управління ліквідністю, виробничими запасами, достатність власного капіталу та ін.), а під зовнішніми — окремі макроекономічні показники (величину інфляції, вартість кредитних ресурсів, енергоносіїв та ін.), а також регіональні особливості формування попиту і пропозиції у відповідних сегментах ринку.

Спосіб визначення декількох нормативних показників фінансово-господарської діяльності (рентабельність капіталу, рентабельність власного капіталу, рентабельність продукції, коефіцієнт фінансової незалежності, оборот-

ність капіталу, мультиплікатора капіталу) з урахуванням названих чинників для підприємств будівельної галузі нами відображено у [12, с. 93—107].

Методичний інструментарій, ґрунтований на описаній ідеї, може мати практичне застосування у регулюванні функціонування промисловості, зокрема у напрямі підвищення її виробничо-господарської ефективності, а також забезпечення процесів кредитування та фінансового планування і прогнозування розвитку промислових підприємств.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Фінансові результати підприємств до оподаткування за видами промислової діяльності. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення 10.04.2017).
2. Індeksi промислової продукції за видами діяльності за 2013—2015 роки. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення 10.04.2017).
3. Імплементация Угоди про асоціацію між Україною та ЄС: економічні виклики та нові можливості: наукова доповідь. За ред. В.М. Гейця та Т.О. Осташко. НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогноз. НАН України». Київ, 2016. 184 с.
4. Шинкарук Л.В., Бевз І.А., Барановська І.В. та ін. Структурні трансформації в економіці України: динаміка, суперечності та вплив на економічний розвиток: наукова доповідь. За ред. Л.В. Шинкарук. НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогноз. НАН України». Київ, 2015. 304 с.
5. Амоша О.І., Вишневський В.П., Збаразська Л.О. та ін. Промисловість і промислова політика України 2013: актуальні тренди, виклики, можливості: наук.-аналіт. доповідь. За заг. ред. В.П. Вишневського. НАН України, Ін-т економіки промисловості. Донецьк, 2014. 200 с.
6. Кіндзерський Ю.В. Промисловість України: стратегія і політика структурно-технологічної модернізації: монографія. НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогноз. НАН України». Київ, 2013. 536 с.
7. Іщук С.О. Модель розрахунку операційного прибутку промислових підприємств. *Економіка і прогнозування*. 2009. № 3. С. 134—143.
8. Іщук С.О. Промисловість Львівської області: ключові тенденції та перспективи розвитку. Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. *Регіональна політика в Україні: сучасний стан та шляхи активізації*: зб. наук. пр. НАН України, Ін-т регіональних досліджень. Львів, 2014. Вип. 3 (107). С. 275—284.
9. Методика розрахунку інтегральних регіональних індексів економічного розвитку. Затверджена Наказом Державного комітету статистики України від 15.04.2003 № 114. URL: http://uazakon.com/documents/date_1a/pg_ibcnog/index.htm (дата звернення 12.04.2017).
10. Рентабельність операційної діяльності підприємств за видами промислової діяльності. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення 12.04.2017).

11. Показники балансу підприємств за видами економічної діяльності. URL: <http://www.ukrstat.gov> (дата звернення 12.04.2017).
12. Созанський Л.Й. Фінансове регулювання формування і використання капіталу будівельних підприємств: монографія. Київ: Вид-во Європ. ун-ту, 2012. 219 с.

REFERENCES

1. Finansovi rezul'taty pidpryyemstv do opodatkovannya za vydamy promyslovyoi diyal'nosti. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> [in Ukrainian].
2. Indeksy promyslovyoi produkciyi za vydamy diyal'nosti za 2013–2015 roky. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> [in Ukrainian].
3. Implementaciya Ugody pro asociaciyu mizh Ukrainoyu ta YeS: ekonomichni vyklyky ta novi mozhlyvosti: nauko-va dopovid'. Za red. V.M. Gejcyja ta T.O. Ostashko. NAN Ukrayiny, DU «In-t ekon. ta prognozuv. NAN Ukrayiny». Kyiv, 2016 [in Ukrainian].
4. Shynkaruk L.V., Bezv I.A., Baranovs'ka I.V. ta in. Strukturni transformaciyi v ekonomici Ukrayiny: dynamika, superechnosti ta vplyv na ekonomichnyj rozvytok: naukova dopovid'. Za red. L.V. Shynkaruk. NAN Ukrayiny, DU «In-t ekon. ta prognozuv. NAN Ukrayiny». — Kyiv, 2015 [in Ukrainian].
5. Amosha O.I., Vyshnevs'kyj V.P., Zbarazs'ka L.O. ta in. Promyslovist' i promyslova polityka Ukrayiny 2013: aktual'ni trendy, vyklyky, mozhlyvosti: nauk.-analit. Dopovid'. Za zag. red. V.P. Vyshnevs'kogo. NAN Ukrayiny, In-t ekonomiky promyslovosti. Donecz'k, 2014 [in Ukrainian].
6. Kindzers'kyj Yu.V. Promyslovist' Ukrayiny: strategiya i polityka strukturno-tehnologichnoyi modernizaciyi: monografiya. NAN Ukrayiny, DU «In-t ekon. ta prognozuv. NAN Ukrayiny». Kyiv, 2013 [in Ukrainian].
7. Ishhuk S.O. Model' rozrahunku operacijnogo prybutku promyslovyh pidpryyemstv. *Ekonomika i prognozuvannya*. 2009. No. 3: 134–143 [in Ukrainian].
8. Ishhuk S.O. Promyslovist' L'vivs'koyi oblasti: klyuchovi tendenciyi ta perspektyvy rozvytku. Social'no-ekonomichni problemy suchasnogo periodu Ukrayiny. Regional'na polityka v Ukraini: suchasnyj stan ta shlyahy aktyvizaciyi: zb. nauk. pr. NAN Ukrayiny, In-t regional'nyh doslidzhen'. L'viv, 2014. Vol. 3 (107): 275–284 [in Ukrainian].
9. Metodyka rozrahunku integral'nyh regional'nyh indeksiv ekonomichnogo rozvytku. Zatverdzhena Nakazom Derzhavnogo komitetu statystyky Ukrayiny vid 15.04.2003 No. 114. URL: http://uazakon.com/documents/date_1a/pg_ibcnog/index.htm [in Ukrainian].
10. Rentabel'nist' operacijnoyi diyal'nosti pidpryyemstv za vydamy promyslovyoi diyal'nosti. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> [in Ukrainian].

11. Pokaznyky balansu pidpryyemstv za vydamy ekonomichnoyi diyal'nosti. URL: <http://www.ukrstat.gov> [in Ukrainian].
12. Sozans'kyj L.J. Finansove reguluyvannya formuvannya i vykorystannya kapitalu budivel'nyh pidpryyemstv: monografiya. Kyiv: Vyd-vo Yevropejs'kogo un-tu, 2012 [in Ukrainian].

Надійшла 25.04.2017

Л.И. Созанский

ГУ «Институт региональных исследований им. М.И. Долишнего НАН Украины», г. Львов

ПРОИЗВОДСТВЕННО-ХОЗЯЙСТВЕННАЯ ЭФФЕКТИВНОСТЬ ПРОМЫШЛЕННОСТИ РЕГИОНОВ УКРАИНЫ: ПРОБЛЕМЫ И СПОСОБЫ ИХ РЕШЕНИЯ

Осуществлена интегральная оценка производственно-хозяйственной эффективности промышленности регионов Украины. Проведена группировка регионов Украины по значению интегральных индексов производственно-хозяйственной эффективности их промышленности. Сделан вывод, что причина убыточности оборота и активов промышленности большинства регионов Украины — чрезмерный объем других (не связанных с основной деятельностью) расходов.

Ключевые слова: рентабельность оборота, рентабельность операционной деятельности, рентабельность активов, интегральный индекс, производственно-хозяйственная эффективность, промышленность, финансовые расходы, убыток от обычной деятельности до налогообложения, регионы Украины.

L.I. Sozansky

SI «Institute of Regional Research n.a. M.I. Dolishniy of the NAS of Ukraine», Lviv

INDUSTRIAL AND ECONOMIC EFFICIENCY OF THE INDUSTRY OF UKRAINIAN REGIONS: PROBLEMS AND METHODS FOR THEIR DECISION

Done integrated assessment of economic efficiency of production and industrial regions of Ukraine. A grouping of regions of Ukraine meaningfully integrated indexes of production and economic efficiency of the industry. It is concluded that the cause of loss of turnover and assets most regions of Ukraine is an excessive amount of other (non-core activities) costs.

Keywords: return on sales, operating profitability, return on assets, industrial and economic performance, integral index, industry, finance costs, loss on ordinary activities before taxation regions of Ukraine.

УДК 336.711

Т.С. ГУДИМА, канд. юрид. наук, старший науковий співробітник
Інститут економіко-правових досліджень НАН України, м. Київ

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗДІЙСНЕННЯ ГРОШОВО-КРЕДИТНОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ: ОСОБЛИВОСТІ ВПРОВАДЖЕННЯ ПРИНЦИПУ СПРАВЕДЛИВОСТІ

Ключові слова: грошово-кредитна політика, Національний банк України, легітимність, принцип справедливості, довіра, сталий розвиток.

Проаналізовано правове забезпечення здійснення грошово-кредитної політики держави та критерії її легітимності. Визначено, що для забезпечення легітимності діяльності Національного банку України в сучасних умовах державному регулятору необхідно дотримуватись принципу справедливості. У зв'язку з цим доцільним є посилення юридичної відповідальності, прозорості діяльності Національного банку України та забезпечення громадського контролю за нею. Аргументовано закріплення на конституційно-правовому рівні вимоги щодо обов'язковості проведення референдуму у разі, коли те чи інше рішення органу державної влади, зокрема Національного банку України, загрожує перевищенню відповідних граничних значень.

Вступ. Однією із ключових умов економічного зростання та утвердження суспільного порядку є забезпечення механізму функціонування банківського сектору. В основу такого механізму покладено критерії довіри з боку суспільства до дій центрального банку, а також визнання справедливими його рішень, зокрема у ході реалізації грошово-кредитної політики (ГКП). На думку багатьох учених, саме ці критерії мають бути її кінцевою метою [1, с. 8]. Додержання цих критеріїв відбувається завдяки чіткій правовій регламентації та забезпеченню жорсткої дисципліни виконання функцій центрального банку, прозорості та професіоналізму його діяльності тощо. У протилежному випадку спостерігається зниження рівня народної довіри та підтримки державного регулятора банківського ринку (криза легітимності, або делегітимація). Це призводить до ігнорування ініціатив влади, посилення опортуністичних настроїв у суспільстві та ще більшого погіршення економічного стану країни.

Така ситуація склалась наразі і в Україні. Замість виконання Національним банком України (НБУ) законодавчо закріплених функцій, зокрема забезпечення стабільності грошової одиниці України, розробки та запровадження ефективних інструментів ГКП для стабілізації ситуації, на вітчизняному фінансовому ринку спостерігається зворотна ситуація. За 17 років після ухвалення Закону України «Про Національний банк України» гривня знецінилась майже у п'ять разів. При цьому в банківській системі мають місце відпрацьовані ко-

рупційні схеми, протиправні дії високопосадовців без застосування будь-яких заходів відповідальності за їх вчинення. Такі чинники сприяли дестабілізації ситуації на фінансовому ринку із проекцією на економіку країни та призвели до кризи легітимності дій НБУ, зокрема у процесі реалізації ГКП. Через негативні наслідки делегітимації постає необхідність дослідження умов її виникнення, винайдення шляхів щодо їхнього усунення та попередження в майбутньому.

Проблематика формування та здійснення ГКП отримала досить ґрунтовний розвиток та висвітлення у наукових працях як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників. Достатньо згадати роботи сучасних правознавців: І.В. Ветрової, Л.К. Воронової, Є.О. Алісова, Є.В. Карманова, О.П. Орлюк, Ю.В. Ващенко, О.А. Костюченко, І.Б. Заверухи, Д.В. Задихайла, О.П. Подцерковного та ін. Утім, деякі аспекти, а саме проблеми забезпечення легітимності дій НБУ, зокрема у ході здійснення ГКП у сучасних умовах, потребують додаткового дослідження.

Вищенаведене обумовлює **мету дослідження**, яка полягає в необхідності вивчення феномену легітимності грошово-кредитної політики в сучасних умовах, визначення причин делегітимації та обґрунтування напрямів щодо їхнього усунення.

У філософії легітимність державного органу пов'язують зі згодою керованих (суспільства). Така ідея лежить в основі теорії суспільного договору. Згідно з цією теорією люди віддають частину своїх суверенних прав уряду держави або іншому органу влади для того, щоб підтримувати порядок у суспільстві, тобто це згода тих, ким правлять, з певними правилами, за якими здійснюється управління. Умовою такої згоди є те, що правила мають відповідати основоположному принципу справедливості [2—4].

ГКП вбачається за доцільне розглядати як один із об'єктів суспільного договору. У даному випадку суспільство наділяє центральний банк певними повноваженнями щодо забезпечення стабільності грошової одиниці, фінансової стабільності, економічного зростання тощо.

На думку Д. Бітема, основними критеріями легітимності влади в рамках суспільного договору є довіра та визнання суспільством справедливості її діяльності [5]. Зазначені критерії не отримали належного втілення у діяльності НБУ, який забезпечує здійснення ГКП держа-

ви, про що свідчать результати соціологічного опитування, проведеного центром «Соціологічний моніторинг» та Українським Інститутом Соціальних Досліджень імені О. Яременка. Так, станом на 24 жовтня 2016 р. діяльність НБУ викликала довіру лише у 12 % населення країни. Дуже песимістичною є оцінка населенням зусиль НБУ з порятунку проблемних банків, у яких вони втратили свої заощадження. Лише 7 % населення відзначають дії НБУ у цьому напрямі достатніми [6]. Це хоча й суб'єктивна, проте незаперечна оцінка населенням країни серйозних помилок НБУ під час реалізації ГКП держави. Очевидно, що нині люди «погоджуються на владу, яка їм не до вподоби лише тому, що не бачать іншого варіанта» [7, с. 8]. Цей невтішний висновок вказує: взаємозв'язок між НБУ та громадянами, який визначався легітимністю, поступово руйнується. Зокрема, справедливість та довіра зводяться нанівець, і ситуація тільки погіршується. Отже, в Україні проблема реалізації ГКП як об'єкта суспільного договору на засадах справедливості постає досить гостро.

Основними причинами, що сприяли виникненню недовіри до дій НБУ та визнання несправедливими його рішень, можна визнати такі: недосконалість законодавства України та порушення норм актів чинного законодавства України (невиконання НБУ визначених Законом повноважень, зокрема щодо підтримки стабільності грошової одиниці; нівелювання нормативно закріплених вимог до осіб, які мають право обіймати керівні посади, прикриття корупційних схем) тощо. Для обґрунтування цього необхідно навести приклади.

Тривалий час після ухвалення Закону України «Про Національний банк України» його норми залишалися практично незмінними. Але глобальні виклики, наприклад світова фінансова криза 2008—2009 рр., погіршили ситуацію на банківському ринку країни і, як наслідок, пригнітили економічну активність фінансових інституцій. У зв'язку з цим виникла необхідність у докорінному реформуванні вітчизняного законодавства. Тому у 2010 р. низка нормативно-правових актів, які так чи інакше спрямовані на врегулювання банківської діяльності та діяльності державного регулятора — НБУ, зазнали суттєвих змін.

Зокрема, ст. 6 Закону України «Про Національний банк України», якою визначено ос-

новну функцію державного регулятора, було доповнено абзацом другим. Відповідно до внесених змін, починаючи з 2010 р., при «забезпеченні стабільності грошової одиниці» НБУ «має виходити із пріоритетності досягнення та підтримання цінової стабільності в державі». Таке нововведення створило передумови для ототожнення грошової та цінової стабільності. Це сприяло порушенню конституційної норми (ст. 99 Конституції України) та виявилось у спробі звільнення НБУ від відповідальності за виконання стабілізаційних заходів на грошово-кредитному ринку. По суті, сьогодні державний регулятор не несе відповідальності за динаміку курсу гривні. Не дивно, що вона останнім часом стрімко знецінюється.

Прискорення цього процесу зумовило і відповідне рішення НБУ. Так, у 2014 р. в Україні було оголошено про відмову від прив'язки курсу гривні (до долара США) і перехід до політики так званого інфляційного таргетування. Таке рішення державного регулятора досить негативно вплинуло на курс гривні та стало предметом жвавих дискусій серед фахівців щодо його своєчасності, наявності в країні об'єктивних передумов, необхідних для забезпечення успішності трансформацій у державній економічній політиці [9, с. 7]. На їхню думку, такі зміни створюють не лише певні можливості, але й нові ризики для економіки України.

Утім, керівництво НБУ *проявило повну незацікавленість у втручанні будь-яких суб'єктів у розробку ефективного плану дій із забезпечення стабільності. Навіть не дивлячись на те, що це суперечило стратегічним пріоритетам державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні, визначеним на той момент чинною Стратегією державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні* (Указ Президента України від 24 березня 2012 р. № 212/2012).

Ще одним прикладом реалізації нераціональних заходів у сфері правового регулювання фінансового сектору держави потрібно визнати факт ухвалення Комплексної програми розвитку фінансового сектора України до 2020 р. Програмний документ підпав під «нищівну» критику експертної спільноти та представників фінансового сектору [10], але його усе одно було затверджено, що, як відомо, справило руйнівний вплив на банківський ринок.

Звідси висновок, що у громадськості, з одного боку, і державного регулятора, з іншого, складаються різні уявлення про визначення цілей ГКП, про справедливість і доцільність застосування тих чи інших інструментів для її здійснення. Зокрема, деякі положення нормативно-правових актів України, які впливають на реалізацію ГКП держави, та рішення НБУ визнано представниками суспільства такими, що порушують конституційні норми, збільшують ризики для економіки країни тощо. Але їхню позицію необґрунтовано ігнорують. Між тим, прогресивним може бути тільки таке суспільство, в основу якого покладено єдині для держави і населення підходи до оцінки справедливості вчинення тих чи інших дій на шляху до економічного зростання. ГКП не повинна здійснюватися у відриві від суспільного визнання.

У протилежному випадку відбувається порушення суспільної стабільності [11, с. 103] — системи, яка перебуває у постійному динамічному розвитку. Кожен з її елементів (економічна, політична, соціальна, культурна, ціннісна стабільності) є відносно самостійним, адже ієрархічно взаємодіє з іншими елементами та має на меті збереження власної сталості і цілісності усієї системи. За відсутності сталого розвитку будь-якого з елементів відбувається її дестабілізація. І лише за умови консенсусу свободи, рівності і справедливості може досягатися забезпечення суспільної стабільності [12, с. 99].

Зазначене дає змогу дійти висновку про взаємообумовленість справедливості і економічної стабільності. І така взаємообумовленість характерна для демократичної правової держави. Тому у процесі розробки та реалізації ГКП (одного із напрямів економічної політики) не можна ігнорувати суспільні конфлікти та інтереси. Позитивний ефект від її реалізації може досягатися лише за умов: урахування позицій різних соціальних груп та реакції на запропоновані рішення; чесності і прозорості у визначенні реальних проблем; суспільних обговорень та громадянського контролю на етапах формування та реалізації.

Досліджуючи надалі причини делегітимації реалізації ГКП держави, зокрема невиконання НБУ визначених законодавством повноважень, треба звернути увагу на абзаци 3 і 4 ст. 6 Закону України «Про Національний банк України» (зміни від 2010 р.). Відповідно до них за

регулятором було закріплено функцію «сприяння фінансовій стабільності, в тому числі стабільності банківської системи... та додержанню стійких темпів економічного зростання». Але ж зміни, які відбуваються у банківській системі за останні три роки, дають підстави сумніватися у намірах НБУ забезпечити належне здійснення цих функцій.

По-перше, починаючи з 2013 р. з фінансового ринку через неплатоспроможність було виведено 90 банківських установ, що збільшило навантаження на Фонд гарантування вкладів фізичних осіб. Частка держави у банківському секторі сягнула 56 % за чистими активами та 62 % за депозитами населення. Тільки на поповнення капіталу «націоналізованого» ПАТ КБ «Приватбанк» держава вже витратила еквівалент майже 5 % ВВП [13, с. 4]. Замість розробки та запровадження ефективних механізмів стабілізації ситуації на банківському ринку все більше відмічаються корупційні дії представників НБУ, які сприяють витоку капіталу за кордон, штучному банкрутству банків тощо. При цьому заходів юридичної відповідальності не зазнала жодна особа. Так, за даними НБУ, на початок 2017 р. було відкрито 1641 справу за фактами фінансових махінацій, але до суду направлено лише 15 справ. Жодного обвинувачувального вироку не ухвалено [14].

По-друге, із констатацією факту «сприяння додержанню стійких темпів економічного зростання» НБУ може звітувати щороку і за збільшення ВВП на 0,05 %, однак навряд чи таке зростання задовольнить суспільство.

Отже, вбачається, що на сьогодні для НБУ створено умови для здійснення будь-яких дій у процесі реалізації ГКП. Такі дії, як було вище наведено, у переважній більшості випадків суперечать законодавству України, оцінкам громадськості, а також сприяють отриманню непропорційно великих доходів для окремих секторів економіки чи суб'єктів і непропорційно великих втрат для інших. Адже за принципом справедливості, як його розуміє Д. Ролз, економічні нерівності повинні бути влаштовані так, щоб від них можна було б розумно очікувати переваг для всіх [15]. У зв'язку з цим на законодавчому рівні доцільним є посилення юридичної відповідальності посадових осіб державного регулятора, зокрема Голови НБУ.

Каталізатором делегітимації є й визначена законодавством незалежність НБУ. Вітчизня-

ними нормативно-правовими актами «особливого центральному органу державного управління» гарантовано невтручання в його діяльність з боку тих чи інших осіб. Тож рішення, які можуть істотно вплинути на економічне становище країни, НБУ ухвалює без будь-якого аналізу та визнання з боку представників суспільства. Так, відповідно до ст. 53 Закону України «Про Національний банк України» «не допускається втручання органів державної влади та інших державних органів чи їх посадових та службових осіб, будь-яких юридичних чи фізичних осіб у виконання функцій і повноважень Національного банку, Ради, Правління Національного банку чи службовців Національного банку інакше, як в межах, визначених Конституцією України та Законом». За цих умов доцільною є розробка в НБУ внутрішньої системи «стримувань і противаг».

Головним органом, до завдань якого належить розробка Основних засад ГКП та здійснення контролю за їхнім дотриманням, є Рада НБУ. Проте в українських реаліях непрофесіоналізму, коли декілька років поспіль сама Рада не може зібрати кворум для своєї роботи [16] (як це було за часів VI скликання Верховної Ради України), говорити про правильний вибір цілей ГКП на середньострокову перспективу досить складно. Через це її пріоритети на тому чи іншому етапі були непереконливими, а в більшості випадків шкідливими.

При цьому законодавством України не передбачений механізм оцінювання роботи НБУ, так само як не встановлено і наслідків звернень Ради НБУ про незадовільну оцінку такої роботи.

Неурегульованість зазначених питань сприяє збільшенню корупційної складової у сфері формування та здійснення ГКП, яка практично не піддається впливу новоствореної антикорупційної системи.

Система управління НБУ та порядок здійснення призначень посадових осіб представляє собою жорстку вертикаль та залежить від волі однієї особи — Голови НБУ. Установлена законом відповідальність Голови НБУ за діяльність НБУ перед Президентом України та Верховною Радою України та підзвітність НБУ «в межах їх конституційних повноважень» є фікцією. По-перше, Конституція не передбачає повноважень Президента України та Верховної Ради України щодо здійснення контролю за

діяльністю НБУ. По-друге, серед підстав звільнення Голови НБУ з посади немає жодної, пов'язаної з негативною оцінкою роботи НБУ. Положення закону щодо відповідальності членів Правління також є суто декларативними та містять внутрішню суперечність, оскільки передбачають «колегіальну» відповідальність «в межах компетенції» члена Правління. Взагалі не визначений порядок дострокового звільнення керівників НБУ, а також процедура виявлення, наприклад, обставин, що обумовлюють утрату бездоганної ділової репутації [17].

Таким чином, на сьогодні склалася ситуація, коли відсутня можливість незалежної економіко-правової експертизи дій НБУ. Управління банківською системою зосереджено в руках однієї особи — Голови НБУ, діяльність якої є також практично непідконтрольною. Враховуючи незалежність цієї посадової особи та залежність розвитку банківської системи від її дій, важливим є те, щоб така особа відповідала законодавчо визначеним кваліфікаційним вимогам до неї та була професійним макроекономістом. Між тим, в Україні спостерігається зворотна ситуація. Призначення чинного Голови НБУ на посаду відбулось із порушенням норм чинного законодавства України, зокрема у частині дотримання кваліфікаційних вимог [18, 19]. У результаті, за оцінками експертів, діяльність Голови НБУ призвела до збільшення корупції в банківській сфері та руйнівних наслідків для економіки країни (знецінення національної валюти в 2,5 раза). Споживча інфляція за останні роки становить більше 80 %. Заборгованість неплатоспроможних банків перед НБУ в розмірі майже 52 млрд грн. Сума коштів, виплачених на користь вкладників, — понад 80 млрд грн, здебільшого за рахунок державних коштів. Близько 90 банків виведені з ринку. Сумарні втрати бізнесу, населення, держави, місцевих органів влади, інвесторів оцінюються в 300 млрд грн [20]. Але як Голова НБУ, так і інші посадові особи державного регулятора не несуть відповідальності за результати своїх рішень під час реалізації власних повноважень і розробці НПА. Не несуть відповідальності і засновники банків, які за змовою з НБУ здійснюють махінації на фінансовому ринку. Вказане свідчить про порушення принципу справедливості у частині забезпечення «відповідності між порушенням та відповідальністю» [21].

У зв'язку з цим бездіяльність НБУ в сфері банківського регулювання і нагляду не має залишатися безкарною. Зокрема, саме через бездіяльність НБУ було допущено настання неплатоспроможності 90 банків, втрата заощаджень населенням, повна дестабілізація фінансового ринку, і як наслідок — падіння рівня довіри до банківської системи. Як зазначено вище, саме підтримка довіри має бути кінцевою метою ГКП, а її критеріями: гарантії стабільності, сталий розвиток і справедливість [12].

Усе це актуалізує необхідність вжиття заходів щодо посилення юридичної відповідальності керівних посадових осіб НБУ, а також активізації взаємодії НБУ і суспільства у напрямі підвищення якості життя суспільства та розвитку конкурентоспроможної національної економіки, а не навпаки.

Очевидним є те, що розробка основних заasad ГКП, визначення поточних і стратегічних цілей НБУ повинно здійснюватися із залученням громадськості, науковців та учасників фінансових ринків. Тим більше, що таке право закріплено в Конституції України (ст. 5).

У зв'язку з цим вказаний процес з боку НБУ повинен розглядатись не як втручання в сферу власної незалежності, а як крок до відновлення довіри населення до дій особливого центрального органу державного управління і банківської системи в цілому. За підтримки науковців та їхньої кваліфікованої оцінки можуть бути напрацьовані дієвіші заходи здійснення ГКП. Можливо, саме науковці, як, наприклад, у Польщі, запропонують необхідний крок обрання кризових нестандартних інструментів грошово-кредитного та валютного регулювання [22].

Інструментами, що дають змогу суспільству впливати на законотворчий процес, окрім вищезазначених громадських обговорень, є референдум та народна ініціатива. Вони показали свою дієвість у Швейцарії, де починаючи з XIX ст. швейцарці впливають на законотворчий процес із будь-яких питань. Можливість застосування цих інструментів хоч і закріплена законодавством України, але жодного разу не застосовувалась у вирішенні проблем, що стосуються фінансової сфери. Така необхідність постає досить гостро в умовах кризи легітимності дій НБУ та дестабілізації ситуації на банківському ринку, що є істотною загрозою сталому економічному розвитку країни. А

тому у разі ухвалення під час реалізації ГКП держави тих чи інших рішень, які можуть негативно вплинути на її економіку, обов'язковим має бути проведення референдуму. Доцільність його проведення додатково зумовлюється тим фактом, що кожне рішення НБУ, яке посилює навантаження на державний бюджет, у найближчому майбутньому створить нові зобов'язання для платників податків — громадян України.

Вартість референдуму експерти пов'язують із сумою, що витрачається на проведення всеукраїнських виборів. Зважаючи на суму 23,7 млн грн, які витратили на проведення останніх виборів до Верховної ради України, можна із впевненістю зазначити, що проведення референдуму — високовитратний процес. А тому його застосування має бути обов'язковим лише у ситуаціях, що являють собою загрозу економічному зростанню країни. Як індикатор потрібно використовувати усталені в міжнародній практиці показники. Зокрема, задля вирішення економічних проблем та подолання макроекономічних дисбалансів у ЄС запроваджено набір європейських законодавчих заходів із реформування Пакту стабільності і зростання, які були об'єднані у *Six Pack*. До інструментів цього документа належать граничні значення для щорічного дефіциту державного бюджету (3 % від ВВП) і валовий коефіцієнт боргу (60 % від ВВП) [23]. Вважається, що за умови додержання зазначених показників забезпечуватиметься фінансова стабільність та економічне зростання.

У зв'язку з цим доцільним є закріплення на конституційно-правовому рівні вимоги щодо обов'язковості проведення референдуму у разі, коли те чи інше рішення органу державної влади, зокрема НБУ, загрожує перевищенню граничних показників для щорічного дефіциту державного бюджету (3 % від ВВП) і валового коефіцієнту боргу (60 % від ВВП).

Резюмуючи вищенаведене, необхідно зазначити, що для забезпечення легітимності діяльності НБУ, зокрема під час реалізації ГКП, державному регулятору необхідно дотримуватися принципу справедливості. Тому доцільним є чітке визначення цілей діяльності НБУ та посилення:

- юридичної відповідальності посадових осіб НБУ, а також осіб (керівників, посадових осіб банків та ін.), чії дії призвели до порушення

прав громадян та негативно вплинули на діяльність банку, банківську систему тощо;

- прозорості діяльності НБУ та забезпечення громадського контролю за його діяльністю. ГКП повинна відповідати соціальним очікуванням: оцінка громадськістю та оцінка законодавцем цілей та інструментів реалізації ГКП повинні співпадати, суспільство має довіряти діям НБУ, вважаючи їх справедливими. Якщо ж громадська думка відрізняється від «неписаних стандартів» і відступ від них на державному рівні є стратегічно неприйнятним, потрібно забезпечувати підготовку суспільства до ухвалення тих чи інших політичних рішень, щоб спочатку громадська думка сприйняла ідею як прогресивну, а вже потім можна оформити її у нормативній площині.

Доцільним є також закріплення на конституційно-правовому рівні у межах ст. 73 Конституції України вимог щодо обов'язковості проведення референдуму у разі, коли рішення органу державної влади, зокрема НБУ, загрожує перевищенню граничних значень для щорічного дефіциту державного бюджету (3 % від ВВП) і валового коефіцієнту боргу (60 % від ВВП). Така норма забезпечуватиме взаємодію НБУ і суспільства у напрямі винайдення справедливих та економічно ефективних засобів здійснення ГКП держави.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Орлеан А., Аглиетта М. Деньги между насилием и доверием. Москва: ГУ-ВШЭ, 2006. 355 с.
2. Руссо Жан-Жак. Про суспільну угоду, або Принципи політичного права. пер. з фр. та ком. О. Хома. Київ: Port-Royal, 2001. 349 с.
3. Герасіна Л.М., Погрібна В.Л., Поліщук І.О. Договір суспільний. Політологічний енциклопедичний словник. За ред. М.П. Требіна. Харків: Право, 2015. 816 с.
4. Ankerl Guy. Towards a Social Contract on a Worldwide Scale: Solidarity contracts. Research series. Geneva: International Institute for Labour Studies, 1980. 283 p.
5. Beetham D. The Legitimation of Power. 2nd edition. London: Macmillan, 2013. 313 p.
6. Українці недовольні Нацбанком и Гонтаревой. URL: <http://minprom.ua/news/220136.html> (дата звернення 06.05.2017).
7. Байрачна Л.К. Легітимність влади як імператив сталого розвитку. *Право і суспільство*. 2016. № 1. С. 8—13.
8. Про Стратегію державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні та першочергові заходи щодо її реалізації: Указ Президента України від 24.03.2012 № 212/2012. *Офіційний вісник України*. 2012. № 26. Ст. 966.
9. Сучасна валютна політика та особливості її реалізації в Україні. Наук. ред. В. Юрчишин. Київ, 2016. 120 с.

10. Шуміло І. Банківська система: про згубність недореформування. *Дзеркало тижня*. 16.02.2016. URL: https://dt.ua/finances/bankivska-sistema-pro-zgubnist-nedoreformuvannya-finansoviy-sektor-potrebuye-spravzhnogoozdovlennya-ta-ochischennya-_.html (дата звернення 03.05.2017).
11. Руденко О.М. Дефініції суспільної стабільності в державному управлінні. *Стратегічні пріоритети*. 2009. № 3(12). С. 101—106.
12. Кіндратець О. Формування суспільства сталого розвитку: проблеми і перспективи: монографія. Запоріжжя: Вид-во Запорізької державної інженерної академії, 2003. 383 с.
13. Звіт про фінансову стабільність. Випуск 3. Червень 2017. URL: <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?-id=50604896> (дата звернення 01.06.2017).
14. Чим запам'ятається Валерія Гонтарева на посаді голови НБУ. URL: <https://ua.112.ua/statji/chym-zaramiataietsia-valeriia-hontarieva-na-posadi-holovynbu-375153.html> (дата звернення 20.05.2017).
15. Rawls J. A Theory of Justice. Harvard University Press, 1971. 607 p.
16. Білоусова Н. Як рятуватимуть банки? URL: <https://day.kyiv.ua/uk/article/ekonomika/yak-ryatuvatumut-banku> (дата звернення 28.05.2017).
17. Пояснювальна записка до проекту Закону України про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо забезпечення прозорості діяльності Національного банку України та підвищення його відповідальності перед суспільством. URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=60241&pf35401=402797> (дата звернення 20.05.2017).
18. Почему Гонтарева не может быть главой НБУ. URL: <http://www.minprom.com.ua/digest/185829.html> (дата звернення 20.05.2017).
19. Нардеп Тарута оспаривает в суде назначение Гонтаревой главой НБУ. URL: <http://interfax.com.ua/news/general/405102.html> (дата звернення 20.05.2017).
20. Куц Олексій. Персоніфіковане зло: що залишилося від НБУ після правління Гонтаревої. *Волинські новини*. 11.04.2017. URL: <https://www.volynnews.com/news/all/personifikovane-zlo-shcho-zalyshylos-vid-nbu-pisliapravlinnia-hontarevoyi/> (дата звернення 15.04.2017).
21. Горбатенко В.П. Філософсько-правові детермінанти сучасного розуміння справедливості. *Правова держава*. 2003. Вип. 14. С. 13—19.
22. Аржевітін С.М. Грошово-кредитні відносини в розвитку економіки України : автореф. дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.08. Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана. Київ, 2011. 32 с.
23. European neighbourhood and partnership instrument eastern regional programe. Strategy paper 2007—2013. URL: https://ec.europa.eu/europeaid/funding/european-neighbourhood-and-partnership-instrument-enpi_en (дата звернення 12.04.2017).
3. Gerasina L.M., Pogribna V.L., Polishhuk I.O. ta in. Dogovir suspil'nyj. Politologichnyj encyklopedychnyj slovnyk. Za red. M.P. Trebina. Harkiv: Pravo, 2015 [in Ukrainian].
4. Ankerl Guy. Towards a Social Contract on a Worldwide Scale: Solidarity contracts. Research series. Geneva: International Institute for Labour Studies, 1980.
5. Beetham D. The Legitimation of Power. 2nd edition. London: Macmillan, 2013.
6. Ukraincy nedovol'ny Nacbankom i Gontarevoj. URL: <http://minprom.ua/news/220136.html> [in Russian].
7. Bajrachna L.K. Legitymnist' vlady yak imperatyv stalogo rozvytku. *Pravo i suspil'stvo*. 2016. No. 1: 8—13 [in Ukrainian].
8. Pro Strategiyu derzhavnoyi polityky spruyannya rozvytku gromadyans'kogo suspil'stva v Ukraini ta pershochergovi zahody shhodo yiyi realizaciyi: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 24.03.2012 No. 212/2012. *Oficijnyj visnyk Ukrainy*. 2012. No. 26. St. 966 [in Ukrainian].
9. Suchasna valyutna polityka ta osoblyvosti yiyi realizaciyi v Ukraini. Nauk. red. V. Yurchyshyn. Kyiv, 2016 [in Ukrainian].
10. Shumilo I. Bankivs'ka sistema: pro zgubnist' nedoreformuvannya. *Dzerkalo tyzhnya*. 16.02.2016. URL: https://dt.ua/finances/bankivska-sistema-pro-zgubnist-nedoreformuvannya-finansoviy-sektor-potrebuye-spravzhnogoozdovlennya-ta-ochischennya-_.html [in Ukrainian].
11. Rudenko O.M. Definiciji suspil'noyi stabil'nosti v derzhavnomu upravlinni. *Strategichni priorytety*. 2009. No. 3(12): 101—106 [in Ukrainian].
12. Kindratecz' O. Formuvannya suspil'stva stalogo rozvytku: problemy i perspektivy: monografiya. Zaporizhzhya: Vyd-vo Zaporiz'koyi derzhavnoyi inzhenernoyi akademiyi, 2003 [in Ukrainian].
13. Zvit pro finansovu stabil'nist'. Vypusk 3. Cherven' 2017. URL: <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=50604896> [in Ukrainian].
14. Chym zapam'yatayet'sya Valeriya Gontareva na posadi golovy NBU. URL: <https://ua.112.ua/statji/chym-zapamiataietsia-valeriia-hontarieva-na-posadi-holovynbu-375153.html> [in Ukrainian].
15. Rawls J. A Theory of Justice. Harvard University Press, 1971.
16. Bilousova N. Yak ryatuvatumut' banky? URL: <https://day.kyiv.ua/uk/article/ekonomika/yak-ryatuvatumut-banku> [in Ukrainian].
17. Poyasnyval'na zapyska do proektu Zakonu Ukrainy pro vnesennya zmin do deyakyh zakonodavchyh aktiv shhodo zabezpechennya prozorosti diyal'nosti Nacional'nogo banku Ukrainy ta pidvyshhennya jogo vidpovidal'nosti pered suspil'stvom. URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=60241&pf35401=402797> [in Ukrainian].
18. Pochemu Gontareva ne mozhet byt' glavoy NBU. URL: <http://www.minprom.com.ua/digest/185829.html> [in Russian].
19. Nardep Taruta osparivaet v sude naznachenie Gontarevoj glavoy NBU. URL: <http://interfax.com.ua/news/general/405102.html> [in Russian].
20. Kushh Oleksij. Personifikovane zlo: shho zalyshylosya vid NBU pislya pravlinnya Gontarevoyi. *Volyns'ki novyny*. 11.04.2017. URL: <https://www.volynnews.com/news/all/personifikovane-zlo-shcho-zalyshylos-vid-nbu-pisliapravlinnia-hontarevoyi/> [in Ukrainian].

REFERENCES

1. Orlean A., Aglietta M. Den'gi mezhdru nasiliem i doveriem. Moskva: Izdatel'skij Dom GU-VShJe, 2006 [in Russian].
2. Russo Zhan-Zhak. Pro suspil'nu ugodu, abo Prynцыpu politychnogo prava. Ukr. per. z fr. ta kom. O. Khoma. Kyiv: Port-Royal, 2001 [in Ukrainian].

21. Gorbatenko V.P. Filososfs'ko-pravovi determinanty suchasnego rozuminnya spravedlyvosti. *Pravova derzhava*. 2003. Vol. 14: 13–19 [in Ukrainian].
22. Arzhevitin S.M. Groshovo-kredytni vidnosyny v rozvytku ekonomiky Ukrainy : avtoref. dys. ... d-ra ekon. nauk : 08.00.08. Kyiv. nacz. ekon. un-t im. V. Get'mana. Kyiv, 2011 [in Ukrainian].
23. European neighbourhood and partnership instrument eastern regional programe. Strategy paper 2007–2013. URL: https://ec.europa.eu/europeaid/funding/european-neighbourhood-and-partnership-instrument-enpi_en
Надійшла 01.06.2017

Т.С. Гудима

Институт экономико-правовых исследований
НАН Украины, г. Киев

ПРАВОВОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ ОСУЩЕСТВЛЕНИЯ ДЕНЕЖНО-КРЕДИТНОЙ ПОЛИТИКИ ГОСУДАРСТВА: ОСОБЕННОСТИ ВНЕДРЕНИЯ ПРИНЦИПА СПРАВЕДЛИВОСТИ

Проанализированы правовое обеспечение осуществления денежно-кредитной политики государства и критерии ее легитимности. Определено, что для обеспечения легитимности деятельности Национального банка Украины в современных условиях, в частности при реализации денежно-кредитной политики, государственный регулятор должен следовать принципу справедливости. В связи с этим целесообразно четкое определение целей деятельности Национального банка Украины и усиление юридической ответственности, прозрачности деятельности Национального банка Украины и обеспечения общественного контроля за ней. Аргументировано закрепление на конституционно-правовом уровне нормы

об обязательности проведения референдума в случае, если то или иное решение органа государственной власти, в частности Национального банка Украины, грозит превышению соответствующих предельных значений.

Ключевые слова: денежно-кредитная политика, Национальный банк Украины, легитимность, принцип справедливости, доверие, устойчивое развитие.

Т.С. Hudima

Institute of Economic and Legal Researches
of the NAS of Ukraine, Kyiv

LEGAL SUPPORT OF IMPLEMENTATION OF THE MONETARY POLICY OF THE STATE: PECULIARITIES OF IMPLEMENTATION OF THE PRINCIPLE OF EQUITY

The legal support for the implementation of the monetary and credit policy of the state and the criteria for its legitimacy are analyzed in article. It is determined that in order to ensure the legitimacy of the National Bank of Ukraine's activity in modern conditions, in particular when implementing monetary policy, the state regulator needs to follow the principle of fairness. In this regard, it is advisable to clearly define the objectives of the National Bank of Ukraine and to strengthen legal responsibility; Transparency of the activities of the National Bank of Ukraine and ensuring public control over it. The necessity of holding a referendum is argued in the event that this or that decision of the state authority, in particular the National Bank of Ukraine, threatens to exceed the corresponding limit values.

Keywords: monetary policy, National Bank of Ukraine, legitimacy, equity principle, trust, sustainable development.

УДК 65:005.5

Є.І. ОВЧАРЕНКО, д-р. екон. наук, доцент, завідувач кафедри менеджменту та маркетингу
Східноукраїнський національний університет імені В. Даля, м. Северодонецьк

Р.І. БОГДАНОВ, аспірант

Східноукраїнський національний університет імені В. Даля, м. Северодонецьк

ЕКЛЕКТИКА ЗМІН У СУЧАСНИХ СТРУКТУРАХ УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВОМ: СТАЦІОНАРНІСТЬ *versus* АДАПТИВНІСТЬ

Ключові слова: структура управління, підприємство, зміни, ієрархічні відносини, договірні відносини, економічна безпека.

Розглянуто проблематику суперечності вимоги адаптивності структури управління підприємством з боку зовнішнього середовища та вимоги стаціонарності структури з боку внутрішнього середовища. Розкрито сутність ієрархічних та договірних відносин у структурі управління. Визначено та обґрунтовано напрями удосконалення ієрархічних та договірних відносин у структурі управління, зумовлених введенням критерію забезпеченості економічної безпеки до системи управління підприємством.

Вступ. Сприйняття сутності поняття структури управління підприємством доволі довго залишалось усталеним та було пов'язане з прямим розумінням поняття структура. За рахунок такого своєрідного структурного підходу вдавалося майже без суперечностей пояснити внутрішню цілісну будову системи управління та взаємозв'язок її елементів. Але при цьому значно складніше пояснюється призначення структури управління підприємством.

З плином часу змінюються уявлення про співвідношення впливу факторів зовнішнього та внутрішнього середовища підприємства на його систему управління у цілому та на структуру управління зокрема. Певний час домінувала думка, що структура управління підприємства як певна сукупність взаємопов'язаних управлінських ланок призначена забезпечити досягнення сукупності цілей підприємства. Такий підхід відображає перевагу факторів внутрішнього середовища підприємства, від сукупності яких залежить досягнення цілей підприємства у значно більшій мірі, ніж від факторів зовнішнього середовища. Згодом концепція замкнутості процесів поступилася більш сучасній концепції відкритості підприємства як соціально-економічної системи. Це означає, що система управління підприємства повинна бути здатною балансувати між впливом факторів зовнішнього та внутрішнього середовища. Відповідно до цього, акцент призначення структури управління підприємством зміщено у бік забезпечення бажаного положення підприємства у відкритому просторі.

Вплив факторів зовнішнього середовища є безупинним і зумовлює еkleктичне нагромадження змін у структурах управління. Ознака еkleптичності визначається необхідністю змін, які логічно не пов'язані одна з одною, з поточним станом та напрямками розвитку структури управління, з фазами життєвого циклу підприємства тощо. Тобто структура управління змушена змінюватися одночасно у декількох взаємовиключних аспектах.

Якщо структура управління буде зорієнтована на постійне безупинне удосконалення шляхом застосування певних адаптаційних змін, то вона буде постійно перебувати у стані неповної працездатності. Натомість основною вимогою внутрішнього середовища до структури управління є відносна стаціонарність стану, яка робить структуру управління, породжуваний нею управлінський вплив та реакції зворотного зв'язку передбачуваними, що дає можливість зробити передбачуваними результати технологічних і виробничих процесів на підприємстві. На сьогодні ситуація ускладнюється додаванням нових, з огляду на вітчизняні управлінські традиції, критеріїв управління підприємством, що є додатковим внутрішнім ініціатором змін у структурі управління. Кожен із таких нових критеріїв є унікальним з точки зору можливостей його вбудовування. Цей аспект породжує пласт проблем у теорії та практиці управління підприємством і потребує початкового вирішення на теоретичному та концептуальному рівні, що дасть змогу мінімізувати «спроби та помилки» на практиці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню питань, пов'язаних зі структурами управління на підприємствах у різних аспектах, присвячено дуже багато наукових праць. Серед сучасних досліджень стає все важче виокремити певні головні напрями таких досліджень, переважна частина яких пов'язана з безкінечною адаптацією одних і тих же відомих теоретичних положень у різних практичних умовах. Якщо логічно узагальнити сучасні наукові погляди на проблематику удосконалення та реформування структур управління підприємством, то можна сформулювати таке.

Система управління підприємства визначається його функціональним призначенням з точки зору довколишнього середовища. На основі цього сформульовано декілька базових

вимог до формування та функціонування структур управління, які протягом багатьох десятиліть вважаються майже аксіоматичними (викладено, напр. у [1]).

По-перше, це вимога адаптивності структури управління, що припускає здатність пристосування структури до змін у зовнішньому середовищі. Ця вимога доповнюється вимогою гнучкості або еластичності, що дає структурі можливість змінюватися задля розвитку.

По-друге, це вимоги перспективності, тобто здатності вирішення стратегічних завдань, та спеціалізації — здатності виокремлювати та окреслювати замкнуте функціональне призначення кожної ланки управління.

По-третє, це допоміжні вимоги узгодженості, ефективності і простоти. Ці вимоги впливають на організацію процесів управління на підприємстві, створюючи ті форми управління, що найповніше відповідають номенклатурі конкретних факторів впливу внутрішнього та зовнішнього середовища.

Структура управління, збудована з урахуванням цих вимог, дає можливість підприємству реагувати на суттєві зміни, перш за все у зовнішньому середовищі, та пристосовувати свою діяльність до нових умов. У наукових джерелах культивується думка, що адаптивні структури управління, задумані для спрощення та пришвидшення адаптації, здатні демонструвати не лише реактивність, а й певну проактивність у тлумаченні ситуації навколо підприємства. Тобто потенціал адаптивних структур до підвищення ступеня пристосованості підприємства до все нових умов функціонування є майже необмеженим. Але таке припущення викликає великі сумніви. До того ж відносно невеликий ступінь поширення адаптивних структур за досить тривалий період існування цієї концепції підтверджує такі сумніви.

Теорія та практика цього питання так і не може дати відповідь, де межа адаптивності структури управління. Де межа того, коли адаптивність перестає покращувати і починає заважати. Проте важко однозначно зрозуміти, що є проявом адаптивності структури управління: здатність вирішувати максимально широке коло управлінських завдань у межах наявної структури чи здатність змінювати структуру зі зміною кола завдань, що потребують вирішення. У першому випадку з часом коло завдань стає не вирішуваним для певної струк-

тури. У другому випадку існує небезпека перетворити діяльність підприємства у безкінечну гру з організаційного проектування, яка підмінить собою основну ціль діяльності.

Поняття структури управління підприємством нерозривно пов'язане з поняттям виробничої структури, у поєднанні з яким з'являється ширше поняття організаційної структури підприємства. Отже, формування структури управління є невідривним від уявлення щодо виробничої структури конкретного підприємства. З цієї ж причини є обмеженим адаптаційний потенціал структури управління. Більше того, відповідно до рекомендацій теорії менеджменту, виробнича структура є первинною і у числі інших первинних факторів зумовлює проектування структури управління. Тож структура управління має своєрідний «обслуговувальний» статус щодо виробничої структури.

Таким чином, досить тривалий час проектування та формування структур управління відбувалось на тлі поєднання двох основних вимог: по-перше, пристосованості до постійно змінюваних зовнішніх умов функціонування підприємства та, по-друге, відповідності його внутрішній виробничій структурі. І якщо перше зумовлює прагнення до якнайчастішого перегляду та реформування структури управління, то друге — прагнення до стабілізації сформованих ланок управління та взаємовідносин між ними. Це породжує певний конфлікт інтересів.

Протягом кількох останніх десятиліть, коли об'єм інформації зростає у геометричній прогресії, актуалізувалася та набула неабиякого значення проблема зростання невизначеності у процесах управління. Ця проблема має два аспекти: ступінь невизначеності зростає та займає усе більшу частку серед факторів управління; стає все важче розуміти, де межа невизначеності, які фактори управління піддаються управлінському впливу, а які — ні.

Зростання невизначеності, по суті, стає однією із найголовніших умов (чи то обмежень) функціонування систем управління підприємством. Для визначення адаптаційних можливостей систем управління актуальнішим стає розподіл управлінських факторів не на зовнішні і внутрішні, а на керовані та некеровані. Зважаючи на це, сучасне бізнес-середовище набуває нових ознак, які суттєво впливають на проектування та функціонування структур

управління. Жорсткі обмеження у часі та ресурсах змушують менеджерів запроваджувати проектну форму управління. Це означає, що організація управління щодо досягнення того чи іншого пулу цілей набуває вигляду управлінського проекту з чітко визначеними характеристиками. І діяльність підприємства в цілому стає сукупністю взаємопов'язаних проектів замість сукупності взаємопов'язаних процесів. Тобто процес перестає бути єдиною можливим базисом організації та управління діяльністю підприємства. Такою основою стає проект, який вміщує у собі множину процесів, пов'язаних єдністю цілі, обмежень та використовуваної форми виконання проекту. Організація сучасних бізнес-процесів перестає тяжити до певного стаціонарного центру, а являє собою набір підпроцесів, розпорощених як організаційно, так і територіально. Відповідно до цього структура управління набуває подібного вигляду, тобто перестає мати стаціонарний склад елементів. Управління такими бізнес-процесами потребує нових форм, а структура управління підприємствами — здатності управління такими бізнес-процесами.

Зростання невизначеності у сукупності з управлінням за проектним підходом та організаційною розпорощеністю бізнес-процесів породжують новий клас проблем проектування структур управління і визначають шляхи вирішення проблем. Ці проблеми пов'язані з тим, що основним ініціатором адаптивності структур управління стає не зовнішнє середовище, а сукупність використовуваних підприємством форм організації діяльності. Зовнішнє середовище стає таким, що його детальний та скрупкульозний аналіз є неможливим у потрібних проміжках часу, і підприємства змушені апіорі погоджуватися з тим, що зовнішнє середовище у певній мірі непередбачуване та непрогнозоване. Відповідно, підлаштовувати механізми адаптивності структур управління лише під реальні та можливі зміни зовнішнього середовища не цілком доречно. Природно, що підприємства намагаються віднайти такі форми організації власної діяльності, які у сучасних умовах мають потужний адаптаційний потенціал.

Метою дослідження є теоретичне доемпіричне співставлення вимог зовнішнього та внутрішнього середовища до структури управління

підприємством та виокремлення на основі цього напрямів удосконалення ієрархічних та договірних відносин у цій структурі, зумовлених введенням критерію забезпеченості економічної безпеки до управління підприємством.

Результати дослідження. У довгостроковому розумінні існування структури управління весь час пов'язане з пошуком компромісу між стабільністю та змінністю. Тривале функціонування структури без змін зумовлює накопичення протиріч, дефектів та розбіжностей між бажаним та реальним станом структури. Чим триваліший період такої стабільності та накопичення, тим масштабнішими та радикальнішими можуть бути зміни і потрясіння для підприємства. У такому сенсі виокремлюються еволюційні та революційні зміни. Еволюційні зміни відбуваються на тлі накопичення досвіду у структурі управління та здебільшого мають невиразний характер. Тобто такі зміни відбуваються у межах процесів постійного удосконалення організації діяльності підприємства та управління нею. Їхня невпинність і послідовність уберігає підприємство від значних болісних перетворень. Переважно еволюційні зміни відбуваються у межах заходів зі зниження витрат, підвищення якості, перерозподілу функцій та повноважень, удосконалення механізмів тощо. Ці заходи працюють точково і не викликають змін загального стану структури управління. Натомість революційні зміни пов'язані з виходом структури зі стану загальної стабільності і спрямовані на радикальне реформування або реструктуризацію. Такі заходи не проходять непомітно, а навпаки, до них залучається значна кількість елементів структури управління, їхнім наслідком є значна модифікація структури управління.

Зрозуміло, що структури управління підприємством неможливо удосконалювати безкінечно за рахунок змін у них. Будь-яка структура управління здатна демонструвати дієвість лише у відносно стабільному стані. Зміни у структурі, хоч і короткочасно, але виводять структуру управління зі стабільного стану: певну тривалість має підготовчий етап, потім упровадження змінених елементів або зв'язків, потім етап оцінки працездатності й результативності упроваджених змін. Усі ці етапи можуть займати досить тривалий проміжок часу. Але невеликі еволюційні зміни можуть упроваджуватися відносно непомітно для усієї

системи управління, а революційні зміни можуть на певний час суттєво обмежувати або навіть призупиняти функціонування системи управління. Чим частіше це відбувається, тим частіше система управління тією чи іншою мірою виводиться із працездатного стану. Тому ступінь стабільності структури управління підприємством може вважатися опосередкованим індикатором результативності вже упроваджених змін. У цілому можна зазначити, що найсприятливішими для структури управління є поступові, послідовні незначні удосконалення, що на постійній основі підтримують структуру в актуальному та ефективному стані. Але така ситуація є можливою лише за умови максимальної попередньої відповідності структури управління вимогам часу. Якщо структура спроектована з дефектами або суттєвими невідповідностями вимогам зовнішнього та внутрішнього середовища, то радикальні революційні зміни будуть для неї неминучими та болісними.

У цьому сенсі однією з найважливіших характеристик структури управління, яка повинна бути закладена в основу структури чи то в момент проектування, чи то в момент останньої реструктуризації, є співвідношення різних форм установаження взаємовідносин між ланками та рівнями структури управління. Розглянемо це докладніше.

Структури управління як переважно жорсткого бюрократичного типу, так і гнучкого адаптивного типу будуються за ієрархічним принципом. Відповідно до нього, вищі рівні мають більше повноважень та відповідальності ніж нижчі. За словниковим тлумаченням, ієрархічність — це принцип побудови системи з вертикальним розшаруванням на окремі рівні. Цей принцип зумовлює нерівність складових системи та нееквівалентність прав і повноважень на різних рівнях. Структура управління, побудована за ієрархічним принципом, має вертикальну форму влади та базується по суті на силовому впливі верхніх рівнів на нижчі. У теорії управління силовий вплив має назву «адміністративний» вплив і таким чином обґрунтовується використання «адміністративних важелів впливу». Найголовнішою перевагою ієрархічних структур є забезпеченість організованості спільної діяльності у структурі. Певним чином ієрархічна структура протиставляється організаційному хаосу і визна-

ється беззаперечно необхідною для існування будь-якої організації.

Але ієрархічні відносини не є єдиним типом відносин у структурі управління та в організаційній структурі: також існує складне сплетіння відносин, які умовно можна назвати договірними. Якщо ієрархічні відносини є продуктом адміністративних процесів в управлінні, то договірні відносини уособлюють протікання безлічі інших процесів: економічних, соціально-психологічних, соціально-політичних, суспільних тощо. При цьому сполучуваність ієрархічних та договірних відносин між собою у межах структури управління може бути дуже різною. Наприклад, відносини між керівником та підлеглим є переважно ієрархічними, а відносини між керівниками одного рівня є переважно договірними.

Сутність і різновиди договірних відносин у організаціях та організаційних структурах досліджувалися у межах різних наук та науково-практичних напрямів. Зокрема, такі дослідження є масштабними у теорії організації, теорії менеджменту та організаційній поведінці [2, 3]. Але загальним недоліком цих досліджень є певне ігнорування важливості власне договірних взаємовідносин в організації. Основою як функціонування організації, так і управління ними вказані науки вважають формальні процедури, правила, принципи тощо. Взаємовідносини вважаються тим, що породжене застосуванням формального у конкретній організації.

Іншої думки щодо цього, наприклад, представники школи нового інституціоналізму. Вони розглядають організацію як економічну систему безвідривно від організації як соціальної системи. Тому саме взаємовідносини є основою функціонування організації, а система управління повинна відповідати ним. Тема взаємовідносин у цій науковій течії є центральною та в цілому змінена роль людини як носія відносин. За виразом одного з основоположників нового інституціоналізму Д. Норта: «Одним з ключових моментів є те, що в інституціоналізмі на заміну «економічної людини» із класичної теорії пропонується категорія людини «соціальної», яка знаходиться в центрі сукупності відносин, тобто людина вивчається не ізольовано, а в залежності від зовнішнього середовища, у конкретній ситуації» [4, с. 7]. Тобто людина з певним набором власних характеристик визначає сутність адміністратив-

них, економічних, соціальних та інших відносин в організації.

Новий інституціоналізм має окремі напрями інституціонального аналізу, присвячені даній проблематиці. За виразом О. Вільямсона, інституціональні концепції поділяють на ті, предметом вивчення яких є інституційне середовище, і ті, що займаються вивченням організаційних форм, які створюються індивідами. «Якщо парадигма першого напрямку може реалізовуватися через вибір соціальних, юридичних і політичних «правил гри», тобто ззовні, то методологічна основа другого напрямку може реалізовуватися через відносини, що лежать в основі організацій, тобто зсередини» [5, с. 21]. У результаті, новими інституціоналістами суттєво удосконалено теорію контрактів, у межах якої підприємство розглядається як «пучок контрактів», що за аналогією з павутиною переплітає між собою відносини різних агентів підприємства: працівників, власників, керівництво тощо. Контрактні відносини у такому випадку здебільшого закріплюються неформальними шляхами і являють собою складні, заплутані множинні зв'язки між агентами. Цілі, пріоритети, цінності, інтереси різних агентів можуть бути принципово різними, у деяких випадках — взаємовиключними. Тому контрактні відносини породжують певні різновиди трансакційних затрат, таких як «затрати впорядкування дій соціально-економічних агентів, що здійснюють контрактні відносини в умовах опортунізму, неповноти та асиметрії інформації» [6].

Отже, повертаючись до проблематики співвідносності ієрархічних та договірних відносин в організаційних структурах та у структурах управління, потрібно визнати, що формування й упорядкування договірних відносин значно складніше ніж ієрархічних. В ієрархічних відносинах використовується фактор застосування влади, який спрощує та здешевлює ці відносини. Ефективність застосування влади залежить лише від ступеня визнання влади нижчими рівнями управління. Натомість у договірних відносинах вплив фактора влади є мінімальним: відносини формуються на добровільній основі. Сукупність трьох основних атрибутів договірних відносин — добровільність, конфліктність інтересів та витратність здійснення відносин — роблять їхнє формування та упорядкування дуже складним. Але

ці відносини є повноцінним та дієвим елементом структури управління підприємством, і саме вони є тією складовою структури управління, яка повинна постійно удосконалюватися еволюційним шляхом.

Уведення нових, на вимогу сучасності, управлінських критеріїв, наприклад критерію економічної безпеки діяльності підприємства, вимагає суттєвих адаптаційних змін у структурі управління підприємством саме в аспекті договірних взаємовідносин. Критерій економічної безпеки діяльності підприємства є функціональним і тому не потребує суттєвих змін у складі елементів структури управління, а потребує переорієнтації або змін у технологіях ухвалення управлінських рішень [7]. Тобто змін у процесах виконання управлінських функцій, які, своєю чергою, викликають зміни в організації діяльності підприємства. Додавання забезпеченості економічної безпеки підприємства до складу основних управлінських індикаторів зумовлює реформування договірних відносин у структурі управління у двох аспектах.

1. Результатом формування та використання договірних відносин є домовленості щодо концепцій та принципів орієнтації на результат діяльності різних підрозділів та служб підприємства. Традиційне дерево цілей слабо пов'язує конкретні підрозділи з виконанням визначених цілей. Цілі, як правило, орієнтовані на види діяльності або процеси, і завдання кожного окремого підрозділу усвідомлюються саме у таких домовленостях. Тому підрозділи та служби, пов'язані з основною діяльністю підприємства, поділяються на дві умовні групи: орієнтовані на віддачу або орієнтовані на ефективність. Результатом управління підрозділом у першому випадку є виконання низки натуральних показників, пов'язаних із обсягами діяльності, якісними характеристиками, забезпеченістю ресурсами тощо. Тож керівники зорієнтовані на досягнення не вартісних, а технологічних показників. У їхньому розумінні підрозділ повинен бути завантажений роботою, працювати безперервно, з установленим рівнем якості, не потерпати від нестачі ресурсів і тому подібне. Зупинка виробництва завжди є край негативною явищем. У другому випадку керівники підрозділів зорієнтовані на досягнення вартісних показників: необхідного рівня собівартості, прибутку, матеріаловіддачі, фондовіддачі, продуктивності праці то-

що. В їхньому розумінні діяльність повинна бути завжди економічно вигідною, і заради вигоди можна поступатися технологічними традиціями. Зупинка виробництва може розглядатися позитивно, як засіб мінімізації збитків.

У цілому різна орієнтація на результат діяльності призводить до того, що формуються різні погляди на шляхи досягнення одних і тих же цілей. Ієрархічність структури управління може дати можливість визначення пріоритетності тих чи інших цілей. Але існування домовленостей дає можливість узгодити дії підрозділів з досягнення цілей у певному компромісному варіанті. Поява умов та обставин, що унеможливають досягнення цілей, з урахуванням укладених домовленостей, ініціюють зміну домовленостей за збереження наявної ієрархічної структури управління. Тому поступові еволюційні зміни у структурі управління підприємством, на вимогу змінюваного середовища, повинні реалізовуватися за рахунок змін та удосконалення договірних відносин. Саме так може здійснюватися м'яка адаптація структури. Натомість суттєві революційні зміни у структурі торкаються, перш за все, ієрархічних відносин, а вони зумовлюють перереформування договірних.

Уведення критерію забезпеченості економічної безпеки ускладнює діяльність обох типів підрозділів та служб, як орієнтованих на віддачу, так і орієнтованих на ефективність. З одного боку, сприйняття економічної безпеки та усвідомлення власних реакцій щодо неї є суб'єктивним, а з іншого — намагання забезпечити економічну безпеку є конфліктними щодо віддачі та ефективності. Тому введення такого критерію повинне супроводжуватися створенням нового класу договірних відносин у структурі управління підприємством, пов'язаних зі встановленням чітких меж поступок у віддачі або ефективності задля досягнення певного рівня забезпеченості економічної безпеки підприємства в цілому.

2. Результатом формування та використання договірних відносин є структуризація типів поведінки агентів (або ж учасників підприємства). До найпоширеніших типів агентів можна віднести економічних та соціальних. Поведінка економічних агентів пов'язана з максимізацією або ж оптимізацією економічної діяльності підприємства, а поведінка соціальних агентів пов'язана здебільшого з кон-

кретним середовищем їхнього існування. Соціальний агент є провідником настанов та цінностей певної соціальної системи, у межах якої він знаходиться, і його поведінка визначена конкретною сукупністю таких настанов та цінностей. Відповідно до цього, світосприйняття економічних та соціальних агентів є різним і додавання критерію забезпеченості економічної безпеки також заважає реалізувати їм доміанти власної поведінки. Якщо критерії поведінки економічних агентів є відносно єдиними і універсальними, то критерії поведінки соціальних агентів можуть бути абсолютно різними залежно від навколишнього соціального середовища. При цьому треба враховувати, що поведінка керівників підрозділів, орієнтованих на віддачу, може бути більше соціальною, ніж економічною.

Отже, застосування критерію забезпеченості економічної безпеки, крім іншого, повинно створювати умови для формування нових поведінкових моделей агентів підприємства та шляхом реформування договірних відносин створювати умови для застосування цих нових моделей.

Висновки. Структура управління підприємством є складним нестационарним об'єктом. Постійно змінюване зовнішнє та внутрішнє середовище вимагає змін у структурі управління, що можуть здійснюватися еволюційним або революційним шляхом. Але постійна змінюваність структури позначається негативно на результативності діяльності підприємства. Технологічні та функціональні процеси у діяльності підприємства залежать від усталеності структури управління протягом певного часу. Зміни у структурі управління на деякий час знижують її працездатність. Такий стан речей породжує суперечність у виборі та обґрунтуванні доміанти функціонування структури управління підприємством: чи це повинна бути стаціонарність, чи адаптивність. І тому підприємства змушені постійно шукати компроміси між необхідністю й доцільністю змін. Послаблення вказаної суперечності можливе шляхом формування нових і удосконалення наявних договірних відносин у структурі управління, за рахунок чого мож-

на зменшувати залежність структури управління від постійних змін у зовнішньому середовищі та балансувати на межі допустимої стаціонарності.

Зміни у складі елементів структури управління є значно простішими для реалізації, ніж зміни у відносинах між цими елементами. Але саме відносини потребують постійного удосконалення тому, що зміни в них переважно підвищують пристосованість структури управління до нових вимог та обставин. При цьому найскладнішою частиною відносин є договірні відносини, ефективність яких залежить від конкретного складу та суб'єктивних характеристик носіїв цих відносин. Натомість удосконалення ієрархічних відносин має об'єктивний характер, провадиться простіше, але вирішує незначну кількість проблем.

Уведення додаткового критерію управління підприємством, такого як забезпеченість економічної безпеки діяльності підприємства, ініціює необхідність удосконалення структури управління в аспекті реформування відносин. Невірною є позиція, що дієвість нового критерію управління може бути забезпечена шляхом створення нового елемента структури управління, наприклад, служби економічної безпеки, та вбудовуванням його у наявну систему ієрархічних та договірних відносин. Потрібне відповідне реформування самих відносин, яке у випадку з економічною безпекою підприємства повинне складатися з двох окремих частин. По-перше, це створення нового класу договірних відносин у структурі управління підприємством, пов'язаних зі зміною допустимих діапазонів рішень щодо орієнтації на результат у основній діяльності підприємства. По-друге, формування нових поведінкових моделей агентів підприємства, пов'язаних зі зсувом компромісів у поведінці економічних та соціальних агентів у структурі управління підприємством.

Перспективним напрямом подальших досліджень є встановлення змісту та тісноти сукупності ієрархічних і договірних відносин між елементами структури управління підприємством, пов'язаних із наданням економічній безпеці статусу регулятора управління.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Баринов В.А. Организационное проектирование: учебн. Москва: Инфра-М, 2014. 384 с.
2. Захарова Т.И. Организационное поведение: учебн.-методич. комп. Москва: Изд. центр ЕАОИ, 2008. 330 с.
3. Мильне Б.З. Теория организации: учебн. для вузов. Москва: Инфра-М, 2006. 720 с.
4. Норт Д. Інституції, інституційні зміни та функціонування економіки: навч. посіб. Пер. з англ. І. Дзюби. Київ: Основи, 2000. 198 с.
5. Вильямсон О.И. Экономические институты капитализма: Фирмы, рынок, «отношенческая контрактация»: учеб. пособ. СПб.: Лениздат, 1996. 702 с.
6. Коуз Р. Фирма, рынок и право. Пер. с англ. Б. Пинскера; науч. ред. Р. Капелюшников. Москва: ДелоЛТД, 1993. 192 с.
7. Геєць В.М., Кизим М.О., Клебанова Т.З. Моделювання економічної безпеки: держава, регіон, підприємство: монографія. За ред. В.М. Гейця. Харків: ІНЖЕК, 2006. 240 с.

REFERENCES

1. Barinov V.A. Organizacionnoe proektirovanie: uchebn. Moskva: Infra-M, 2014 [in Russian].
2. Zaharova T.I. Organizacionnoe povedenie: uchebn.-metodich. komp. Moskva: Izd. centr EAOI, 2008 [in Russian].
3. Mil'ner B.Z. Teorija organizacii: uchebn. dlja vuzov. Moskva: Infra-M, 2006 [in Russian].
4. Nort D. Instytuciyi, instytucijni zminy ta funkcionuvannya ekonomiky: navch. posib. Per. z angl. I. Dzyuby. Kyiv: Osnovy, 2000 [in Ukrainian].
5. Vil'jamson O.I. Jekonomicheskie instituty kapitalizma: Firmy, rynek, «otnoshencheskaja kontraktacija»: ucheb. пособ. SPb.: Lenizdat, 1996 [in Russian].
6. Kouz R. Firma, rynek i pravo. Per. s angl. B. Pinskera; nauch. red. R. Kapeljushnikov. Moskva: DeloLTD, 1993 [in Russian].
7. Gejecz' V.M., Kyzym M.O., Klebanova T.Z. Modelyuvannya ekonomichnoyi bezpeky: derzhava, region, pidpryemstvo: monografiya. Za red. V.M. Gejcyu. Xarkiv: INZhEK, 2006 [in Ukrainian].

Надійшла 25.04.2017

Е.І. Овчаренко, Р.І. Богданов

Восточноукраинский национальный университет им. В. Даля, г. Северодонецк

ЭКЛЕКТИКА ИЗМЕНЕНИЙ В СОВРЕМЕННЫХ СТРУКТУРАХ УПРАВЛЕНИЯ ПРЕДПРИЯТИЕМ: СТАЦИОНАРНОСТЬ *versus* АДАПТИВНОСТЬ

Рассмотрена проблематика противоречивости требования адаптивности структуры управления предприятием со стороны внешней среды и требования стационарности структуры со стороны внутренней среды. Раскрыта сущность иерархических и договорных отношений в структуре управления. Определены и обоснованы направления совершенствования иерархических и договорных отношений в структуре управления, обусловленные введением критерия обеспеченности экономической безопасности в систему управления предприятием.

Ключевые слова: структура управления, предприятие, изменения, иерархические отношения, договорные отношения, экономическая безопасность.

Ye.I. Ovcharenko, R.I. Bogdanov

Volodymyr Dahl East Ukrainian National University, Sievierodonetsk

ECLECTICISM OF CHANGES IN MODERN STRUCTURES OF BUSINESS MANAGEMENT: STATIONARITY *versus* ADAPTABILITY

In article the perspective of inconsistency of the requirement of adaptability of structure of business management from an external environment and the requirement of stationarity of structure from the internal environment is considered. The entity of the hierarchical and contractual relations in structure of control is revealed. The directions of enhancement of the hierarchical and contractual relations in structure of control caused by introduction of criterion of an economic security to an enterprise management system are defined and justified.

Keywords: structure of management, enterprise, changes, hierarchical relations, contractual relations, economic security.

УДК 35:364:13

Ю.В. ПАСІЧНИК, д-р. екон. наук, професор, професор кафедри фінансів
Національний університет біоресурсів і природокористування України, м. Київ

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ

Ключові слова: бідність, зарубіжний досвід, нормативи, пільгові категорії, соціальна політика, Соціальний кодекс.

З'ясовано сутність сучасної соціальної політики. Виявлено відмінності соціальної політики в Україні у співставленні з країнами-членами ЄС. Виокремлено основні проблеми цієї політики в Україні та визначено причини їхнього виникнення. Розроблено концептуальні основи формування соціальної політики, які базуються на зарубіжному досвіді, обґрунтованих підходах, принципах, видах забезпечення, відповідальності виконавців.

Вступ. Україна поступово інтегрується в європейські структури, що об'єктивно вимагає формування нових засад суспільного, зокрема соціального розвитку. Від часів здобуття незалежності в Україні було втрачено багато потенційних можливостей щодо динамічного розвитку. Тривале орієнтування на форми економічного та соціального устрою РФ до 2014 р. не призвело до відчутних результатів, а збройний конфлікт з РФ не тільки виснажив економіку України, але і призвів до втрати територіальної цілісності. Після Революції гідності розпочався новий етап суспільного розвитку, і Україна, нарешті, повинна гідно увійти у сім'ю європейських народів. Нині це зробити буде набагато складніше, ніж декілька років тому, беручи до уваги один із найнижчих рівнів життя в Європі. Саме тому доцільно розробити теоретичні конструкції, зокрема концептуальні основи функціонування соціальної політики. Варто зазначити, що в ЄС розроблено програмні документи щодо соціальної політики, а в Україні згідно зі Стратегією сталого розвитку «Україна–2020» передбачено 62 реформи та програми розвитку, серед яких і суто соціального спрямування: трудових відносин, житлово-комунального господарства, соціального захисту, пенсійну, охорони здоров'я, освіти [1]. Пропоновані концептуальні основи цієї політики мають сформулювати теоретичне забезпечення реформ соціальної сфери.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Оскільки ця проблематика є актуальною для України, обґрунтуванню теоретичних положень та практичних механізмів реалізації цієї політики присвятили праці такі вітчизняні вчені: О. Ілларіонов [2], Е. Лібанова [3], О. Макарова [4], М. Мних [5], В. Устименко [6] та ін. Проте, незважаючи на наявність офіційних документів, які регламентують реалізацію соціальної політики та розробки науковців, нові умови суспільного розвитку України зумовлюють необхідність подальших досліджень цієї полі-

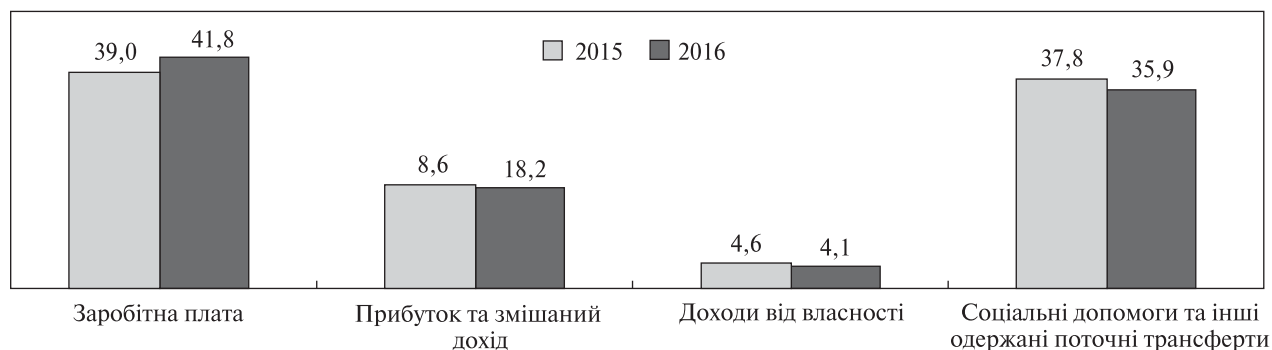

Рис. 1. Структура доходів населення України у 2015—2016 рр., %
Джерело: [8, с. 7].

тики з конкретними результатами, і саме тому є доцільність теоретичного обґрунтування відповідних концептуальних основ.

Метою статті є дослідження результатів соціальної політики в Україні та обґрунтування концептуальних основ її удосконалення в контексті відповідних реформ.

Результати дослідження. Реформування соціальної системи, зокрема її складової — соціальної політики, нині є доволі складним завданням через такі обставини:

- воєнні дії на Сході України, що формують негативний суспільний фон;
- напружені відносини між основними політичними партіями заважають ефективній роботі парламенту, уряду, судової системи країни;
- значний рівень корупції, яка фактично пронизує все суспільство;
- низький рівень життя більшості населення України;
- малопотужна, неефективна економіка, яка не може забезпечити достатніми фінансовими ресурсами проведення реформ соціальної сфери;
- необґрунтовані соціальні нормативи;
- фактична відсутність задекларованих реформ: суттєвих позитивних зрушень у медичній, освітній, культурній, пенсійній, житлово-комунальній сферах не помітно.

Зазначимо, що після 2014 р. намітились окремі зрушення щодо суспільної сфери: розпочато реформування медицини, пенсійного забезпечення, але практичні заходи передбачено лише на останній квартал 2017 р.

Визначимо найбільш вагомі проблеми соціальної політики. Л. Ситар та Р. Скриньковський вказують на одну із них: «... можемо виділити одну з найважливіших проблем розвитку соціальної сфери України, а саме брак

фінансування об'єктів цієї сфери, що своєю чергою призводить до скорочення закладів соціальної інфраструктури, критичного стану їх основного капіталу, низького рівня оплати праці у державних закладах соціальної сфери, і як результат — низького рівня послуг, що вони надають» [7, с. 56]. Традиційним критерієм оцінки соціального добробуту будь-якої країни є рівень доходів населення. Проаналізуємо складові цього критерію по відношенню до України (рис. 1).

Дані рис. 1 підтверджують, що близько 80 % доходів формуються за рахунок двох складових — заробітної плати та соціальних допомог. Незначна частка доходів від власності свідчить, що українці не володіють значною власністю. Стосовно проблем власності варто зазначити, що певна частина доходу від цієї власності перебуває у тіньовому обороті, зокрема при наданні житлової площі в довгострокове або короткострокове користування.

Отже, аналіз даних засвідчує, що рівень доходів населення, майже половина з яких формуються за рахунок соціальних допомог та інших трансфертів, не може бути значним. Проаналізуємо значимість соціальних нормативів (таблиця).

Аналізування основних соціальних нормативів дозволяє дійти таких висновків: загальні рівні прожиткового мінімуму, мінімальної пенсії практично не сприяють підвищенню життєвого рівня тих верств населення, для яких вони є основним джерелом доходів, через значний рівень інфляції; позитивним чинником для осіб, які працюють у бюджетних або приватних закладах, установах, підприємствах, є підвищення заробітної плати з 1 січня 2017 р. до 3200 грн, але цей рівень не збільшується протягом цього року, незважаючи на значний

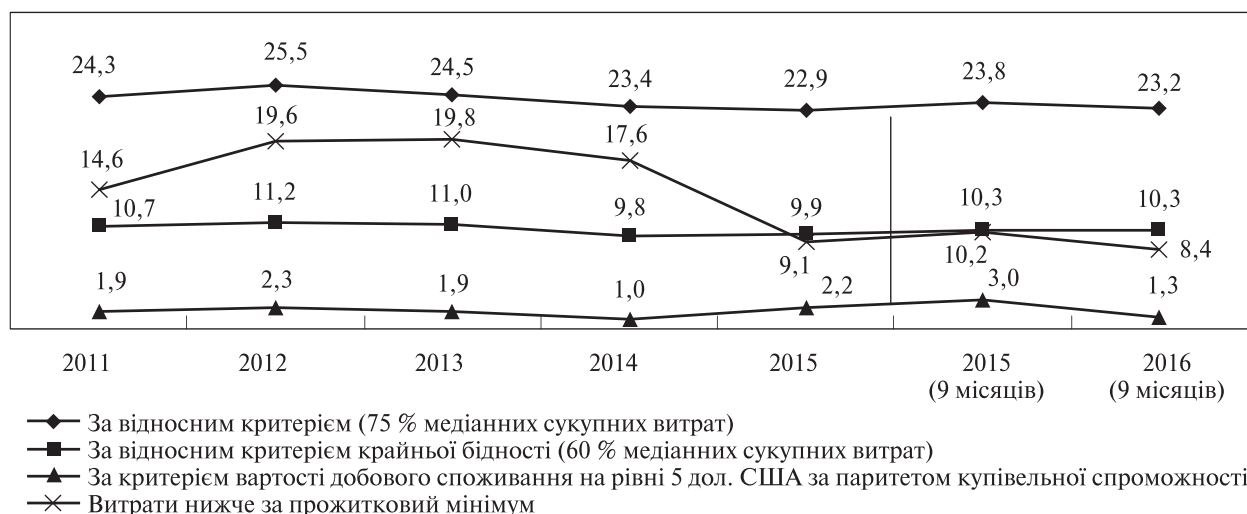

Рис. 2. Оцінка рівня бідності в Україні за різними критеріями, %

Джерело: [8, с.11].

Державні соціальні нормативи 2015–2017 рр., грн

Показник	2015		2016			2017		
	з січня	з вересня	з січня	з травня	з грудня	з січня	з травня	з грудня
Прожитковий мінімум (ПМ)								
у розрахунку на місяць на одну особу	1176	1330	1330	1399	1496	1544	1624	1700
для дітей віком до 6 років	1032	1167	1167	1228	1313	1355	1426	1492
для дітей віком від 6 до 18 років	1286	1455	1455	1531	1637	1689	1777	1860
для працездатних осіб	1218	1378	1378	1450	1550	1600	1684	1762
для осіб, які втратили працездатність	949	1074	1074	1130	1208	1247	1312	1373
Мінімальна заробітна плата	1218	1378	1378	1450	1550	3200	3200	3200
Мінімальна пенсія	949	1074	1074	1130	1208	1247	1312	1373

Джерело: складено автором за [9].

рівень інфляції в межах 12 %. Особливою проблемою є рівень мінімальної пенсії, який з 2015 до 2017 рр. підвищився орієнтовно на 40 %, хоча за ці три роки рівень інфляції перевищив цей показник, зокрема, у 2015 р. він склав 43,3 %, у 2016 р. — 12,4, у 2017 р. (плановий) — 12 %; дещо розширеними є межі прожиткового мінімуму для дітей віком від 6 до 18 років, хоча є очевидним, що потреби дитини у 6 і 18 років є різними. Отже, аналіз цих соціальних нормативів свідчить про їхню необґрунтованість і актуальну потребу в удосконаленні [10].

З'ясуємо рівень бідності (рис. 2). Дані рис. 2 підтверджують, що в Україні реально кожен четвертий житель країни є бідним, а кожен десятий — існує на межі крайньої бідності.

Ще однією категорією є пільгові верстви населення. Зазначимо, що, враховуючи менталь-

ність українського народу, перебувати в числі пільгових категорій є престижним, так традиційно склалось, що ще за часів Радянського Союзу за заслуги перед країною надавались пільги — космонавтам, військовим, працівникам органів судочинства, прокуратури, служби безпеки, видатним спортсменам, відомим митцям, інвалідам, пенсіонерам, ветеранам праці тощо. Такий підхід зберігся із незначними видозмінами до наших днів. Так, пільги мають депутати усіх рівнів, військові, пенсіонери, працівники державних установ. Майже до початку другого десятиліття XXI ст. під час надання пільг практично не враховувався рівень доходу.

Наведені проблеми цієї політики не повною мірою характеризують всі складнощі функціонування, але можна зробити висновок, що вона потребує суттєвого удосконалення, і з

цією метою визначимо її концептуальні основи. Для цього з'ясуємо значення терміна «концепція» та поняття «соціальна політика». Згідно із Сучасним тлумачним словником української мови: «... концепція [лат. *concentptio*]. 1. Система доказів певного положення, система поглядів на те чи інше явище» [11, с. 418].

Наведемо тлумачення поняття «соціальна політика» в історичному вимірі. Взаємовідносини держави з громадянами за часів античності були пов'язані із розумінням сутності соціальної політики. Так, ще Аристотель зазначав, що держава створюється не задля того, щоб жити, а задля того, щоб жити щасливо [12, с. 67—69]. Пізніше Платон уточнив, що завдання держави — турбота про своїх громадян [13, с. 104—105]. Сучасні схеми соціальної політики за кордоном сформувались у 1940-х рр., а у другій половині цього ж століття вже використовувались такі документи та програми: Біла книга «Європейська соціальна політика: шлях до Союзу», де було зафіксовано постійне підвищення рівня життя, спільна діяльність європейських держав у сфері цієї політики; Біла книга «Про зростання, конкурентоспроможність і зайнятість: виклик і шляхи для вступу в XXI ст.», де передбачено напрями подолання бідності; Зелена книга «Європейська соціальна політика: роздуми для Союзу», де були положення про те, що посилення конкурентоспроможності не повинно обмежувати соціальну політику кожної країни [14], а також Європейська соціальна хартія (1961), де проголошено право людини на соціальну підтримку, забезпечення та допомогу [15].

В Україні вживаються заходи з імплементації міжнародно-правових норм, а питання соціального захисту регламентуються нині доволі значною кількістю документів. Зважаючи, що проблеми соціальної сфери стосуються практично кожного жителя України, відповідна соціальна підтримка також регулюється значною кількістю нормативно-правових актів. У даний час назріла необхідність упорядкування цих документів, тому є доцільним формування Соціального кодексу. Такий підхід неодноразово висловлювали науковці, але активності в ухваленні цього важливого документа не спостерігається.

Визначимо поняття «соціальна політика». Р. Баркер у «Словнику соціальної роботи» його розуміє так: «Соціальна політика — це ді-

яльність і принцип суспільства, які формують спосіб, за допомогою якого воно втручається та регулює відносини між індивідами, групами, громадами, соціальними закладами. Ці принципи та дії є результатом звичаїв і цінностей суспільства та великою мірою визначають розподіл ресурсів і рівень добробуту його людей» [16, с. 74]. О. Крюков доповнює: «Соціальна політика — це діяльність по управлінню соціальною сферою суспільства, забезпеченню матеріальних і культурних потреб його членів, регулюванню процесів соціальної диференціації суспільства, у тому числі доходів економічно активного населення і непрацездатних громадян, що дозволяє кожному членові суспільства реалізовувати його найважливіші соціально-економічні права, насамперед право на рівень і якість життя, необхідні для нормального відтворення і розвитку особистості» [17]. Отже, аналіз цих тлумачень підтверджує, що різні науковці вкладають у це поняття різноманітну сутність, що зауважив Т.М. Ганслі: «Загальноприйнятого або найширше вживаного визначення соціальної політики не існує» [18].

Узагальнення наведених вище тлумачень поняття «соціальна політика», дає змогу дійти висновку, що соціальна політика — це складова єдиної державної політики, яка має забезпечити виконання відповідних соціальних функцій держави і спрямована на комплексне забезпечення соціальної підтримки населення з використанням для цього адміністративних, юридичних, інформаційних, технічних, фінансових ресурсів держави.

Очевидно, що проблематиці соціальної політики, зокрема концептуального забезпечення, присвятили свої праці вітчизняні науковці. Так, М. Долішній стверджував, що концепція соціальної політики повинна мати власну специфіку, а змістом не якусь одну негайну дію із заздалегідь відомим результатом, а напрям дій і процесів, щоб забезпечити зростання та зміцнення позицій соціальної політики [19, с. 504].

В. Мартиненко обґрунтовує концепцію соціального страхування як основної складової частини системи соціальних функцій держави з метою зниження ризику соціальних збурень [20, с. 8].

М. Волгін і Д. Карпукін уточнюють мету та методи соціальної політики та пропонують власну концепцію, обґрунтовують роль у підвищен-

ні динаміки суспільного розвитку, аналізують причини та пропонують вектори розвитку громадянського суспільства [21, с. 59—77]. Вектори соціальної політики настільки багаточисельні та різноманітні, що обмежувати дослідження лише на загальнодержавному рівні було б недоцільним, тому існує значна кількість наукових розробок щодо інших її аспектів. Так, А. Тамм детально досліджує особливості сучасної політики на регіональному рівні [22].

З'ясувавши сутність терміна «концепція» та поняття «соціальна політика», можна розробити концептуальні основи цієї політики у такій послідовності: урахування зарубіжного досвіду, підходи, принципи, види забезпечення, відповідальність виконавця.

Урахування зарубіжного досвіду. Це положення є важливим з огляду на пройдений етап у інших країнах. Протягом останніх десятиліть країнам Європи вдалось досягти соціального консенсусу у трикутнику: суспільство — влада — бізнес. Демократичні інститути, які діють у країнах Європи, з трансформацією значного національного досвіду є основою демократичних підвалин. Доказом цього є дієздатність органів влади, незалежність суддів, соціальна стабільність. Безумовно, такий стан соціальних систем у зарубіжних країнах є сприятливим, хоча в кожній країні є специфічні соціальні проблеми, які потребують постійного вирішення з відповідним удосконаленням.

Підходи. Нині в країнах Європи сформувався власні підходи до формування та реалізації соціальної політики, які враховують адміністративний, політичний, демографічний тощо устрої, рівень розвитку економіки. За цими критеріями країни суттєво різняться. Ліберальний підхід, який простежується у Швеції, Фінляндії, Німеччині, характеризує значний рівень соціального захисту. Консервативний підхід характерний для колишніх соціалістичних країн, де значну частину соціальної підтримки та відповідних послуг мають забезпечувати громадяни власними зусиллями. Ситуація, яка склалась в Україні, є симбіозом старих пострадянських традицій, бажанням максимально задовольнити потреби всіх громадян, але доволі незначними фінансовими ресурсами. Отже, необхідно вибрати найсприятливіший підхід з адаптацією до умов України.

Принципи. Нині в Україні модель соціальної політики характеризується майже повною від-

сутністю виконання тих принципів, які позитивно себе зарекомендували в європейських країнах: адресність соціальних виплат; виплата допомоги тим особам, які її дійсно потребують; використання науково обґрунтованих соціальних нормативів; оптимальна адміністративна схема функціонування закладів соціальної сфери. В Україні доцільно також адаптувати ці принципи і окрім цього сформувати в єдиний Соціальний кодекс наявні нормативно-правові акти, суттєво зменшити рівень корупції у структурі органів соціального забезпечення. Реалізація цих принципів на практиці сприятиме формуванню ефективної моделі соціальної політики.

Види забезпечення. Будь-яка система може оптимально функціонувати лише за певного забезпечення. Нині в Україні серед таких видів забезпечення, як фінансове, матеріальне, кадрове, юридичне, інформаційне, лише кадрове за певної реорганізації може повноцінно виконувати свої функції. Отже, інші види необхідно формувати та реалізовувати у перспективі.

Відповідальність виконавців. Одна з проблем реформ в Україні — «розмитість» відповідальності на рівні вищих адміністративних структур. Так, серед 62 реформ, передбачених у Стратегії «Україна—2020», на середину 2017 р. реформи розпочато лише в органах Міністерства внутрішніх справ України. У початковій стадії знаходиться виконання реформ у судовій системі, органах місцевого самоврядування, охорони здоров'я, у житлово-комунальному господарстві, пенсійному забезпеченні. Зазначимо, що відсутніх результатів поки що непомітно. У світовій практиці є основний критерій суспільних реформ — зростання життєвого рівня населення. В Україні, незважаючи на динаміку певного підвищення середньої заробітної плати, цього не спостерігається, беручи до уваги перманентне зростання цін на більшість продуктів харчування, послуги, а також житлово-комунальних тарифів тощо. Отже, під час формування концептуальних підходів цієї політики в обов'язковому порядку необхідно передбачати конкретну відповідальність посадових осіб.

Висновки. Враховуючи, що проблем у соціальній політиці накопичилось достатньо, одним із напрямів їхнього вирішення є формування концептуальних основ цієї політики. Певне підґрунтя вже закладено, але через сус-

пільну актуальність цієї проблеми є доцільність подальшого продовження наукових досліджень.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Про Стратегію сталого розвитку «Україна–2020»: Указ Президента України від 12.01.2015 № 5/2015. *Офіційний вісник України*. 2015. № 4. Ст. 67.
2. Ілларіонов О.Ю. Суспільний запит на заборону колабораціонізму. *Юридичний вісник України*. 2017. № 13 (1133). С. 4.
3. Лібанова Е.М. Соціальні проблеми модернізації української економіки. *Демографія та соціальна економіка*. 2012. № 1 (17). С. 5–22.
4. Макарова О.В. Соціальна політика в Україні: монографія. Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України. Київ, 2015. 244 с.
5. Мних М. Соціальна політика нашої держави в умовах асоційованого членства України в ЄС. *Український соціум*. 2015. № 3 (54). С. 114–124.
6. Устименко В. Складові політики інтеграції українського суспільства. Політика інтеграції українського суспільства в контексті викликів та загроз подій на Донбасі. Національна доповідь. За заг. ред. Е.М. Лібанової. Київ, 2015. 363 с.
7. Ситар Л.Й., Скриньковський Р.М. Сучасний стан та проблеми розвитку соціальної сфери України. *Ефективна економіка*. 2015. № 4. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua> (дата звернення 12.05.2017).
8. Соціальний звіт за 2016 р. Міністерство соціальної політики України, 2017. URL: <http://msp.gov.ua/timeline/zvit/html> (дата звернення 12.05.2017).
9. Міністерство соціальної політики України. Офіційний сайт. URL: <http://www.msp.gov.ua> (дата звернення 12.05.2017).
10. Міністерство фінансів України. Офіційний сайт. URL: <http://www.minfin.gov.ua> (дата звернення 12.05.2017).
11. Сучасний тлумачний словник української мови: 100 000 слів. За заг. ред. В.В. Дубічинського. Харків: Школа, 2009. 1008 с.
12. Арістотель. Політика. Пер. з давньогр. та передм. О. Кислюка. Київ: Основи, 2000. 239 с.
13. Платон. Собр. соч. в 4-х т. Москва: Наука, 1991. Т. 3. 497 с.
14. Социальная политика: энциклопедия. Под ред. Н.А. Волгина, Т.С. Сулимовой. Москва: Альфа-Пресс, 2006. 416 с.
15. Європейська соціальна хартія (переглянута) від 03.05.1996. URL: <http://www.conventions.coe.int/Treaty/Commun/QueVoulezVous.asp?NT=163&CM=7&DF=26/10/2008&CL=ENG> (дата звернення 12.05.2017).
16. Баркер С. Словарь социальной работы. Пер. с англ. Москва: Наука, 1994. 345 с.
17. Крюков О. Соціальна політика як необхідна умова функціонування соціальної держави. URL: <http://www.kbuara.ua/e-book/apdu/2010-1/doc/1/04pdf> (дата звернення 14.05.2017).
18. Ганслі Теренс М. Соціальна політика та соціальне забезпечення за ринкової економіки. Київ: Основи, 1996. 238 с.

19. Регіональна політика та механізми її реалізації. За ред. М.І. Долішнього. Київ: Наук. думка, 2003. 503 с.
20. Мартиненко В.В. Гражданское общество: От политических спекуляций и идеологического тумана к социальному знанию и осознанному выбору. Москва: Академия, 2008. 349 с.
21. Волгін Н.А., Карпукін Д.М. Концептуальні основи соціальної політики. Соціально-трудова сфера України в перехідний період: реалії та перспективи. 2009. С. 59–77.
22. Тамм А. Деякі аспекти регіональної соціальної політики в трансформаційних умовах українського суспільства. URL: <http://www.kbara.kharkov.ua/book/db/2012/doc/6/01-pdf> (дата звернення 14.05.2017).

REFERENCES

1. Pro Strategiyu stalogo rozvytku «Ukrayina–2020»: Ukaz Prezydenta Ukrayiny vid 12.01.2015 No. 5/2015. *Oficijnyj visnyk Ukrayiny*. 2015. No. 4. St. 67 [in Ukrainian].
2. Illarionov O.Yu. Suspil'nyj zapyt na zaboronu kolaboracionizmu. *Yurydychnyj visnyk Ukrayiny*. 2017. No. 13 (1133): 4 [in Ukrainian].
3. Libanova E.M. Social'ni problemy modernizaciyi ukrayns'koyi ekonomiky. *Demografiya ta social'na ekonomika*. 2012. No. 1 (17): 5–22. [in Ukrainian].
4. Makarova O.V. Social'na polityka v Ukrayini: monografiya. In-t demografiyi ta social'nyh doslidzhen' im. M.V. Ptuhy NAN Ukrayiny. Kyiv, 2015 [in Ukrainian].
5. Mnyh M. Social'na polityka nashoyi derzhavy v umovah asocijovanogo chlenstva Ukrayiny v YeS. *Ukrayins'kyj socium*. 2015. No. 3 (54): 114–124 [in Ukrainian].
6. Ustymenko V. Skladovi polityky integraciyi ukrayns'kogo suspil'stva. Polityka integraciyi ukrayns'kogo suspil'stva v konteksti vyklykiv ta zagroz podij na Donbasi. *Nacional'na dopovid'.* Za zag. red. E.M. Libanovoyi. Kyiv: NAN Ukrayiny, 2015 [in Ukrainian].
7. Sytar L.J., Skryn'kovs'kyj R.M. Suchasnyj stan ta problemy rozvytku social'noyi sfery Ukrayiny. *Efektivna ekonomika*. 2015. No. 4. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua> [in Ukrainian].
8. Social'nyj zvit za 2016 r. Ministerstvo social'noyi polityky Ukrayiny, 2017. URL: <http://msp.gov.ua/timeline/zvit/html> [in Ukrainian].
9. Ministerstvo social'noyi polityky Ukrayiny. Oficijnyj sajt. URL: <http://www.msp.gov.ua> [in Ukrainian].
10. Ministerstvo finansiv Ukrayiny. Oficijnyj sajt. URL: <http://www.minfin.gov.ua> [in Ukrainian].
11. Suchasnyj tлумачnyj slovnyk ukrayns'koyi movy: 100000 sliv. Za zag. red. V.V. Dubichyns'kogo. Harkiv: VD «ShKOLA», 2009 [in Ukrainian].
12. Aristotel'. Polityka. Per. z davn'ogr. ta peredm. O. Kyslyuka. Kyiv: Osnovy, 2000 [in Ukrainian].
13. Platon. Sobr. soch. v 4-h t. Moskva: Nauka, 1991. T. 3 [in Russian].
14. Social'naja polityka: jenciklopedija. Pod red. N.A. Volgina, T.S. Sulimovoj. Moskva: Al'fa-Press, 2006 [in Russian].
15. Yevropejs'ka social'na hartiya (pereglyanuta) vid 03.05.1996. URL: <http://www.conventions.coe.int/Treaty/Commun/QueVoulezVous.asp?NT=163&CM=7&DF=26/10/2008&CL=ENG> [in Ukrainian].

16. Barker S. Slovar' social'noj raboty. Per. s angl. Moskva: Nauka, 1994 [in Russian].
17. Kryukov O. Social'na polityka yak neobhidna umova funkcionuvannya social'noyi derzhavy. URL: <http://www.kbuara.ua/e-book/apdu/2010-1/doc/1/04pdj> [in Ukrainian].
18. Gansli Terens M. Social'na polityka ta social'ne zabezpechennya za rynkovoyi ekonomiky. Kyiv: Osnovy, 1996 [in Ukrainian].
19. Regional'na polityka ta mehanizmy yiyi realizaciyi. Za red. M.I. Dolishn'ogo. Kyiv: Naukova dumka, 2003 [in Ukrainian].
20. Martinenko V.V. Grazhdanskoe obshhestvo: Ot politicheskikh spekuljacij i ideologicheskogo tumana k social'nomu znaniyu i osoznannomu vyboru. Moskva: Akademija, 2008 [in Russian].
21. Volgin N.A., Karpuhin D.M. Konceptual'ni osnovy social'noyi polityky. V kn.: Social'no-trudova sfera Ukraini v perehidnyj period: realiyi ta perspektyvy. 2009 [in Ukrainian].
22. Tamm A. Deyaki aspekty regional'noyi social'noyi polityky v transformacijnyh umovah ukrajins'kogo suspil'stva. URL: <http://www.kbara.kharkov.ua/book/db/2012/doc/6/01-pdf> [in Ukrainian].

Надійшла 18.05.2017

Ю.В. Пасичник

Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины, г. Киев

КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ СОЦИАЛЬНОЙ ПОЛИТИКИ В УКРАИНЕ

Рассмотрена сущность современной социальной политики. Выявлены различия социальной политики в Украи-

не в сопоставлении со странами ЕС. Выделены основные проблемы этой политики в Украине и определены причины их возникновения. Разработаны концептуальные основы формирования социальной политики, основанные на зарубежном опыте, обоснованных подходах, принципах, видах обеспечения, ответственности исполнителей.

Ключевые слова: бедность, зарубежный опыт, нормативы, льготные категории, социальная политика, Социальный кодекс.

Yu.V. Pasichnyk

National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Kyiv

CONCEPTUAL BASIS OF SOCIAL POLICY IN UKRAINE

The article revealed the essence of modern social policy. The differences between social policy in Ukraine in comparison with EU countries. Singled out major problems that policy in Ukraine and determined their causes. The conceptual foundations of social policy, based on international experience, reasonable approaches, principles, types of support, the perpetrators.

Keywords: poverty, international experience, regulations, preferential categories, social policy, Social Code.

УДК 332.82

E.V. TARASEVICH, PhD of economics, associate professor,
Head of the Department of Economic and Legal Problems
Institute of Economic and Legal Researches of the NAS of Ukraine, Kyiv

INTERNATIONAL EXPERIENCE IN HOUSING AND COMMUNITY AMENITIES IN LARGE CITIES AND AGGLOMERATIONS: ECONOMIC, LEGAL AND LABOR ASPECTS

Keywords: housing and community amenities, management, international experience, professional and labor aspects, qualification, professional managers in real estate.

The article covers international experience in housing and community amenities in large cities and agglomerations based on increasing the level of managers in the field. The conditions deteriorating housing and community amenities sphere in Ukraine and the ways of overcoming the crisis were analyzed using the European experience. The conclusion is that there is a need to improve the system of housing and community amenities in large cities and agglomerations using international experience and the need to increase qualifications of professional managers in real estate and requirements for licensing managers.

Introduction. The lack of systemic reforms in the housing of large cities is an imperfection of regulating management in this sector. The Soviet model of Housing, based on the principles of command-planned economy proved its complete ineffectiveness in a democratic society and market economy. Moreover, preservation and application of old principles and methods of maintenance of housing and communal economy in new conditions led to a rapid deterioration of the country's housing and quality of housing services. This caused an increase of social tension — as outlined above due to the constant rise in prices for housing and communal services, opacity calculation of tariffs and charges for services. Attempts to reform the bases of housing and communal services of Ukraine continue for more than 20 years, but there are no real positive results of these reforms.

Analysis of recent research and publications. Operation and development of housing sphere was analyzed in the scientific works of M.D. Andriychuk, I.V. Zabłodska, I.N. Salukvadze, V.I. Kravchenko V.V. Palyvoda, V.A. Polyachenko, M.N. Lebedev, V.A. Rudenko. However, these studies highlighted issues related to reforming housing and communal cities of Ukraine in general, vocational and labor aspects of this sector considered insufficient, little attention paid to the implementation of management practices in housing and communal services of professional real estate management.

The article is rationale for improving the management system of housing and utilities in large cities and agglomerations implementing the international experience in improving the professional skills of managers in real estate as well increasing requirements for licensing managers.

The results of the research. The experience of Central Europe shows that the most effective way to overcome the crisis in housing in big cities is to

attract owners of commercial finance institutions (bank loans) in combination with the state program support.

However, today in Ukraine effective reform program has not been created, there is no sufficient legal basis for the modernization of the housing and communal services. The main reasons of this situation are:

- outdated system maintenance and managing multi-housing. 95 % of the apartments are privately owned, the owners of flats are co-owners of common property in multi-flat building, however, the maintenance and management of the home owners are not transferred and remains in utilities creating condominiums cannot always solve the problem;

- the lack of an effective mechanism for decision-making in common property in multi flat building, where no representative organization established owners (condominiums or housing cooperative). The general rule of absolute consent of co-owners for making any decision that required by law is inefficient and makes it difficult to ensure proper maintenance and management of buildings;

- the inability to get a loan condominium. The current legal form Condominiums makes it difficult to assess this association as a prospective borrower, and in homes where no association created non-existent opportunity to attract borrowed funds;

- reliance on condominium associations the main burden of housing management has not justified, because the actual condominium associations designed not so much to manage, how to control the management;

- lack of an effective mechanism of state support for reforms. [1]

The lack of adequate and clear resolution of several important relationship in the apartment building does not allow to effectively solve the urgent problems of urban housing, much of which the Ukrainian residential sector is chaotic. There is no comprehensive and systematic way — the key to stable relationship and residential housing development. The result was the consequence of inefficient reforming of housing management.

In the context of modernizing the organizational and analytical support services in housing in Ukraine noteworthy is the European experience in housing management major cities.

For example, Poland, which since independence has chosen uniquely European way of development, based on democratic values and free market

economy benefited from the experience of Germany and France to reform the housing and communal services.

In Poland, the first stage of reforms in housing (1989-1995) included administrative and legal changes, including the adoption of a number of relevant laws on the privatization of housing, administrative changes in the management of housing, reforming the housing and utilities. So, is the Law «On the role of local authorities in the management and privatization of housing stock», «On Local Government» (1990); «On the Protection of Rights Renter public housing» and amendments to the Civil Code (1994). It was restored ownership of the former owners of dwellings (apartments, private homes), conducted mass privatization of state and municipal housing. Privatization held in Ukraine for the similar scenario took place although not entirely free but determined amount proved feasible for almost all co-owners. But over time, Poland has recognized flaws and shortcomings in this mass privatization. In particular, it was recognized that the implementation of the privatization fee or at greatly reduced prices was justified because some residents could pay large sums for the opportunity to get the property once given free housing the state because local budgets rid significant source of income. In addition, rates for rent for a long time were too low, creating additional difficulties for co-owners in the maintenance of joint property buildings [2].

An interesting finding of the Polish privatization, according to experts, is «unjustified privatization of dwellings in which people live on low incomes». This is because such a person could not par with other owners to pay fees for maintenance of the building, created housing associations, whereas if their apartment still remained in municipal ownership, this burden could take over local governments.

Since the mid 1990 the second stage of reforms took place, which included issues of effective housing management. It was then faced with the problem most acute management of common property apartment building utilities management inefficiencies and complexity for most housing associations organize effective management and maintenance of their home. During the 1994-1997 biennium adopted the law «On ownership of space», «On real estate management», which was implemented by the Institute residential property managers and defined the basic requirements for their qualifications.

Thus, the Law «On Property on the Premises» identified the legal regulation establishing ownership of the premises and introducing new forms of management for residential real estate. Law for determine binding brownies creation of local communities who have to manage themselves in their homes, including care for reducing the cost of consumption of utilities and maintenance of their common property. This law, among other things, also founded that the costs of managing property (e.g. renting commercial premises) is part of privately owned housing company and designed exclusively for the maintenance of the property, partially removed to participate in the management of buildings, created the conditions for privatization of public funds as a result of increased efficiency of management. For a short time after the adoption of this law in Poland was formed over 80 000 housing societies, and in 2005 the number of residential communities already exceeded 110 000 and is still growing. Today in Poland there are several million people who are the owners of privatized apartments, and including their family members, this number increases by 2-3 times. This means that the ownership has become a representative of the scale of the entire housing stock in Poland. More than 15 years of this law in practice proved its effectiveness and efficiency. Other important provision of the law «On Property in the Room» was the position that the activities on education and public awareness should implement the Ministry of Construction, which developed the law. These educational activities should take place primarily through the distribution of educational materials on the management of an apartment building, on the principles, methods, tools such management. Implementation of this idea, however, did not happen for several reasons, including the failure to call the main ministries to organize such courses, measures to inform a large number of participants. The result is a lot of initiatives «from below», particularly in 1996 founded the association «Housing Company» which operates to this day, becoming an important subject among housing associations and professional managers.

The third and final stage of actual reform was the introduction of certain provisions to the law «On the Real Estate Management» which obligates managers to pass the mandatory certification and significantly toughen requirements to their qualifications. This aspect of the comprehensive reform of housing and communal reform in Po-

land covered management and maintenance of residential and nonresidential property of the country's transition to market principles of management, the establishment of its new organizational forms [3, p. 25].

First reform on housing and communal services in Poland that affected utilities started simultaneously with the program of privatization of housing in the 1990. It was determined that the public utility company is a subject to liquidation and reorganization based on new organizational forms of management companies in accordance with the requirements of market economy. An important factor that also contributed to transition of operations in housing and utilities sector was a significant decrease in granting funds for public service enterprises that were forced to move to self-financing. Rates were released that finally started to show its real value and the real cost of housing maintenance.

Since 1990 the former public utility companies have started to manage the municipal property. However, the quality and standards of services that provide communal housing enterprises often do not meet the requirements of consumers. The law was adopted that says that housing management can be performed by commercial companies not only municipal institutions. This gave an impulse to the development of housing management started with private management companies in the polish market which came to foreign management companies; utilities began to feel competition from private companies and therefore had to adapt to market requirements on money management services [3].

Over the three-year transition period (1994-1997's.), communal service enterprises received «protection» period, during which they had to reform their structure management companies, with the state guaranteeing them during these three years past in conservation management facilities. Ownership of such a company could remain communal. These measures helped to develop the Polish market property management, and to avoid social tension in society and without shocks reforming housing and communal services in Poland. Also, the ministry obliges to develop educational programs and create all the conditions to become the new manager of a licensed profession.

Full transition of operations in housing market in Poland took place after 1997. The major innovation in the field of housing and communal services

was the introduction of the Law «On the Real Estate Management». This law was adopted in 1997 and became the most important legal instrument in this area [1]. It regulates the legal aspects of property management, introduces the concept of professional real estate manager, establishes minimum of qualification requirements, the requirements for the licensing managers etc.

From 1997 to 2000 the law «On Property Management» provided a three-year transition period after which became effective provisions on the concept of a real estate manager, including compulsory licensing, creating certified managers database, substantially higher requirements for education. The law defines a property management as professional activity performed on the basis of stewards by law. This property management is about making decisions and performing actions that should ensure adequate economic and financial management, and security use and correct operation of real estate, including the current property management and actions aimed at keeping property in a condition not worse than the original according to its purpose, as well as a reasonable investment in this property. The law stipulates real estate management as professional activity — subject to licensing. A manager can be a person only with appropriate professional license given by special authorities. To obtain a license in property management for carrying out professional activities in real estate field several legal conditions have to be met. The main is the diploma of higher education and postgraduate studies and passing six-month practice exam. The law specifies that the license is granted only to individuals who have completed all the specified requirements. Entrepreneurs (legal entities) may engage in activities in the field of property management, if the work in this area will be carried out directly by managers in real estate (as individuals) with appropriate licenses. After successfully completing all phases the manager receives a license number, which is entered in the central registry. Property management in Poland without a license from 2005 threatens criminal liability. Since the introduction of a central register of property managers person acquires the right to engage in professional activities, and to take the title of «estate manager». Professional title of «estate manager» is protected by law.

Management of residential real estate involves the regulation of relations between the owner

and property manager. According to the Law «On the Real Estate Management» management is an activity which is carried out by third parties. In Poland the manager signs a contract with the housing association, which clearly defines all the rights, obligations and conditions that have to be met. There is No. need in signing an individual contract with each apartment owner in the building. A real estate management company is often responsible for the whole building and income that it provides. Any investment can be made only with the consent of the owner. Steward property must be insured against losses, which may be caused by professional activities. Person (Housing Society), in favor of which the property management in the event of loss related to this activity may bring proceedings for their compensation from insurance.

Consequently, Poland has carried out the complex of reforms in housing by 2000 by adopting laws and amendments in this area.

Attempts to solve such problems in Ukraine lasted much longer. In particular, in 1992 the Law «On Privatization of Public Housing» was adopted [4], in 2001 — the Law «On the Unification of Condominiums» [5], which could not be a catalyst for positive change in housing, including the transfer of responsibility from the management of buildings to their owners. The same applies to the Law of Ukraine «On Housing Services» [6] and a number of other regulations, including the draft of «Housing Code» in Ukraine [7]. Neither in the draft nor in the Law «On Privatization of Public Housing», «On Housing Services», «On Associations of Condominiums» legislators took into account the interests of owners, while trying to keep up the rights and duties on building local government and creating favorable conditions for existing housing offices and other utilities. If the house is not set up condominium associations or No. housing cooperative, such a building actually remains the owner. Housing offices and local authorities in these homes are not formally freely disposed of their property rights. Obviously, until the legal status of the land under and around the house is not defined, there will be no clear mechanism for collective decisions in the building, there will be no foundation for reforms to attract investment companies.

Thus, currently the main problems of the country multifamily housing are:

- privatization of apartments (living space) in the house took place without reference to the

joint ownership of the house. Today the relations in the building are regulated on the basis of the joint home ownership, including rights and obligations of the owner of the apartment, responsibility of the owner to maintain joint ownership, the mechanism of setting and so on. Accordingly, the property is still on the balance of local governments;

- land under and around the building was not associated with ownership of the apartment. This has led to the problem of determining the origin of local area;

- no reasonable principles of choice of forms of government buildings. There is no mechanism to resolve the problem of choosing home owners form of government, which is elected by the owners (if no association or condominium). It also could be considered a lack of effective decision-making mechanisms owners (one hundred percent agreement of all owners, according to the Civil Code);

- no profile act to regulate the institution of property in an apartment house. This problem, as well as housing issues, indirectly regulated by not peculiar legislation — Law of Ukraine «On housing services» and «On Associations of condominiums». Thus, the Law of Ukraine «On the unification of condominiums» only rather solve the problem of building management, which created condominium associations, outlines owners choose the method of management. Even on these aspects to this law is seriously claimed by experts. Today, any legal act is not resolved the basic problem mutual ownership in the house, the distribution of obligations to its contents, no effective and transparent mechanisms for the election of the owners home control method.

Systematic analysis of housing in large cities and agglomerations in Ukraine showed that deterioration and neglect can be explained by a reduction in construction from the period of 1985 and their growth only in 2010. It should be noted that there is no state or individual developer to dominate the market of housing in Ukraine (in 2010, with 9 million 939 thousand sq. m. of commissioned housing accounted for 66 % of the share of individual developers). In addition, the share of housing built with public funds since 2000, averaged 1.6 % of the total housing, and in 2010 dropped to 0.3 % [8].

The analysis of housing agglomerations found that the majority of it is in disrepair or outdated and in need of repair. But at the state level has not

conducted analytical studies on what is more profitable to carry out major repairs of buildings (first built during the reign of Khrushchev) or build a new home, while the old bear, freeing up space for new construction. About 40 % of housing Ukraine is represented by multi-apartment buildings, home to 47 % of the population. 80% of multi-family housing needs full or partial modernization and a significant increase in energy efficiency. In these activities, according to experts, you need 15 to 50 billion US dollars. In addition, the volume of housing per capita in Ukraine is lower than the European indices and social standard of Organizations of the United Nations, according to which one citizen has to have at least 30 square meters of living space. Almost 7153 (42 %) of Ukrainian households are equipped with living area, less than 13.65 square meters per person is below the standard required by the Housing Code of Ukraine.

Enough is regulated housing in large cities due to the so-called «investment funds» and other forms of housing loans, where citizens self-financing or co-financing has not yet built housing. Exposure of citizens in legislation, in particular the lack of guarantees of security of their deposits from the state led to the fact that many families lost their contributions housing investment due to bankruptcy and disappearance of these companies. As a result, citizens have lost confidence in these construction companies and investment funds regarding the so-called «social housing», the provision of state housing vulnerable populations, this program in Ukraine exists only on paper. Missing as a means for social housing and its functioning has become a model that could be implemented in practice.

The above determines the need to modernize the organizational and analytical support service housing, by which we mean a system of organizations providing services for housing maintenance, the relationship between them and the local authorities, the formation of complex accounting and analytical information about their activities, the use of which is able to promptly identify and eliminate weaknesses in this area.

Summary. There are three aspects that characterize reforming of housing management in the post-socialist countries:

- privatization of housing, which started in the early nineties. Although privatization — a characteristic phenomenon reforms in all post-Soviet

and post-socialist countries, but the actual post-socialist states were able to carry out this reform at the highest legal level — clearly stipulates that it is privatized residents: not only the area bounded by the walls of the apartment, but all other common property building as integral property complex.

- formation of housing associations as a collective body building management was the next important stage of reform. In Poland it was enshrined in law as a mandatory moment in the privatization of more than half of the apartments in the building. The owner faced with problems of quality control, the need to undertake execution of non-core functions (in fact, the head of such societies become stewards of the house and taught a new skill), and lack of market professional management, not to mention the lack of healthy competition in this market.

- creation to address housing associations and local authorities, requiring professional market management, legislative preconditions for the emergence and development of the private professional management and ensure healthy competition in the market. Public service enterprises received certain benefits provided by the state and the time required for its own reorganization and reduction of its activities in compliance with the laws and requirements of the market; also new private management companies were created to work on market principles. As housing companies, local authorities are able to choose for themselves the best option among a sufficient number of companies and thus exercise effective cost control and investment in their property.

In general, in the world there are several models of organization and management of housing and communal services. The German model is based on the fact that there is a system of independent municipal enterprises practically providing utility services. This model is common in the Nordic countries. Second is French model, based on public-private partnerships. This concession is a form of public-private partnership between municipalities (communes) and private companies that provide these services.

It is implemented in the countries that joined the European Union, such as Poland and Romania. The third model is English, where the sphere of housing and communal services belongs to private firms. This model is common in the USA. Efficient operations in Housing, in particular housing services require the development and imple-

mentation of effective sectoral and local programs of modernization of housing and communal services. Particular attention should be paid to investment programs and programs of international cooperation, including international financial institutions. The study of these problems will be a promising field of scientific research in the area of modernization management service housing.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Бригілевич В., Березовчук М., Швець Н., Щодра О. Система управління житлом в Україні: актуальний стан і перспективи реформування. Практичний посібник. Львів, 2011. 144 с.
2. O wlasnosci lokali: Ustawa z dnia 24 czerwca 1994 r. No. 85. URL: <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU19940850388> (дата звернення 10.05.2017).
3. Бойко Т., Баришніков М., Ровенський В. Порівняльне дослідження міжнародного досвіду нормативного врегулювання організації та діяльності кондомініумів. Підготовлено в рамках Проекту USAID «Реформа міського теплозабезпечення в Україні» Громадянською мережею ОПОРА. Київ, 2009. 90 с.
4. Про приватизацію державного житлового фонду: Закон України від 19.06.1992 № 2482-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 36. Ст. 524.
5. Про об'єднання співвласників багатоквартирних будинків: Закон України від 29.11.2001 № 2866-ІІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 10. Ст. 78.
6. Про житлово-комунальні послуги: Закон України від 24.06.2004 № 1875-ІV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 47. Ст. 514.
7. Проект Житлового кодексу України від 17.03.2009 № 2307. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=2307&skl=7 (дата звернення 11.05.2017).
8. Україна у цифрах у 2011 році: стат. зб. За ред. О.Г. Осауленка. Київ: Державна служба статистики України, 2012. 251 с.
9. Зарубіжний досвід правового регулювання питань управління багатоквартирним будинком: можливості застосування в Україні. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/1162/> (дата звернення 11.05.2017).

REFERENCES

1. Brygilevych V., Berezovchuk M., Shvecz' N., Shhodra O. Systema upravlinnya zhytлом v Ukrayini: actual'ny'j stan i perspektyvy reformuvannya. Prakt'chnyj posibnyk. L'viv, 2011. 144 p. [in Ukrainian].
2. O wlasnosci lokali: Ustawa z dnia 24 czerwca 1994 r. No. 85. URL: <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU19940850388> [in Ukrainian].
3. Wojko T., Baryshnikov M., Rovens'kyj V. Porivnyal'ne doslidzhennya mizhnarodnogo dosvidu normatyvnogo vreguluvannya organizaciyi ta diyal'nosti kondominiumiv. Pidgotovleno v ramach Proektu USAID «Reforma mis'kogo teplozabezpechennya v Ukrayini» Gromadyans'kouy merezheju OPORA. Kyiv, 2009. 90 p. [in Ukrainian].

4. Pro pryvatyzaciyu derzhavnogo zhytlovogo fondu: Zakon Ukrainy vid 19.06.1992 No. 2482-XII. *Vidomosti Verhovnoyi Rady Ukrainy*. 1992. No. 36. St. 524 [in Ukrainian].
5. Pro ob'yednannya spivvlasnykiv bagatokvartyrnyh budynkiv: Zakon Ukrainy vid 29.11.2001 No. 2866-III. *Vidomosti Verhovnoyi Rady Ukrainy*. 2002. No. 10. St. 78 [in Ukrainian].
6. Pro zhytlovo-komunal'ni poslугy: Zakon Ukrainy vid 24.06.2004 No. 1875-IV. *Vidomosti Verhovnoyi Rady Ukrainy*. 2004. No. 47. St. 514 [in Ukrainian].
7. Proekt Zhytlovogo kodeksu Ukrainy vid 17.03.2009 No. 2307. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=2307&sk1=7 [in Ukrainian].
8. *Ukrayina u cyfrax u 2011 roci: stat. zb. Za red. O.G. Osaulenka*. Kyiv: Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy, 2012. 251 p. [in Ukrainian].
9. Zarubizhnyj dosvid pravovogo reguluvannya pytan upravlinnya bagatokvartyrnym budynkom: mozhyvosti zastosuvannya v Ukraini. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/1162/> [in Ukrainian].

Надійшла 24.05.2017

О.В. Тарасевич

Институт экономико-правовых исследований
НАН Украины, м. Київ

**ЗАРУБЕЖНЫЙ ДОСВИД
УПРАВЛІННЯ ЖИТЛОВО-КОМУНАЛЬНИМ
ГОСПОДАРСТВОМ ВЕЛИКИХ МІСТ
ТА АГЛОМЕРАЦІЙ: ЕКОНОМІКО-ПРАВОВІ
ТА ПРОФЕСІЙНО-ТРУДОВІ АСПЕКТИ**

Досліджено зарубіжний досвід управління житлово-комунальним господарством великих міст та агломерацій на основі підвищення рівня професійно-трудової діяльності управителів у даній сфері. Проаналізовано умови погіршення стану житлово-комунального господарства міст України та запропоновано шляхи подолання кризових явищ у ньому з урахуванням європейського досвіду. Зроблено висновок щодо необхідності удосконалення

системи управління житлово-комунальним господарством великих міст та агломерацій на основі використання зарубіжного досвіду підвищення рівня кваліфікацій професійних управителів нерухомим майном та підвищення вимог до ліцензування діяльності управителів у сфері житлово-комунального господарства міста.

Ключові слова: житлово-комунальне господарство, управління, зарубіжний досвід, професійні та трудові аспекти, кваліфікація, професійні управителі нерухомим майном.

Е.В. Тарасевич

Институт экономико-правовых исследований
НАН Украины, г. Киев

**ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ УПРАВЛЕНИЯ
ЖИЛИЩНО-КОММУНАЛЬНЫМ ХОЗЯЙСТВОМ
БОЛЬШИХ ГОРОДОВ И АГЛОМЕРАЦИЙ:
ЭКОНОМИКО-ПРАВОВЫЕ
И ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ТРУДОВЫЕ АСПЕКТЫ**

Исследован зарубежный опыт управления жилищно-коммунальным хозяйством крупных городов и агломераций на основе повышения уровня профессионально-трудовой деятельности управляющих в данной сфере. Проанализированы условия ухудшения состояния жилищно-коммунального хозяйства городов Украины и предложены пути преодоления кризисных явлений в нем с учетом европейского опыта. Сделан вывод о необходимости совершенствования системы управления жилищно-коммунальным хозяйством крупных городов и агломераций на основе использования зарубежного опыта повышения уровня квалификации профессиональных управляющих недвижимым имуществом и повышения требований к лицензированию деятельности управляющих в сфере жилищно-коммунального хозяйства города.

Ключевые слова: жилищно-коммунальное хозяйство, управление, зарубежный опыт, профессиональные и трудовые аспекты, квалификация, профессиональные управляющие недвижимым имуществом.

УДК 338.121.4

О.В. ПЕРЕПЕЛЮКОВА, канд. екон. наук, науковий співробітник
Інститут економіко-правових досліджень НАН України, м. Київ

С.М. БУЛКІН, викладач кафедри економічної кібернетики

Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця, м. Харків

ІДЕНТИФІКАЦІЯ ПЕРІОДІВ ПЕРЕБІГУ ФІНАНСОВОЇ КРИЗИ

Ключові слова: фінансова криза, прояв кризи, періодизація кризи, валютна криза, банківська криза, боргова криза, фондова криза, критерії ідентифікації кризи.

Виконано періодизацію фінансових криз в Україні починаючи з 2007 р. до сьогодні. Визначено, що основними проявами такої кризи є банківська, валютна, боргова та фондова. На основі виявленої динаміки одночасних показників фінансової кризи виділено та формально представлено критерії її ідентифікації за відповідними проявами.

Вступ. Датування фінансових криз є першочерговим завданням у вивченні розвитку фінансового ринку та його особливостей. Вона дає змогу не тільки зрозуміти події, які відбувалися з державними та приватними фінансами, але й виявити значущі закономірності таких процесів, що уможливорює вирішення складнішої проблеми — прогнозування подібних подій у майбутньому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням питань зародження, ідентифікації і розгортання фінансових криз займалися зарубіжні вчені Л. Камінські, С. Лізондо, К. Рейнхард [3], Л. Маурін, М. Тойванен [1], М. Коуз [2], Ф. Девіс, Д. Карім [4], К. Мюльдер [5] та ін. У той же час особливу увагу питанням датування світових фінансових криз приділяли не тільки такі вчені, як Кеннет Рогофф і Кармен Рейнхарт [7, 8], але і міжнародні фінансові структури, наприклад МВФ [8] та NBER [9]. Проте в Україні такі дослідження не отримали достатнього поширення.

Метою статті є виділення критеріїв настання фінансової кризи за її проявами (банківська, валютна, боргова, фондова) на основі періодизації такої кризи за одночасними показниками.

Результати дослідження. Питанням датування фінансових криз активно займається МВФ [8], що за період 1970—2011 рр. виявив факти настання 147 банківських, 217 валютних, 67 боргових і 219 фондових криз. Для визначення наявності або відсутності кризи МВФ використовує ряд показників, до яких відносять: показники зовнішнього і внутрішнього боргу, профілі погашення заборгованості, графіки погашення, зміни відсоткових ставок і валютного складу, співвідношення зовнішнього боргу до експорту та до ВВП, показники достатності резервів для запобігання кризі ліквідності, відношення резервів до короткострокової заборгованості.

Рис. 1. Періодизація банківської кризи за одночасним показником обсягів рефінансування

Рис. 2. Періодизація фінансової кризи за одночасним показником співвідношення обсягів рефінансування до ВВП

Також використовуються показники фінансової стійкості для оцінки сильних і слабких сторін фінансових секторів країн. Вони охоплюють достатність капіталу фінансових інститутів, якість активів і позабалансових позицій, дохідності і ліквідності, а також темпи і якість зростання кредиту, оцінки чутливості фінансових систем ринкового ризику, у тому числі зміни процентних ставок і валютних курсів.

Показники корпоративного сектору на валютному ринку і відсоткової ставки експозиції компаній особливо важливі для оцінки потенційного впливу зміни валютних курсів і ставок на баланси корпоративного сектору [8].

Датування фінансових криз міжнародна організація *NBER* [9] виконує з 1854 р., спочатку у США, а пізніше і для європейських країн. Ця організація ідентифікувала 34 значущих кризи за цей період.

Як підкреслено у попередній праці [10], поняття кризи не має однозначного трактування. Деякі дослідники розглядають кризу як ситуацію різку і несподівану, інші — як ситуацію закономірну, яка відповідає етапам економічного циклу. У класичних роботах криза розглядається як не одномоментна подія, а тривала, що має циклічний характер. Такий підхід широко і повно визначає закономірності розвитку кризи, але не розкриває повною

Рис. 3. Періодизація валютної кризи за одночасним показником зміни курсу долара до відповідного періоду попереднього року

Рис. 4. Періодизація боргової кризи за одночасним показником співвідношення державного боргу до ВВП

мірою його природу, а тому вимагає доповнення та адаптації до сучасних умов. Виходячи з такого розуміння фінансової кризи, його розширено за рахунок виділення конкретних проявів фінансової кризи, які виділені на підставі вивчення динаміки світового фінансового ринку, а також робіт провідних учених у галузі прогнозування фінансових криз. Так, визначено, що криза має чотири основні прояви: банківська, валютна, фондова і боргова. Крім того, варто відзначити, що фінансова криза рідко зустрічається в одному прояві, як правило, вона є сукупністю кількох проявів.

Для датування фінансових криз в Україні обраний часовий період з січня 2007 р. до по-

чатку 2016 р., оскільки в цей період усі показники та індикатори є доступними для аналізу (рис. 3).

В аналізованому періоді тільки на підставі обсягів рефінансування можна виділити дві банківські кризи: з червня 2008 р. до червня 2009 р., коли обсяг рефінансування скоротився з 9052,5 до 9,2 млн грн; а також з березня 2014 р. дотепер [13]. Інформація про частку непрацюючих активів банківської системи відсутня, хоча націоналізація і не здійснювалась явно, проте у чотирьох банках уведена тимчасова адміністрація, а з 2013 р. з ринку виведено 56 банків, що становить понад 30 % банків, які мали ліцензію на 1 січня 2013 р. Періодизація

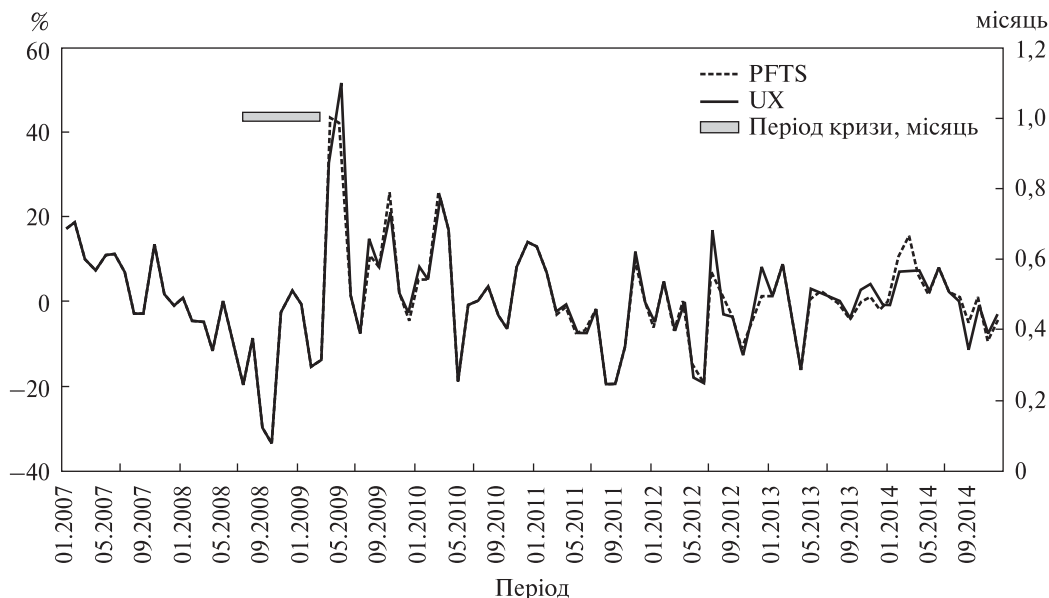

Рис. 5. Періодизація фондової кризи за одночасними показниками PFTS та UX співвідношення державного боргу до ВВП

фінансової кризи за одночасним показником обсягів рефінансування наведена на рис. 1.

Для підтвердження виявленої тенденції було проведено періодизацію фінансової кризи за одночасним показником співвідношення обсягів рефінансування до ВВП (рис. 2).

На основі представленої динаміки було виділено критерії ідентифікації банківської кризи, що формально можна представити у вигляді (1):

$$\begin{cases} \text{криза} = 1, \frac{V_{ref}}{GDP} \geq 2 \% \\ \text{криза} = 0, \frac{V_{ref}}{GDP} < 2 \% \end{cases} \quad (1)$$

де V_{ref} — обсяг рефінансування сумарно за чотири квартали; GDP — обсяг ВВП сумарно за чотири останні квартали.

Аналогічно виникла і валютна криза. Першу кризу можна датувати груднем 2008 — листопадом 2009 р. Так, на початок періоду за один долар США НБУ встановив офіційний курс на рівні 5,05 грн, проте вже до кінця періоду він становив 7,99 грн. Друга криза почалась у квітні 2014 р., коли офіційний курс був на рівні 9,9 грн за долар. На початок 2016 р. курс вже становив 24 грн за долар. За критеріями тиску на валютний ринок можна отримати фрагментарне підтвердження ідентифікованих криз у грудні 2008 р., січні—лютому 2009 р., лютому—квітні 2014 р, червні, серпні 2014 р., а також з листопада 2014 р. [13].

Для ідентифікації валютної кризи були використані формальні критерії (2):

$$\begin{cases} \text{криза} = 1, \frac{P_n}{P_{n-12}} - 100 \geq 30 \% \\ \text{криза} = 0, \frac{P_n}{P_{n-12}} - 100 < 30 \% \end{cases} \quad (2)$$

де P_n — курс долара в поточному періоді; P_{n-12} — курс долара у відповідному періоді попереднього року (рис. 3).

Що стосується боргової кризи, то для неї, аналогічно, було виділено декілька періодів (рис. 4). Так, за показником структурного дефіциту в більшості періодів спостерігається його виконання, тому самостійно даний показник неінформативний. А ось другий показник — відношення державного боргу до ВВП — вказує на два яскраво виражених кризових періоди:

1) липень 2010 — червень 2011 р., коли державний борг на початок періоду становив 254 514 млн грн, а на кінець — 350 042 млн грн;

2) червень 2013 р. — дотепер, коли борг виріс від 439 240 до 1 333 860 млн грн на початок 2016 р. [11].

Для ідентифікації такого прояву кризи були використані формальні критерії (3):

$$\begin{cases} \text{криза} = 1, \frac{GD}{GDP} \geq 30 \% \\ \text{криза} = 0, \frac{GD}{GDP} < 30 \% \end{cases} \quad (3)$$

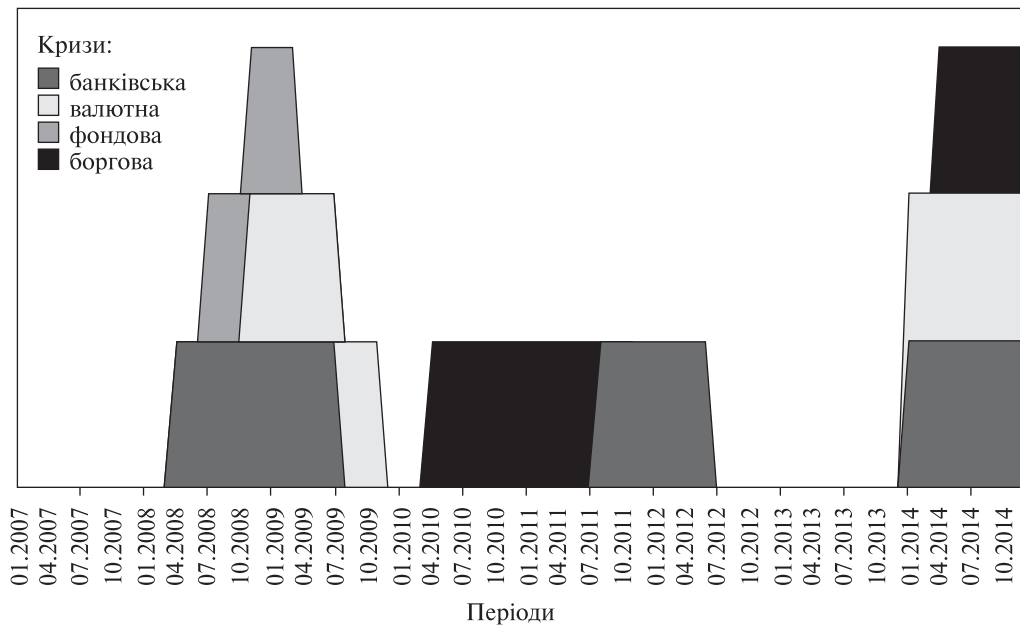

Рис. 5. Періодизація фінансової кризи в Україні за її проявами

де GD — держаний борг за квартал; GDP — ВВП за квартал.

Для фондової кризи можна простежити кілька періодів, які підходять під визначення кризових. Так, з липня 2008 до березня 2009 р. спостерігається значне і тривале зниження фондового індексу $PFTS$ (на початок періоду — 835 пунктів, на кінець — 208 пунктів), а з серпня 2011 до червня 2012 р. спостерігалось падіння як індексу $PFTS$ (з 900 пунктів до 363) [13], так і індексу UX (на початок періоду — 2327 пункти, а на кінець — 932 пункти) [14], що дозволило ідентифікувати другу фондову кризу в аналізованому періоді (рис. 5).

Критерії, що формалізовано для фондової кризи, представлено у вигляді формули (4):

$$\left\{ \begin{array}{l} \text{криза} = 1, \frac{I_n}{I_{n-1}} < 20 \%, \text{ за умови збереження} \\ \text{негативної динаміки понад 90 днів} \\ \text{криза} = 0, \frac{I_n}{I_{n-1}} \geq 20 \%, \end{array} \right. \quad (4)$$

де I_n — фондовий індекс в поточному періоді; I_{n-1} — фондовий індекс у попередньому періоді.

Результати аналізування дають змогу стверджувати, що першим проявом фінансової кризи 2007—2010 рр. стала банківська криза, яка незабаром переросла у фондову, валютну і на останньому етапі — у боргову кризу. Поточна фінансова криза, що почалася 2014 р., проявилась у трьох сферах: банківській, валютній і

борговій. При цьому вона почалася саме з боргової кризи, а потім практично одночасно набула форми банківської та валютної. На рис. 5 представлено періодизацію фінансової кризи в Україні за її проявами (банківська, валютна, боргова, фондова).

Таким чином, за розглянутий період було виявлено дві фінансові кризи, що охопили всю фінансову систему країни, і, з огляду на деякі прояви, друга криза ще не призвела до вирішення всіх протиріч.

Висновки. За результатами дослідження виділено критерії настання фінансової кризи за її проявами (банківська, валютна, боргова, фондова). В основу такої періодизації покладено групу одночасних індикаторів поширення фінансової кризи, що у подальшому дасть змогу ефективніше ідентифікувати періоди перебігу фінансової кризи та оперативного реагувати на її прояви.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Maurin L., Toivanen M. Risk, capital buffer and bank lending a granular approach to the adjustment of euro area banks. ECB Working Paper Series No. 1499, 2012. URL: <http://econpapers.repec.org/paper/ecbcbwps/20121499.htm> (дата звернення 20.05.2017).
2. Claessens S., Kose M. Financial Crises: Explanations, Types and Implications. IMF Working Paper No. 13/28. Washington: International Monetary Fund, 2013. URL: <https://www.imf.org/en/Publications/WP/Issues/2016/>

- 12/31/Financial-Crises-Explanations-Types-and-Implications-40283 (дата звернення 13.05.2017).
3. Kaminsky G., Lizondo S., Reinhart C. Leading Indicators of Currency Crisis. IMF Staff Papers. 1998. Vol. 45. No. 1. URL: <https://www.imf.org/external/Pubs/FT/staffp/1998/03-98/kaminsky.htm> (дата звернення 11.05.2017).
 4. Davis P., Karim D. Comparing Early Warning Systems for Banking Crises. URL: <http://www.ephilpdavis.com/earlywarning.pdf> (дата звернення 11.05.2017).
 5. Mulder C., Pirelli R., Rocha M. The role of corporate, legal and macroeconomic balance sheet indicators in crisis detection and prevention. IMF Working Papers. No. 02/59. Washington: International Monetary Fund, 2016. URL: <http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/1540496X.2016.1158545> (дата звернення 11.05.2017).
 6. Reinhart C., Rogoff K. This Time Is Different: Eight Centuries of Financial Folly. Princeton University Press, 2009. 496 p.
 7. Kaminsky G.L., Reinhart C.M. On Crises, Contagion, and Confusion, Crises. URL: <http://download.thelancet.com/flatcontentassets/H1N1-flu/preparedness/preparedness-14.pdf> (дата звернення 11.05.2017).
 8. Vulnerability Indicators. International Monetary Fund. URL: <http://www.imf.org/external/np/exr/facts/vul.htm> (дата звернення 11.05.2017).
 9. US Business Cycle Expansions and Contractions. The National Bureau of Economic Research. URL: <http://www.nber.org/cycles.html> (дата звернення 11.05.2017).
 10. Булкін С.М. Сучасні підходи до визначення поняття «фінансовий кризис». *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки»*. 2014. Вип. 8. Ч. 2. С. 237–243.
 11. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: www.ukrstat.gov.ua (дата звернення 10.05.2017).
 12. Офіційний сайт Національного банку України. URL: <https://www.bank.gov.ua/control/uk/index> (дата звернення 10.05.2017).
 13. ПАТ «ФОНДОВА БІРЖА ПФТС»: Офіційний сайт. URL: <http://pfts.ua> (дата звернення 10.05.2017).
 14. ПАТ «Українська біржа»: Офіційний сайт. URL: <http://www.ux.ua/> (дата звернення 10.05.2017).
- URL: <http://econpapers.repec.org/paper/ecbecbwps/20121499.htm>
2. Claessens S., Kose M. Financial Crises: Explanations, Types and Implications. IMF Working Paper No. 13/28. Washington: International Monetary Fund, 2013. URL: <https://www.imf.org/en/Publications/WP/Issues/2016/12/31/Financial-Crises-Explanations-Types-and-Implications-40283>.
 3. Kaminsky G., Lizondo S., Reinhart C. Leading Indicators of Currency Crisis. IMF Staff Papers. 1998. Vol. 45. No. 1. URL: <https://www.imf.org/external/Pubs/FT/staffp/1998/03-98/kaminsky.htm>
 4. Davis P., Karim D. Comparing Early Warning Systems for Banking Crises. URL: <http://www.ephilpdavis.com/earlywarning.pdf>
 5. Mulder C., Pirelli R., Rocha M. The role of corporate, legal and macroeconomic balance sheet indicators in crisis detection and prevention. IMF Working Papers. No. 02/59. Washington: International Monetary Fund, 2016. URL: <http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/1540496X.2016.1158545>
 6. Reinhart C., Rogoff K. This Time Is Different: Eight Centuries of Financial Folly. Princeton University Press, 2009.
 7. Kaminsky G.L., Reinhart C.M. On Crises, Contagion, and Confusion, Crises. URL: <http://download.thelancet.com/flatcontentassets/H1N1-flu/preparedness/preparedness-14.pdf>
 8. Vulnerability Indicators. International Monetary Fund. URL: <http://www.imf.org/external/np/exr/facts/vul.htm>
 9. US Business Cycle Expansions and Contractions. The National Bureau of Economic Research. URL: <http://www.nber.org/cycles.html>
 10. Bulkin S.M. Sovremennye podhody k opredeleniju ponjatija «finansovyy krizis». *Naukovyy visnyk Xerson's'kogo derzhavnogo universytetu. Seriya «Ekonomichni nauky»*. 2014. Vol. 8. Ch. 2: 237–243 [in Russian].
 11. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy: Oficijnyj sajt. URL: www.ukrstat.gov.ua [in Ukrainian].
 12. Nacional'nyj bank Ukrainy: Oficijnyj sajt. URL: <https://www.bank.gov.ua/control/uk/index> [in Ukrainian].
 13. PAT «FONDOVA BIRZHA PFTS»: Oficijnyj sajt. URL: <http://pfts.ua> [in Ukrainian].
 14. PAT «Ukrayins'ka birzha»: Oficijnyj sajt. URL: <http://www.ux.ua/> [in Ukrainian].

REFERENCES

1. Maurin L., Toivanen M. Risk, capital buffer and bank lending a granular approach to the adjustment of euro area banks. ECB Working Paper Series No. 1499, 2012.

Надійшла 23.05.2017

Е.В. Перепелюкова

Институт экономико-правовых исследований
НАН Украины, г. Киев

С.М. Булкин

Харьковский национальный экономический
университет имени Семена Кузнеця, г. Харьков

ИДЕНТИФИКАЦИЯ ПЕРИОДОВ ФИНАНСОВОГО КРИЗИСА

Проведена периодизация финансовых кризисов в Украине начиная с 2007 года до настоящего времени. Определено, что основными проявлениями такого кризиса служат банковский, валютный, долговой и фондовый. На основе выявленной динамики одновременных показателей финансового кризиса выделены и формально представлены критерии его идентификации с соответствующими проявлениями.

Ключевые слова: финансовый кризис, проявление кризиса, периодизация кризиса, валютный кризис, банковский кризис, долговой кризис, фондовый кризис, критерии идентификации кризиса.

O.V. Perepeliukova

Institute of Economic and Legal Researches
of the NAS of Ukraine, Kyiv

S.M. Bulkin

Simon Kuznets Kharkiv National University
of Economics, Kharkiv

IDENTIFICATION OF PERIODS OF FINANCIAL CRISIS

The periodization of financial crises in Ukraine has been conducted since 2007 to the present. It is determined that the main manifestations of such a crisis are banking, currency, debt and equity. On the basis of the revealed dynamics of simultaneous indicators of the financial crisis, the criteria for its identification according to the relevant manifestations are identified and formally presented.

Keywords: financial crisis, crisis manifestation, periodization of crisis, currency crisis, bank crisis, debt crisis, stock crisis, criteria for crisis identification.

До відома авторів

Редакція приймає написані спеціально для журналу статті, що раніше не публікувалися. Для їх розміщення необхідно надіслати на електронну адресу (ekon.pravo@gmail.com) редакції такі документи:

1. Довідку про автора, у якій вказуються прізвище, ім'я та по батькові; науковий ступінь і вчене звання; посада й організація, де працює автор; контактний телефон; електронна адреса; назва статті та обрана тематична рубрика журналу;
2. Рукопис статті, підготовлений відповідно до викладених нижче вимог. Мова публікацій: українська, російська, англійська. Обсяг 8—15 сторінок формату А4 (210 × 297 мм);
3. Авторський реферат статті англійською мовою та мовою оригіналу для розміщення на веб-сайті видання (200—250 слів);
4. Відскановану рецензію доктора економічних чи юридичних наук (відповідно до профілю статті).

Рукопис статті повинен бути набраний у текстовому редакторі Microsoft Word (*.doc, *.docx). Шрифт Times New Roman 14; міжрядковий інтервал 1,5. Поля сторінок: усі — 20 мм. Абзац — відступ на 1,25 см. Переноси слів та нумерація сторінок не передбачені.

Векторні зображення потрібно надавати в тих форматах, в яких вони були виготовлені, та які підтримують CorelDraw чи Illustrator. Графічні зображення: чорно-білі рисунки як окремі файли зберігати в режимі bitmap з роздільною здатністю 600 dpi та розширенням *.tif, чорно-білі фотографії, рисунки з фоновими заливками зберігати з роздільною здатністю 300 dpi у режимі Grayscale (8-bit) з розширенням *.tif.

Для конструювання таблиць бажано застосовувати стандартні інструменти Microsoft (Word або Excel).

Неприпустимим є подання відсканованих таблиць чи малюнків.

Таблиці обов'язково повинні мати коротко сформульовані боковик і головку. У таблицях не може бути порожніх комірок. На всі таблиці в тексті повинні бути посилання.

Структура статті повинна відповідати вимогам, викладеним у постанові Президії ВАК України № 7-05/1 від 15.01.2003 р. («Бюлетень ВАК України» № 1/2003), та мати такі елементи (виділити в тексті напівжирним шрифтом):

- **Вступ** (постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями).
- **Аналіз останніх досліджень і публікацій** (у яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується означена стаття).
- **Постановка завдання** (формулювання мети статті).
- **Результати дослідження** (виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів).
- **Висновки** (з проведеного та перспективи подальших досліджень у цьому напрямі).
- **Список літератури** (за порядком посилання у тексті). За вимогами до міжнародних систем цитування, автори статей повинні надавати список літератури у двох варіантах: 1) мовою оригіналу (оформлюється відповідно до вимог, опублікованих у Бюлетені ВАК України, № 3, 2008); 2) References в романському алфавіті, вказуючи в ньому в тому ж порядку всі джерела літератури, незалежно від того, чи є серед них іноземні (вимоги та приклади оформлення наведені на сайті видання www.translit.kh.ua).

Рукопис починається з індексу УДК (кегль 12). Далі наводяться трьома мовами (українською, російською та англійською) ініціали та прізвища авторів (кегль 14, ПРОПИСНІ літери, напівжирний шрифт); через кому науковий ступінь, вчене звання, посада та місце роботи, назва населеного пункту (кегль 14, малі літери). Наступний рядок — назва статті (кегль 14, ПРОПИСНІ літери, напівжирний шрифт). Після назви через рядок коротка анотація та ключові слова (кегль 12, курсив). Далі — текст статті, після якого через інтервал наводяться список літератури та References.

Автор несе відповідальність за оригінальність тексту статті (за плагіат відповідає автор). Редакція залишає за собою право скорочувати статті, вносити незначні редакційні правки.

Статті, оформлені з порушенням цих правил, редакція не розглядатиме.

Більш детальна інформація, у т. ч. приклади оформлення статті та References, терміни набору матеріалів для публікації розміщена на сайті журналу: <http://www.economiclaw.kiev.ua>

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Головний редактор В.К. МАМУТОВ, акад. НАН України
В.А. УСТИМЕНКО, д-р юрид. наук, член-кор. НАПрН України (заст. головного редактора); І.В. ЗАБЛОДСЬКА, д-р екон. наук (заст. головного редактора); А.Г. БОБКОВА, д-р юрид. наук, акад. НАПрН України; С.С. ВАЛІТОВ, д-р юрид. наук; С.М. ГРУДНИЦЬКА, д-р юрид. наук; Р.А. ДЖАБРАІЛОВ, д-р юрид. наук; Г.Д. ДЖУМАГЕЛЬ-ДІЄВА, д-р юрид. наук; О.Р. ЗЕЛЬДІНА, д-р юрид. наук; В.В. РЕЗНІКОВА, д-р юрид. наук; С. ФЛОГАІТІС, проф. Афіньського університету, д-р юрид. наук, директор Європейської організації публічного права (Греція); Е.М. АХРОМКІН, д-р екон. наук; Е.Б. БОЙЧЕНКО, д-р екон. наук; В.П. ВИШНЕВСЬКИЙ, д-р екон. наук, акад. НАН України; М.В. МЕЛЬНИКОВА, д-р екон. наук; В.М. ХОБТА, д-р екон. наук; Ю.С. РОГОЗЯН, канд. екон. наук; С.І. ГРЕЧАНА, канд. екон. наук; О.Ю. ІЛЛАРІОНОВ (відповідальний секретар)

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації — серія КВ № 4531 від 05.09.2000 р.

Журнал включено до переліку фахових видань з економічних наук (перереєстрація: Наказ МОН України № 1328 від 21.12.2015) та юридичних наук (перереєстрація: Наказ МОН України № 241 від 09.03.2016)

Рекомендовано до друку вченою радою Інституту економіко-правових досліджень НАН України, протокол № 7 від 05 липня 2017 р.

Журнал «Економіка та право» включено до міжнародної наукометричної бази Наукової електронної бібліотеки eLibrary.ru (Російський індекс наукового цитування — РІНЦ)

Електронна версія журналу англійською мовою: <http://www.economiclaw.kiev.ua>

Матеріали друкуються мовою оригіналу
Точка зору редакції не завжди збігається з точкою зору авторів. Відповідальність за точність викладених фактів, прізвищ, цитат несуть автори
При передрукуванні посилання на журнал «Економіка та право» є обов'язковим

Відповідальний за видання
старш. наук. співроб. *О.Ю. Ілларіонов*

Адреса редакції: 01032, м. Київ,
бульвар Тараса Шевченка, 60
Тел. (044) 456-94-99, (044) 200-55-68
E-mail: ekon.pravo@gmail.com

Редактори *О.Ю. Ілларіонов, З.А. Болкотун*

EDITORIAL BOARD

Chief editor V.K. MAMUTOV, Acad. NAS of Ukraine
V.A. USTYMENKO, Dr. of Juridical Sciences, Corr. member NALSU (Dep. Chief Editor); I.V. ZABLODSKA, Dr. of Economic Sciences (Dep. Chief Editor); A.G. BOBKOVA, Dr. of Juridical Sciences, Acad. NALSU; S.S. VALITOV, Dr. of Juridical Sciences; S.M. GRUDNITSKA, Dr. of Juridical Sciences; R.A. DZHABRAILOV, Dr. of Juridical Sciences; G.D. DZHUMAHEDIYEVA, Dr. of Juridical Sciences; O.R. ZELDINA, Dr. of Juridical Sciences; V.V. REZNIKOVA, Dr. of Juridical Sciences; S. FLOGAITIS, Prof. of the University of Athens, Doctor of Law, Director of the European Public Law Organization (Greece); E.M. AHROMKIN, Dr. of Economic Sciences; E.B. BOYCHENKO, Dr. of Economic Sciences; V.P. VISHNEVSKY, Dr. of Economic Sciences, Acad. NAS of Ukraine; M.V. MELNIKOVA, Dr. of Economic Sciences; V.M. HOBTA, Dr. of Economic Sciences; Yu.S. ROHOZYAN, Cand. of Economic Sciences; S.I. HRECHANA, Cand. of Economic Sciences; O.Yu. ILLARIONOV (Executive Secretary)

Certificate of the print media outlets state registration — series of KB № 4531 of September 05, 2000

The Journal is registered by the Higher Attestation Commission of Ukraine as a scientific professional publication in economic sciences (Decree of the Ministry of Education and Science № 1328 as of 21.12.2015) and in legal sciences (Decree of the Ministry of Education and Science № 241 as of 09.03.2016)

Recommended for publication by the Institute of Economics and Legal Researches of the NAS of Ukraine's academic council, the protocol № 7 of July 05, 2017

«Economics and Law» included in the international scientific base metric Scientific Electronic Library eLibrary.ru (Russian Science Citation Index — RSCI)

The electronic version of the journal in English: <http://www.economiclaw.kiev.ua>

Printed materials in the original language
The editorial board don't always coincide with the point of the authors view. Responsibility for the accuracy of the facts, names, quotes carried by the authors.
At a reprint the reference to the journal «Economics and Law» is obligatory

Responsible for release
Senior Researcher *O. Illarionov*

Editorial address: 01032, Kiev,
Taras Shevchenko boulevard, 60
Ph. (044) 456-94-99, (044) 200-55-68
E-mail: ekon.pravo@gmail.com

Технічний редактор *Т.М. Шендерович*
Комп'ютерна верстка *Н.М. Коваленко*

Підп. до друку 30.10.2017. Формат 60 × 84/8. Гарн. Ньютон. Ум. друк. арк. 16,97.
Обл.-вид. арк. 18,40. Тираж 100 прим. Зам. № 5064.

Видавець і виготовлювач Видавничий дім «Академперіодика» НАН України
01004, Київ, вул. Терещенківська, 4

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 544 від 27.07.2001